

Exploring Social Sciences II

EDITOR

Prof. Dr. Murat KAYACAN

Gülcan OLÇUM SELEK

This Peer-reviewed Book is supported by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) under the 2223-B Grant Program

Exploring Social Sciences II

EDITOR

Prof. Dr. Murat KAYACAN

Gülcan OLÇUM SELEK

Çizgi Kitabevi Publishing (e-book)

©Çizgi Kitabevi
October 2024

ISBN: 978-625-396-374-3

Certificate No: 52493

- Cataloging in Publication Data (CIP) -

Editor

Prof. Dr. Murat KAYACAN | Gülcan OLÇUM SELEK

Exploring Social Sciences II

Preparation for Printing

Çizgi Kitabevi Publishing

Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 65

Konevi Mah.
Larende Cad. No:20/A
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 66

Siyavuşpaşa Mah.
Gül Sk. No:15 B
Bahçelievler/**İstanbul**
(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞📧 / cizgikitabevi

CONTENTS

FOREWORD	7
SUNUŞ.....	8
SOCIAL CAPITAL AND ETHNIC ENTREPRENEURSHIP: THE CASE OF SYRIAN IMMIGRANTS FROM ROMANIA ...10	
Ana Lavinia POPA	
A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE RELEVANCE BETWEEN ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC GROWTH: TRENDS, GAPS, AND FUTURE RESEARCH DIRECTIONS	21
Ezgi GÜLAY	
Mohammad FAROOQ	
YENİLİKÇİ ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ALMANYA VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA.....	39
Gülcan OLCUM SELEK	
Prof. Dr. Zehra Nuray NİŞANCI	
HUCURÂT SÜRESİ'NDE YER ALAN AHLAK KURALLARININ YAPAY ZEKÂ DEĞERLENDİRMESİ: CHATGPT ÖRNEĞİ ..	52
Reyhan DAĞHAN	
Prof. Dr. Murat KAYACAN	
KALİTE YÖNETİMİNİN TEMEL UNSURLARININ STRES YÖNETİMİ İLE İLİŞKİSİ: İZMİR İLİNDE BİR ARAŞTIRMA ...62	
Dilzat CHOMU KYZY	
Prof. Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF	
ULUSLARARASI EKİPLERİN YÖNETİMİNDE KÜLTÜRLERARASI FARKLILIKLARIN ETKİSİ	81
Samal ABDUALI	
WILLIAM JAMES'İN "DİNSEL TECRÜBENİN ÇEŞİTLERİ" ESERİ BAĞLAMINDA MIGUEL DE UNAMUNO'NUN "AGONIA" KAVRAMININ ANALİZİ	90
Abibulla MUMDZHI	

CELÂLUDDÎN EL- BULKÎNÎ'NİN HAYATI VE FARKLI DÖNEMLERDE YAŞAYAN ÂLİMLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.. 100

Nurgül ARSLAN

PSİKOLOJİK DANIŞMADA MİNDFULNESS TEKNİKLERİNİN KULLANIMI 107

Nasiba AMINJANOVA

ÖZBEKİSTAN'DA DİJİTAL AKTİVİZM: 7 EKİM 2023 GAZZE SAVAŞI VE İSRAİL BOYKOTU ÖRNEĞİ 117

Abror MASHARİPOV

FOREWORD

This peer-reviewed book encompasses a wide array of topics, contributed by researchers specializing in various fields of social sciences, including entrepreneurship, management science, organizational innovation, psychology, digital transformation, history, and religion-focused social studies. These works address economic, social, cultural, environmental, and religious issues through a multidimensional approach, offering in-depth analyses ranging from business management to cultural analyses, entrepreneurship to quality management, and theological studies. The book aims to provide readers with new perspectives through original research in these areas.

We extend our sincere gratitude to the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK), the İzmir International Student Association, the Faculty of Theology at İzmir Kâtip Çelebi University, Istanbul Medipol University, and the İzmir Branch of the İlim Yayma Cemiyeti for their contributions to the publication of this valuable peer-reviewed book. We also express our deepest thanks to the reviewers for their invaluable evaluations and to all the researchers who enriched our congress with their esteemed works.

December 2024

Prof. Dr. Murat KAYACAN

Editor

SUNUŞ

Bu hakemli kitap; sosyal bilimlerin farklı alanlarında uzmanlaşmış araştırmacıların katkılarıyla, girişimcilik, yönetim bilimi, örgütsel yenilik, psikoloji, dijital dönüşüm, tarih ve din odaklı sosyal araştırmalar gibi çok çeşitli konuları kapsamaktadır. Ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve dini meseleleri çok boyutlu bir yaklaşımla ele alan bu çalışmalar, işletme yönetiminden kültürel analizlere, girişimcilikten kalite yönetimine ve teolojik incelemelere kadar geniş bir yelpazede derinlemesine analizler sunmaktadır. Kitap, bu alanlarda yapılan özgün araştırmalar sayesinde okuyuculara yeni bakış açıları kazandırmayı hedeflemektedir.

Bu hakemli kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), İzmir Uluslararası Öğrenci Derneği, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul Medipol Üniversitesi ve İlim Yayma Cemiyeti İzmir Şubesi'ne içtenlikle teşekkür ederiz. Ayrıca, değerlendirmeleriyle katkılarını esirgemeyen hakemlerimize ve kongremize değerli çalışmalarıyla katkıda bulunan tüm araştırmacılara en derin şükranlarımızı sunarız.

Aralık 2024

Prof. Dr. Murat KAYACAN

Editör

REFEREES

Prof. Dr. Ali BÜYÜKASLAN İstanbul Medipol University
Prof. Dr. Ali KARATAŞ Sakarya University
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi University
Prof. Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ İzmir Kâtip Çelebi University
Prof. Dr. Muharrem Burak ÖNEMLİ İzmir Kâtip Çelebi University
Prof. Dr. Muhsin HALİS Kocaeli University
Prof. Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF İzmir Kâtip Çelebi University
Prof. Dr. Zehra Nuray NİŞANCI İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. Atif AKGÜN Ege University
Assoc. Prof. Coşkun BABA İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. Hilal kahraman İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. İbrahim YILDIZ Mersin University
Assoc. Prof. İzzet MARANGOZOĞLU İzmir Kâtip Çelebi University
Assoc. Prof. Ruhi Can ALKIN İzmir Kâtip Çelebi University, Vice Dean
Assoc. Prof. Süleyman AYDENİZ Muş Alparslan University
Assoc. Prof. Turan GÜLER Muş Alparslan University
Assoc. Prof. Yılmaz ARI Eskişehir Osmangazi University
Assoc. Prof. Abdullah OĞRAK Bursa Teknik University
Assoc. Prof. Ahmet Ayhan KOYUNCU Afyon Kocatepe University
Assoc. Prof. Cüneyd AYDIN Sinop University
Dr. Abdurrahman AKBOLAT İzmir Kâtip Çelebi University
Dr. Öğr. Üyesi Servet ŞENGÜL Muş Alparslan University
Research Assistant Şule YÜKSEL ARICI İzmir Kâtip Çelebi University
Dr. Aysun BAHADIR
Dr. Ayşe ŞAFAK İbn-i Haldun University
Dr. Filiz EREN BÖLÜKTEPE Bursa Uludağ University
Dr. Hüseyin DURSUN İzmir Kâtip Çelebi University
Dr. Omar FARUQUE Stamford University, Bangladesh
Dr. Öznur DURGUN İstanbul Medeniyet University
Dr. Ziyad Muhammad NURİ Charmo University, Iraq

SOCIAL CAPITAL AND ETHNIC ENTREPRENEURSHIP: THE CASE OF SYRIAN IMMIGRANTS FROM ROMANIA

Ana Lavinia POPA¹

Izmir Kâtip Çelebi University, Social Sciences Institute, Sociology Department,
analaviniapopa@gmail.com, ORCID: 0009-0006-8761-9843

Abstract

As part of this research, we aimed to investigate how social capital shapes the entrepreneurial experiences of Syrian immigrants who have settled in Bucharest, Romania. This qualitative and exploratory study seeks to answer the question: How do Syrian entrepreneurs from Bucharest use social capital to establish and run their businesses? The research aims to explore the link between social capital and the practices carried out by Syrians as entrepreneurs. We analyzed the subject using ethnography as a research design and semi-structured interviews as a research technique with six Syrian male immigrants from Bucharest, Romania. These examples from our field research describe the entrepreneurial practices of Syrian immigrants from Bucharest, using the umbrella term of social capital to provide a theoretical framework suitable for analysis. Our study aligns with the literature review of the paper and thus supports the theorizations of Fukuyama (1995), through which the author demonstrates the importance of culture in economic activities, promoting also the idea that trust fosters economic prosperity. Our findings indicate that the primary source of social capital utilized by Syrian immigrants in their business endeavors is trust, and this trust is a product of the social and cultural context in which they run their business. Syrians' contact with the host society and their different integration experiences demonstrate how trust manifests itself depending on the cultural, social, legislative, and economic context in which they operate their businesses. We believe that further research using different research designs and tools can strengthen the conclusions drawn from this study.

Keywords: Social capital, Syrian entrepreneurs, entrepreneurship.

Note: " This paper is derived from the master thesis titled "Capital social și antreprenoriat etnic: cazul imigranților sirieni din România", completed by Ana-Lavinia Popa, under supervision of Dr. Ioana Alexandra Rusu at Faculty of Sociology and Social Work, University of Bucharest in 2017"

INTRODUCTION: PURPOSE OF THE STUDY

The main purpose of this ethnographical study is to investigate how social capital shapes the entrepreneurial experiences of Syrian immigrants who have settled in Bucharest, Romania. This research aims to contribute to the existing migration literature, as there is a significant gap in studies examining how Syrians in Bucharest utilize social capital in their entrepreneurial activities.

The specialized literature has extensively addressed the use of social capital by immigrant entrepreneurs in the context of ethnic entrepreneurship. However, there is a notable absence of research on the utilization of social capital by Syrian immigrants in Romania. While numerous studies have delved into the significance of social networks in various immigrant communities in the United States, such as those in New York's Chinatown (Zhou, 1992), Miami (Portes, 1987; Portes & Stepick, 1993), and Los Angeles (Light & Bonacich, 1988; Nee et al 1994), in Romania there are no studies which have specifically focused on Syrian-owned businesses. Therefore, the lack of comprehensive studies on the direct link between social capital and entrepreneurship among Syrian immigrants in Romania underscores the urgent need for further research in this area.

LITERATURE REVIEW

This field research describes the entrepreneurial practices of Syrian immigrants from Bucharest, Romania, using the umbrella term of social capital to provide a theoretical framework suitable for analysis. The paper uses the social capital definition proposed by Coleman (1988, as cited by Kao, 2004), which claims that this form of capital originates in the social ties between individuals, through which they access different resources (for ex.: obligations and expectations between individuals, information, social norms that govern behaviors). In the following sections, we will present a theoretical framework to identify sources of social capital in both Classical and Modern Sociology.

Sources of Social Capital in Classical Sociology

Portes and Sensenbrenner (1993: 1323) identified "value introjection" as a source of social capital that is assimilated during the socialization process. This concept governs the individual's behavior in economic activities, emphasizing the moral character of economic transactions. Its origins can be traced to the writings of Max Weber and Émile Durkheim.

The authors, drawing on Georg Simmel's ideas, identified "reciprocity transactions" as a second source of social capital. This term highlights that individuals are guided by the norm of reciprocity in their actions to fulfill their selfish goals in the form of social intangibles, rather than following a group morality (Simmel, 1908 [1955] as cited in Portes and Sensenbrenner, 1993: 1324).

Drawing from Karl Marx's work, the same authors noted that "bounded solidarity" is a valuable form of social capital. This concept encompasses the collective response of a group facing common adversities. This shared sentiment can offer moral support serving as a resource for individuals, as explained in the "Communist Manifesto" (Marx, 1848, as cited in Portes and Sensenbrenner, 1993: 1325).

Finally, an important source of social capital is described by the concept of "enforceable trust", which is derived from Max Weber's analysis of substantive rationality. The concept refers to the benefits expected by individuals as a result of belonging and "good positioning" in a particular community, as well as their compliance with the norms of that community (Weber, 1922 [1947] as cited in Portes and Sensenbrenner, 1993: 1324).

Social Capital in Modern Sociology

Modern applications of social capital can be found in sociological research on immigrant communities. For instance, the concepts of "bounded solidarity" and "enforceable trust" were exemplified in fieldwork studies of various immigrant communities of entrepreneurs in the USA (Portes and Sensenbrenner, 1993). Of particular relevance to our study is the observation of "negative effects" when immigrants utilized "enforceable trust" as a form of social capital. Portes and Sensenbrenner (1993: 1341) provide the example from the South Korean Community in New York, where the Korean Consulate General was rewarding "loyal" immigrants with honors and business concessions while intimidating opponents to the government through practices such as threats of financial ruin and even physical harm. In this case, "negative effects" are the unexpected consequences of exclusively using potential resources provided by the immigrant community, resulting from its sanctioning capacity upon the individual who is part of that community.

In modern sociology, we identified two additional applications of social capital that are helpful in understanding our research findings. As noted by Marger (2001), previous business skills, education, and to some extent financial

capital (referred to as “human capital”) enable immigrant entrepreneurs to operate in an individualistic, rather than a collectivistic style. Thus, they rely less on social capital during the economic adaptation process in the host society (Marger, 2001: 444, 449). Another study about social capital networks in Russia (Rose, 1998) revealed what can be called the “negative effects of social capital”. According to Rose’s research, in antimodern societies, when formal bureaucratic institutions fail to function properly, individuals depend on informal networks to accomplish tasks, often resorting to practices such as bribery and favoritism (Rose, 1998: 149, 150-155). These networks, which form part of social capital, arise due to an economy and society that do not effectively uphold the rule of law.

Finally, Francis Fukuyama identified social capital as “a capability that arises from the prevalence of trust in a society”. Furthermore, social capital is distinct from other types of human capital because it is often created and passed down through cultural mechanisms such as religion, tradition, or historical practices (Fukuyama, 1995: 26). According to the author, social capital is also based on habituation to the moral norms of a society like loyalty, honesty, and dependability (Fukuyama, 1995: 26-27). Consequently, social capital is rooted in the respect for shared values rather than individual ones and cannot be acquired by individuals on their own (1995: 27).

In his argument, Fukuyama asserts that every economic activity relies on social collaboration. The foundation of this social cooperation is trust among individuals, which serves as the essential value that underpins economic activities across all societies (1995: 10). Therefore, trust is a key driver of economic performance in any society. These ideas suggest that trust is fundamental for acquiring social capital, which, in turn, allows individuals to collaborate and develop economically successful organizations. (Fukuyama, 1995).

METHODOLOGY

The following study is qualitative and exploratory and it uses an ethnographic research design. It aims to answer the question: How do Syrian entrepreneurs from Bucharest use social capital to establish and run their businesses? To address this question, we prepared two semi-structured interview forms to guide our data collection. We selected the interviewees using a snowball sampling method. The interviews were conducted between 1 March 2017 and 24 May 2017 and were made with six Syrians, four of

whom owned their businesses at the time of the interviews, while the other two did not have entrepreneurial experiences but were in contact with Syrian entrepreneurs (indicating their indirect involvement in the entrepreneurial landscape). The first form was used with Basil, a Syrian journalist who provided us with general information about the Syrian community in Romania and Syrian entrepreneurs from Bucharest in particular. The second interview form was used with the rest of the interviewees and sought to gather information about the business activities of Syrians since they first came to Romania.

Throughout our field research, we encountered refusals from some Syrians who were initially selected to participate as informants, while others became unavailable even after giving their consent to be interviewed. They cited reasons such as lack of time. This partly explains the limited number of participants in this study. The sensitive nature of the topic may explain these difficulties in approaching the informants, a fact confirmed by one of the respondents. The subject has received extensive coverage in the mass-media and has been overshadowed by reports of illegal practices involving Syrian business owners in Romania. However, our research aims to demonstrate that entrepreneurs of Syrian origin represent a diverse group, and their entrepreneurial practices in Romania can provide new perspectives for understanding their interaction with the host society. This is especially relevant considering the current economic and social context influenced by new migration flows from Syria to Europe.

Although we were initially interested in the Syrian community, we started this research with limited information on the subject. While we had read about the Syrian community in Romania before collecting field data, we did not have a sociological theoretical perspective directly related to the topic, as it remained largely unexplored in the literature. Thus, we hope that this research will open new perspectives and enrich the academic literature in the field of migration.

We conclude the methodological clarifications by stating that this study is not focused on describing entrepreneurial models specific to Syrian immigrants in Romania. Instead, it aims to identify common patterns in the entrepreneurial practices of Syrians, and it offers at the same time an exploratory theoretical and analytical framework that can be further developed in future sociological research, which can approach the subject using different research designs and theories.

RESULTS

Syrian Entrepreneurs and Romania's Transition to a Market Economy

The Syrian community in Romania began to develop due to the friendly relations between Romania and Syria, which started during the Communist era. Syrian students came to study in Romania and later returned to Syria, where they held positions in the government. In the 1990s, following the downfall of the Communist regime in Romania, Syrians entered the Romanian market and started to develop businesses (Basil, journalist).

In Romania during the 1990s, the business environment was marked by the failure of formal bureaucratic organizations, as noted by Rose (1998). As a consequence, businesspeople turned to informal networks and practices. This highlights what can be termed "the negative effects of social capital", where "antimodern" practices develop as a result of the malfunctioning of formal organizations within a society:

"Until 1994, there was no law in Romania. There were very permissive and ineffective laws. (...) And in a way, I make everyone a thief because that's the lack of law, that's what it does. So, a large part of them were forced to be corrupt to stay in the market. (...) It was this plan in the country to put pressure to increase capitalism in Romania, and if there is corruption behind it, it doesn't matter. But this was it (the state) created capitalism very quickly, in a few years." (Basil, journalist).

"Enforceable Trust" - Illustrations

The Syrian Embassy in Romania acted similarly to the examples provided by Portes and Sensenbrenner (1993) by imposing constraints on members of the Syrian community who opposed the Syrian government. These constraints also affected Syrian businessmen without Romanian citizenship who still relied on the embassy's institutional support to obtain the documents necessary for residence permits:

"Some were in Romania for twenty years, but they didn't have citizenship. And they extended their residence permit every five or ten years. But after the revolution started, they couldn't go to the embassy to get the papers, because there are some papers that you have to take from the embassy. (...) And when you are in this situation, the only solution is to ask for asylum. Many have done this" (Abdul, a developer in an IT firm, whose father is an entrepreneur).

There are Syrians who stayed away from the conflict and preferred to maintain their economic privileges obtained as a result of their developed businesses with the help of networks controlled by the Syrian regime:

“That’s why you see many Syrians here who didn’t speak anything against the government even if their relatives died (as a result of the conflict) because they had or do have businesses through these networks, you know? Through the embassy, through the people who are there, who have power in the government, and if they say anything against the government, they lose the business. There are many who do not say, they do not have the courage, because they prefer their businesses.” (Abdul).

Syrian Entrepreneurs and Trust

Trust was identified as a crucial source of social capital among Syrian entrepreneurs, influencing their relationships with employees and economic transactions between businessmen. According to the findings of this research, trust manifests itself depending on the local context.

Some Syrian entrepreneurs who came to Romania tend to follow the local model of entrepreneurship. Therefore, social capital, derived from trust, operates differently according to the cultural, social, legislative, and economic contexts in which they open and manage their businesses. These observations support the theories proposed by Fukuyama (1995).

Trust manifests itself in various forms and the examples provided here illustrate the concepts we exemplified in the theoretical framework. Thus, Syrian businessmen use trust as a form of value introjection when borrowing money:

“You go to a Romanian to help you: ‘Yes, how much do you want?’ ‘One thousand euros’. ‘Yes, we are going to the notary.’ Well, do you know why? Because he is used to it, he can’t give to anyone without trust, he must be assured. While ours (the Syrian): ‘Yes, please, when you have it, give it back to me.’ There is a difference between them, that of trust, do you understand what I mean?” (Ibrahim, owner of a home products store)

Trust is also linked with the integration experience in the host society, as we can see in the following example:

“Do you see the difference? One who tricked me and another who helped me. The one who tricked me came from the age of eighteen years old in Romania, studied, and finished his studies here, integrating well the

mentality here. The other one came at my age from Syria and extended (me) a helping hand.” (Ali, owner of a car wash).

CONCLUSION

In this exploratory study, we aimed to contribute to the existing sociological literature by analyzing a topic that has not been previously researched in the case of Syrian immigrants from Romania. We illustrated our findings from our field research to describe entrepreneurship experiences among Syrian immigrants in Bucharest, Romania, using the umbrella term of social capital to offer a suitable theoretical framework for our analysis. We relied on the social capital definition proposed by Coleman (1988, as cited by Kao, 2004), which claims that this form of capital originates in the social ties between individuals, through which they access different resources (for ex.: obligations and expectations between individuals, information, social norms that govern behaviors). Our research investigated how Syrian entrepreneurs use social capital to build and manage their businesses. The discoveries made in the current study generally align with those mentioned in the literature review.

Thus, Syrian entrepreneurs from Bucharest use various sources of social capital such as ethnic and family networks, as cited by Portes and Sensenbrenner (1993) in their examples of immigrant communities in the United States, “value introjection”, as it results from the writings of Max Weber (1922 [1947] as cited in Portes and Sensenbrenner, 1993: 1324), or moral principles to manage their businesses (Fukuyama, 1995). Syrian entrepreneurs are also constrained by community regulations, illustrating the dynamic of the “enforceable trust” concept (Portes and Sensenbrenner, 1993).

In addition, Syrians use their skills to manage their businesses, which are partly a result of the entrepreneurial experiences in their home country. Entrepreneurs who have previous experience before deciding to emigrate often follow a unique model of entrepreneurship. This model is characterized by the alternative use of various sources of social capital throughout their entrepreneurial journey. Unlike the traditional model, which typically relies solely on ethnic resources for business, these entrepreneurs tend to operate more independently. This approach gives them the advantage of avoiding the negative effects of social capital, as suggested by Marger (2001).

The negative effects of social capital stem from the utilization of informal networks, as highlighted in Rose’s (1998) analysis. In this study, the use of

informal networks is revealed by behaviors of Syrians that “compensate” for the failure of formal organizations by engaging in fraudulent and corrupt practices and adhering to the entrepreneurship model in the host society. These practices were notably prevalent during Romania’s transition to a market economy in the 1990s. Another negative effect of social capital is the community’s tendency to impose “sanctioning” practices. For example, the Syrian embassy refused to extend passports to entrepreneurs lacking Romanian citizenship who opposed the Syrian government following the outbreak of the civil war. These findings are consistent with the example provided by Portes and Sensenbrenner (1993) in their theory concerning the South Korean community in New York.

We conclude our study by suggesting that the primary source of social capital utilized by Syrian immigrants in their business endeavors is trust, which is a product of the social and cultural context in which they run their businesses. Syrians’ interactions with the host society and their different integration experiences demonstrate how trust manifests itself depending on the cultural, social, legislative, and economic context in which they operate their businesses, emphasizing the importance of trust in economic activities and the fact that trust is socially and culturally determined in different societies around the world. This conclusion aligns with the ideas of Francis Fukuyama (1995).

LIMITATIONS AND RECOMMENDATIONS FOR FURTHER RESEARCH

The limitations of the following research are mainly derived from its qualitative design. It is important to note that the semi-structured interview technique focuses on gathering the perspectives and personal opinions of the respondents and these opinions may not be representative of the entire community of Syrian entrepreneurs in Romania. The views presented in this study are influenced by each participant’s individual experiences, as well as their educational, social, cultural, and religious background. Future research could consider using quantitative methods or combining qualitative and quantitative approaches to gain a more comprehensive understanding.

Additionally, we acknowledge that the main shortcoming of the current paper is driven by the fact that it is based on a dissertation written back in 2017 with a limited sample of participants. Consequently, we extended our literature review to include more recent studies that may support, confirm,

or complete our findings. One such recent study indicates that interpersonal and institutional trust is positively related to immigrant entrepreneurship, encouraging immigrants to engage in entrepreneurial activities (Turkina & Thai, 2013: 117-119), thus supporting our finding that trust is an important resource for the Syrians in their entrepreneurial practices.

Furthermore, the relevance of integration experiences in shaping the entrepreneurial journeys of Syrian migrant entrepreneurs—including how trust manifests itself in business interactions—aligns with the main patterns identified in more recent literature regarding the origins of entrepreneurial activity among immigrants and ethnic minorities. This pattern claims that the immigrants' entrepreneurial motives are rooted in the three following areas: individual skills, resources derived from ethnic networks, and labor market characteristics in host societies (Dana, 1997; Oliveira, 2007, as cited in Dabić et. al, 2020: 11). Our findings support these theorizations, although we did not focus on labor market characteristics except during Romania's transition to a market economy in the 1990s.

Finally, we consider that further research can address the ways in which entrepreneurs use social capital in different phases of the development of their businesses as in the study of Aegean Lung (2003). Lung (2003, 306) demonstrates how organizations use networks to access resources for their economic development or recruitment process. The dynamics of these networks align with the organization's various stages of development. In the start-up phase, firms tend to rely on identity ties (such as family connections) to secure resources, while in the development phase, they use calculated links to access a wider range of resources.

The contribution of Bozionelos (2008) cannot be neglected either, through which he made a significant discovery by highlighting the distinction between expressive ties and instrumental ties, and how they impact individual career performance. His study can open new research perspectives regarding the type of social ties formed by Syrian entrepreneurs and their influence on business economic performance. It shows how the resources and advantages obtained through social connections vary based on their specificity, providing insights into diverse methods of utilizing social capital in entrepreneurial endeavors.

REFERENCES

- Bozionelos, N. (2008) Intra-organizational network resources: how they relate to career success and organizational commitment. *Personal Review*, 37(3), 249-263
- Dabić, M., Vlačić, B., Paul, J., Dana, L. P., Sahasranamam, S., & Glinka, B. (2020). Immigrant entrepreneurship: A review and research agenda. *Journal of Business Research*, 113, 25-38
- Fukuyama, F. (1995) *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. Free Press
- Kao, G. (2004). Social Capital and Its Relevance to Minority and Immigrant Populations. *Sociology of Education*, 77, 172-183
- Lung, A. (2003) Different ties for different needs: recruitment practices of entrepreneurial firms at different developmental phases, *Human Resource Management*, 42(4), 303-320
- Marger, M. N. (2001) The use of social and human capital among Canadian business immigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(3), 439-453
- Portes, A., Sensenbrenner, J. (1993) Embeddedness and Immigration: Notes of the Social Determinants of Economic Action. *The American Journal of Sociology*, 98(6), 1320-1350
- Portes, A. (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24
- Rose, R. (1998) Getting things done in an antimodern society: social capital networks in Russia. In: Dasgupta, P., Serageldin, I. (2000). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington, D.C., The World Bank, 147-171
- Turkina, E., & Thai, M. T. T. (2013). Social capital, networks, trust and immigrant entrepreneurship: a cross-country analysis. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 7(2), 108-124
- Valarini, P. (2015) *Time to Restart: the experience of Syrian refugees in establishing a business in Istanbul*. University of Utrecht
- Volery, T. (2007) Ethnic Entrepreneurship: a theoretical framework. In: Dana, L.P. (2007). *Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship: a co-evolutionary view on resource management*. MPG Books Ltd, 30-41.

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE RELEVANCE BETWEEN ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC GROWTH: TRENDS, GAPS, AND FUTURE RESEARCH DIRECTIONS

Ezgi GÜLAY¹

İzmir Kâtip Çelebi University, Social Sciences Institute Business Administration Department,
ezgi.gulay35@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4489-3640

Mohammad FAROOQ²

Yasar University, Business Administration Department,
farooq.commtel@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5458-9752

Abstract

Entrepreneurship is a key driver of economic growth, yet its relationship with economic development has not been fully explored in recent years, particularly with the rise of digital transformation and sustainability. This study performs a bibliometric analysis of 87 highly cited articles published between 2010 and 2024 to map key trends and gaps at the relevance of entrepreneurship and economic growth. Using citation, co-citation, and co-occurrence analyses with VOSviewer, the results reveal significant clusters focused on entrepreneurial ecosystems, digital innovation, and green entrepreneurship. The study highlights the growing importance of sustainable and digital entrepreneurship in economic development while identifying gaps for future research, such as micro-level entrepreneurial impacts and the long-term effects of digital business models.

Keywords: Entrepreneurship, Economic Growth, Bibliometric Analysis, Web of Science.

INTRODUCTION

In recent years, entrepreneurship has gained increasing recognition as a fundamental driver of economic growth, fostering innovation, job creation, and overall societal development (George et al., 2021). The link between entrepreneurial activity and economic performance has drawn the attention of scholars and policymakers alike, as entrepreneurship is often regarded as a key solution to addressing economic inequalities, unemployment, and stagnation (Böttcher et al., 2024). While significant progress has been made in understanding the economic impact of entrepreneurship, there remains a gap in integrating and synthesizing findings from the wealth of literature that spans both fields. The relevance between entrepreneurship and economic growth is multidimensional, requiring a more systematic approach to uncover how entrepreneurial activity contributes to and interacts with broader economic trends (Elia et al., 2020).

This study seeks to fill this gap by conducting a comprehensive bibliometric analysis of highly cited articles published between 2010 and 2024, focusing on entrepreneurship and its economic implications. Using key bibliometric methods, this analysis identifies trends, research clusters, and gaps that future studies can address. The aim is to provide a clear framework for understanding the role of entrepreneurship in fostering economic growth and to highlight underexplored areas that warrant further investigation. By integrating multiple streams of literature, this paper offers a structured examination of the key theoretical and empirical contributions to the field.

MATERIALS AND METHODS

Literature Review

Entrepreneurship and Economic Growth: Key Findings and Gaps

The relationship between entrepreneurship and economic growth has been examined through various lenses, ranging from innovation and productivity to job creation and market development (Kraus et al., 2020). In recent studies, scholars have highlighted how entrepreneurial ventures, particularly those in emerging industries like digital technologies, contribute to enhancing economic resilience and competitiveness (George et al., 2021). Digital entrepreneurship, for instance, has been shown to accelerate economic transformation by facilitating access to new markets, fostering technological innovation, and creating more agile business models (Bresciani

et al., 2021). However, gaps remain in the understanding of how different types of entrepreneurial activity—ranging from high-growth startups to social enterprises—affect economic systems in diverse contexts (Cavallo et al., 2019). Hence, the contribution of entrepreneurship to economic growth and the development of an economy is widely discussed and recognized.

A key challenge in existing research is the fragmented nature of the studies that explore entrepreneurship and economic growth as separate, rather than interconnected, phenomena (Fernandes et al., 2023). While some researchers have focused on the economic benefits of entrepreneurship, others have prioritized the social or environmental impacts, often treating economic outcomes as secondary (Holzmann & Gregori, 2023). This paper seeks to address this by synthesizing insights from both entrepreneurship and economic growth literature, providing a comprehensive analysis of the relevance between these fields.

Digitalization, Innovation, and Economic Performance

The integration of digital technologies has fundamentally transformed the entrepreneurial landscape, creating new opportunities for innovation and economic growth. Recent studies have emphasized how digital entrepreneurship serves as a catalyst for economic development by enabling access to global markets, optimizing resource use, and fostering collaboration across industries (Elia et al., 2020). Moreover, digital tools such as big data, artificial intelligence, and cloud computing have allowed entrepreneurs to innovate at unprecedented speeds, leading to the creation of new business models that are both scalable and sustainable (Böttcher et al., 2024). However, despite the clear benefits of digital entrepreneurship, research on its long-term economic impacts remains limited (Fernandes et al., 2023).

The relationship between entrepreneurship and economic growth has also been analyzed by Galindo and Méndez and it has been stated that there is a close link between entrepreneurship, innovation and economic growth, entrepreneurship and innovation will contribute to the increase of economic activity and innovation will encourage entrepreneurship and innovative activities. In this context, entrepreneurship can support economic performance because more entrepreneurs mean more competition, which increases productivity and efficiency and stimulates innovation. This in turn generates more economic growth (Nissan et al., 2011).

The Role of Entrepreneurial Ecosystems in Regional Economic Growth

Entrepreneurial ecosystem networks of institutions, investors, entrepreneurs, and supporting organizations—play a pivotal role in driving regional economic growth (George et al., 2021). Recent studies have shown that strong ecosystems can enhance economic performance by providing entrepreneurs with access to critical resources, including funding, talent, and infrastructure (Cavallo et al., 2019). Furthermore, ecosystems foster innovation by encouraging collaboration between diverse stakeholders, thus creating a fertile environment for new ventures to thrive (Böttcher et al., 2024). However, while the importance of ecosystems in fostering entrepreneurship is well-documented, more research is needed to explore how these ecosystems evolve over time and adapt to changing economic conditions (Stoica et al., 2020). Several studies in the literature have provided evidence that entrepreneurship can be considered a micro-driver of innovation and economic growth. As shown in the literature, entrepreneurial activity is needed because it is an important determinant of innovation, productivity growth, competitiveness, economic growth and job creation in the context of globalization. For these reasons, entrepreneurship today has become an important policy issue.

Methodology

Data Collection

This study employed a bibliometric approach to explore the relationship between entrepreneurship and economic growth. Articles were sourced from the Web of Science (WoS) Core Collection database, focusing on publications between 2010 and 2024. The keywords “entrepreneurship” and “economy” were used in the search, resulting in over 10,000 articles. From this set, the 87 most highly cited articles were selected for analysis, ensuring that the dataset included studies with significant academic impact. Only articles written in English and published in peer-reviewed journals were considered, excluding editorials, book reviews, and conference proceedings.

Bibliometric Methods

To analyze the intellectual structure of the literature, VOSviewer software was used to conduct a variety of bibliometric analyses:

- **Citation Analysis:** Citation analysis was performed to identify the most influential articles in the field based on the frequency with which

they were cited. This method highlights the foundational works that have shaped the discourse on entrepreneurship and economic growth (Van Eck & Waltman, 2020).

- **Co-Citation Analysis:** Co-citation analysis was employed to reveal connections between articles frequently cited together. This method helps identify clusters of research that are often explored in conjunction, providing insight into the intellectual links between studies (Holzmann & Gregori, 2023).

- **Bibliometric Coupling:** Bibliometric coupling was used to map the relationships between articles based on shared references. By identifying articles that cite similar sources, this method helps uncover emerging research areas that share a common theoretical foundation (Böttcher et al., 2024).

- **Co-Occurrence Analysis:** Co-occurrence analysis maps the relationships between keywords used across the dataset, highlighting the most common themes and research topics within the literature (Elia et al., 2020).

Data Analysis

The data was imported into VOSviewer, which generated visual maps to illustrate the relationships between articles, authors, and keywords. These maps were then analyzed to identify key research clusters, trends, and knowledge gaps. The analysis also focused on identifying areas where future research could further explore the relevance between entrepreneurship and economic growth. Based on the findings from the bibliometric analysis, we propose a framework that connects entrepreneurship with economic growth through several key mechanisms:

- **Digital Innovation and Economic Growth:** Digital entrepreneurship drives economic growth by facilitating innovation, improving productivity, and expanding access to new markets (Bresciani et al., 2021). This link is particularly evident in sectors where technology plays a central role in transforming business models (Cavallo et al., 2019).

- **Entrepreneurial Ecosystems:** Strong entrepreneurial ecosystems are essential for fostering economic growth, as they provide the necessary resources, networks, and support for new ventures to succeed (George et al., 2021). These ecosystems are particularly important in regions seeking to enhance their economic resilience and competitiveness.

- **Sustainable Entrepreneurship and Economic Development:** Entrepreneurship that incorporates sustainability into its core business model has the potential to drive long-term economic growth by addressing pressing social and environmental challenges (Holzmann & Gregori, 2023). This type of entrepreneurship can create new markets and opportunities, contributing to overall economic development.

- **Economic Resilience:** Entrepreneurial ventures have shown to be particularly resilient during times of economic crisis, such as the COVID-19 pandemic. Research has demonstrated that entrepreneurs play a key role in economic recovery by adapting to changing market conditions and finding innovative solutions to new challenges (Kraus et al., 2020).

The Importance of Bibliometric Analysis in Identifying Trends

Bibliometric analysis provides a powerful tool for understanding the evolution of academic fields and identifying emerging trends. In the context of entrepreneurship and economic growth, bibliometric techniques allow researchers to map the intellectual landscape and uncover relationships between different research streams. Citation and co-citation analyses reveal the most influential studies, while co-occurrence and bibliometric coupling analyses highlight key themes and clusters in the literature (Van Eck & Waltman, 2020). This systematic approach is particularly valuable for identifying gaps in the existing research and proposing new directions for future inquiry.

By leveraging bibliometric analysis, this study offers a comprehensive overview of the relationship between entrepreneurship and economic growth, shedding light on areas that have received less attention and providing a roadmap for future research.

Bibliometric Coupling

In order to further investigate the intellectual structure of the literature and understand the relationships between articles based on shared references, a bibliographic coupling analysis was conducted. This method allows us to visualize how different works within the dataset are connected by common citations, revealing distinct research clusters and thematic areas that have emerged within the relevance of entrepreneurship and economic growth.

In order to further investigate the intellectual structure of the literature and understand the relationships between articles based on shared references,

a bibliographic coupling analysis was conducted. This method allows us to visualize how different works within the dataset are connected by common citations, revealing distinct research clusters and thematic areas that have emerged within the relevance of entrepreneurship and economic growth.

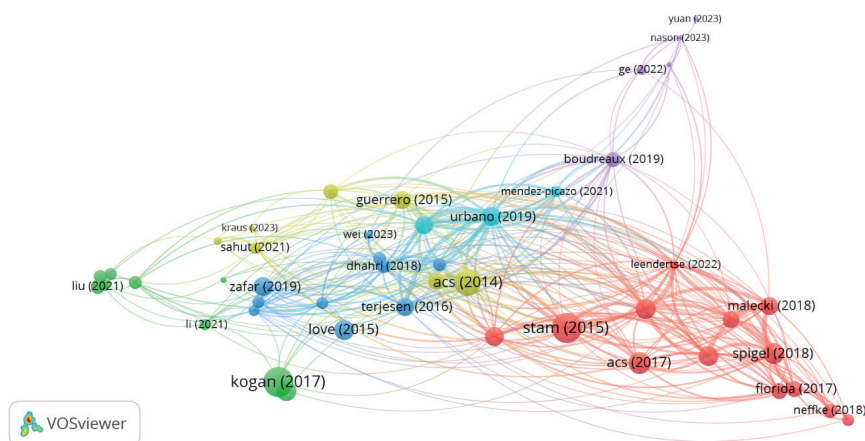

Figure 1. Bibliographic Coupling Analysis

Explanation of the Bibliographic Coupling Visualization

- **Nodes (Articles) and Clusters:** The nodes in the image represent individual articles, and their size corresponds to the number of citations or influences within the dataset. Larger nodes, like those representing Acs (2014), Stam (2015), and Urbano (2019), indicate articles that have a significant number of shared references and citations within this particular dataset.

- **Clusters (Colored Groupings):** The articles are grouped into different color-coded clusters, which represent distinct research themes or areas of focus within the broader topic of entrepreneurship and economic growth. Each cluster groups articles that share a high number of references.

Red Cluster, this cluster, featuring highly cited works such as Stam (2015), Spigel (2018), and Florida (2017), likely focuses on themes related to entrepreneurial ecosystems and their role in regional and national economic development. These articles may emphasize the structural and social frameworks that support entrepreneurship. Blue Cluster, Articles like Urbano (2019) and Dhahri (2018) seem to focus more on the economic impacts of entrepreneurship in emerging markets or the role of institutional factors in fostering entrepreneurship. Green Cluster, papers such as Kogan (2017) and Liu (2021) may focus on technological entrepreneurship or digital

innovation and its links to economic growth, especially in the context of rapidly advancing industries. Yellow Cluster, Articles such as Kraus (2023) and Sahut (2021) may be focused on more recent developments in digital entrepreneurship, innovation, and how these elements interact with sustainable business models and economic performance.

- **Lines (Connections):** The lines between nodes represent the strength of the bibliographic coupling between articles—how many references they share. Thicker or more numerous lines indicate a stronger connection, showing that the articles are closely linked in terms of their research foundation. For example, articles like Acs (2014) and Urbano (2019) share strong connections with multiple nodes, indicating they are highly relevant across various research themes.

- **Themes:** The coupling reveals several thematic areas based on the clusters. The red cluster may represent research on entrepreneurial ecosystems and their role in fostering economic growth at a regional or national level. The green cluster could be centered around the impact of entrepreneurship in emerging markets and institutional frameworks. The yellow cluster may focus on the integration of digital technologies and sustainable practices in entrepreneurship.

- **Key Insights:** The coupling analysis demonstrates the fragmentation and integration of research areas within entrepreneurship and economic growth. Articles like Acs (2014) and Stam (2015) appear to be central to multiple clusters, indicating their foundational role in shaping the current understanding of entrepreneurship's economic implications. The color-coded clusters provide a visual representation of different research themes within the broader field, showing how diverse but interconnected the topics are. This analysis is crucial in highlighting the intellectual structure of the field and identifying areas where future research might be directed, especially at the relevance between entrepreneurial ecosystems, digital innovation, and economic resilience.

Citation Analysis

In order to understand the influence and impact of individual publications within the broader field, a citation analysis was conducted, focusing on articles with a minimum of 50 citations. Citation analysis measures the influence of each article based on the number of times it has been cited by other scholars. Highly cited articles are considered foundational in their respective areas and play a critical role in shaping future research directions.

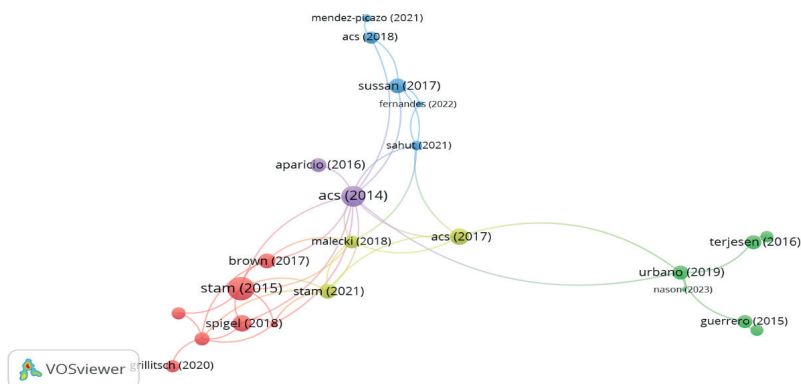

Figure 2. Citation Analysis

Figure 2 illustrates the results of the citation analysis, highlighting key articles that have garnered significant academic attention. The larger nodes in the network, such as Stam (2015), Acs (2014), and Terjesen (2016), represent publications with higher citation counts. These works have had a substantial influence on the development of research at the relevance of entrepreneurship and economic growth. The clusters in the map represent groups of articles that are frequently cited together, suggesting that they contribute to similar thematic areas within the literature. For example:

- i. The **red cluster** includes works like Stam (2015) and Spiegel (2018), which are central to the study of entrepreneurial ecosystems and their role in regional development.
- ii. The **green cluster** features articles such as Terjesen (2016) and Urbano (2019), which examine the broader economic impacts of entrepreneurship and the institutional factors that support it.
- iii. The **blue cluster**, with Acs (2018) and Sussan (2017), focuses on digital entrepreneurship and its links to economic innovation and sustainability.

The lines connecting the nodes indicate the co-citation relationships between articles, meaning they are often referenced together in subsequent studies. Articles with stronger connections, such as those in the red and green clusters, suggest that they are pivotal to understanding the development of research themes within the field. This analysis highlights the most influential publications in the dataset and provides insights into the key areas where research on entrepreneurship and economic growth has concentrated. By identifying these seminal works, the citation analysis offers a roadmap for future research, helping to pinpoint underexplored areas and opportunities for further investigation.

Co Citation Analysis

In order to map the intellectual connections between different research articles, a co-citation analysis was performed. Co-citation analysis identifies how often two articles are cited together by subsequent research, revealing networks of closely related literature. By selecting articles with a minimum of 50 co-citations, this analysis highlights the foundational works that shape the relevance of entrepreneurship and economic growth.

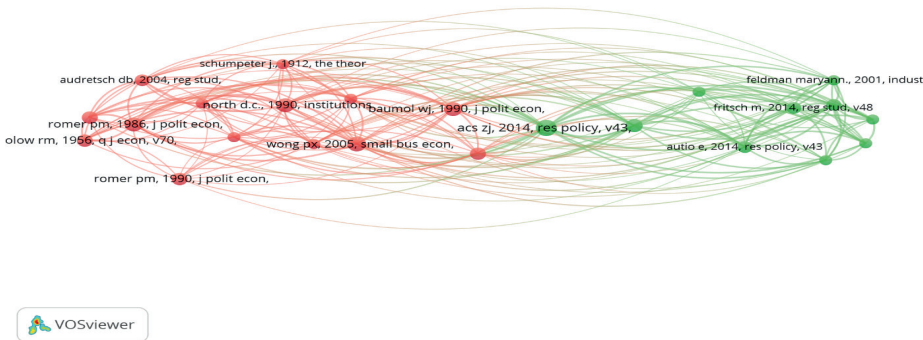

Figure 3. Co Citation Analysis

As depicted in **Figure 3**, the co-citation analysis shows two distinct clusters of highly co-cited works. These clusters represent different schools of thought or thematic areas within the broader literature. The red cluster includes seminal works such as Schumpeter (1912), which laid the theoretical foundation for entrepreneurship, and Romer (1990), whose work on endogenous growth theory links innovation and entrepreneurship to long-term economic growth. Other key articles, such as North (1990) and Baumol (1990), contribute to the understanding of institutional frameworks and the role of entrepreneurship in driving economic development. These works form the bedrock of classical economic theories related to entrepreneurship and its role in fostering economic progress.

The green cluster represents more recent works, such as Acs et al. (2014) and Feldman (2001), which focus on the empirical analysis of entrepreneurship ecosystems and regional innovation. This cluster highlights studies that explore the role of entrepreneurial ecosystems and how they support economic performance at the local and regional levels. Articles like Autio (2014) and Fritsch (2014) further emphasize the importance of regional

studies in understanding how entrepreneurship can contribute to economic growth, particularly in innovation-driven industries. The lines connecting the nodes represent the strength of the co-citation relationships between articles, with thicker lines indicating more frequent co-citation. This indicates that articles from both clusters are often referenced together in the literature, suggesting their interconnectedness in shaping contemporary research on entrepreneurship and economic growth. This co-citation analysis provides insight into the historical and contemporary intellectual underpinnings of the field. By identifying these key works, the analysis sheds light on the research areas that have been most influential and points to potential opportunities for future investigation.

Co-Occurrence Analysis

Identify the key themes and topics that frequently appear in the literature on entrepreneurship and economic growth, a co-occurrence analysis was conducted. Co-occurrence analysis maps how often specific keywords appear together within the selected articles, highlighting central themes and subtopics in the research field. In this analysis, the minimum threshold for keyword co-occurrence was set at 3, meaning only keywords that appeared together at least three times were included.

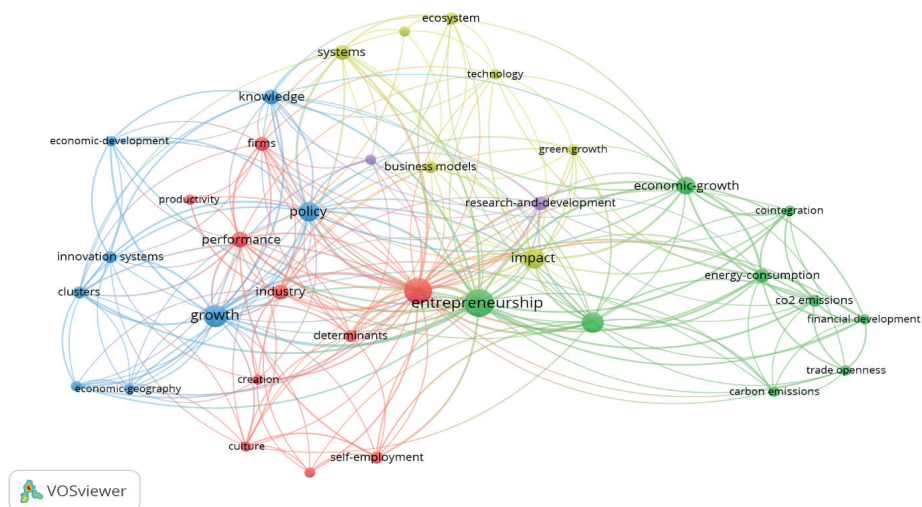

Figure 4. Co-Occurrence Analysis

Figure 4 presents the results of this analysis, showing distinct clusters of frequently co-occurring terms that represent different areas of research

focus within the dataset. The red cluster, centered around the term entrepreneurship, includes keywords such as policy, performance, industry, and self-employment. This cluster likely represents research that explores the role of entrepreneurship in driving firm performance, the impact of policy on entrepreneurial activity, and the broader industrial context in which entrepreneurship takes place. Themes such as productivity and economic geography also appear, indicating an interest in regional factors and their influence on entrepreneurship. The green cluster, with keywords like economic growth, impact, and energy consumption, seems to focus on the relationship between entrepreneurship and macroeconomic outcomes. This cluster highlights research that examines how entrepreneurial activities contribute to economic development, particularly through innovation and sustainability. It also addresses environmental concerns, as indicated by terms like CO2 emissions and carbon emissions, suggesting a connection between entrepreneurship and the green economy.

The blue cluster, centered on growth and innovation systems, reflects research that connects entrepreneurship to innovation ecosystems and technological progress. Keywords like economic development, clusters, and innovation systems suggest an emphasis on the role of innovation in fostering entrepreneurship, as well as the importance of regional innovation systems in supporting economic growth.

The yellow cluster revolves around terms like business models and ecosystem, indicating a focus on the frameworks and structures that support entrepreneurial ventures. This cluster points to a growing body of research on the impact of business models and entrepreneurial ecosystems in shaping the success and sustainability of startups. The lines connecting the nodes represent the strength of the co-occurrence relationships, with thicker lines indicating more frequent co-occurrences of terms. These connections help to visualize how different research themes are interrelated. For example, the frequent co-occurrence of entrepreneurship with terms like policy, growth, and economic development suggests that much of the literature focuses on the role of entrepreneurship in driving macroeconomic and policy-related outcomes.

This co-occurrence analysis provides a comprehensive overview of the most common themes and emerging topics in literature. By mapping the relationships between key terms, this analysis identifies areas where research has concentrated and highlights potential gaps for future exploration.

RESULTS

The findings from this study have significant implications for both academic research and policy formulation at the relevance of entrepreneurship and economic growth. The bibliometric analysis underscores the importance of several key areas—such as entrepreneurial ecosystems, digital innovation, and sustainability—that are central to understanding how entrepreneurship drives economic performance (Kraus et al., 2020; Bresciani et al., 2021). By identifying the major research clusters and highly cited works, this study provides a roadmap for researchers seeking to build on existing knowledge and explore underdeveloped areas of inquiry.

From a policy perspective, the strong emphasis on entrepreneurial ecosystems and business models suggests that fostering these environments can play a critical role in enhancing economic growth (Isenberg, 2020). Policymakers should focus on creating supportive frameworks that enable entrepreneurs to innovate, scale, and contribute to economic resilience, particularly in times of crisis or global uncertainty. Additionally, the connections found between entrepreneurship and environmental sustainability imply that future policy efforts should focus on promoting green entrepreneurship, which aligns with global efforts to combat climate change while fostering economic growth (Autio et al., 2014).

For practitioners, this study highlights the importance of adopting business models that are not only innovative but also sustainable. Entrepreneurs and business leaders should seek to leverage new technologies and business ecosystems to create scalable ventures that contribute to both economic growth and societal well-being (Sussan & Acs, 2017). Furthermore, by understanding the macroeconomic impacts of entrepreneurship, stakeholders can better design strategies that align entrepreneurial activities with broader economic development goals (Fritsch & Storey, 2014).

DISCUSSION

The bibliometric analyses conducted in this study reveal a diverse, yet interconnected body of research focused on entrepreneurship and its role in economic growth. The co-citation analysis highlights foundational works that continue to shape contemporary discussions, including theories of entrepreneurial ecosystems, institutional frameworks, and the economic impacts of innovation (Acs et al., 2014; Autio, 2014). The citation and co-occurrence analyses provide insights into emerging themes, such as the

growing importance of sustainability, digital transformation, and the green economy within entrepreneurship literature (Böttcher et al., 2024).

Green entrepreneurship is a new business model that will contribute to stopping environmental pollution and degradation in today's world where environmental problems are more intense. Green entrepreneurship has been one of the topics that have attracted the most attention of investors, especially during and after the pandemic. This situation reveals how much importance should be given to green entrepreneurship. Green entrepreneurship, which has become critical in today's world, is an innovative business model that targets both economic growth and environmental sustainability. At the same time, it can be said that green entrepreneurship will stand out as a strategy that enables businesses to gain competitive advantage. Because innovative approaches create markets that have the potential to grow rapidly while making significant contributions to the environment as well as ensuring economic growth.

One of the key findings is the prominent role that entrepreneurial ecosystems play in fostering innovation and regional economic growth (Stam, 2015). This finding is consistent with recent research emphasizing the importance of ecosystems in creating conducive environments for entrepreneurs to thrive (Isenberg, 2020). These ecosystems—comprising networks of institutions, investors, and talent—are pivotal in enabling entrepreneurs to access the resources needed for innovation and growth (Cavallo et al., 2019). Moreover, the connection between entrepreneurship and economic resilience has become increasingly relevant, particularly in the context of global challenges such as the COVID-19 pandemic (Kraus et al., 2020).

Another important theme emerging from the analysis is the link between entrepreneurship and environmental sustainability. The frequent co-occurrence of terms related to green growth, CO₂ emissions, and energy consumption suggests that entrepreneurship is increasingly being studied in the context of its environmental impact (Sahut et al., 2021). This reflects the growing societal demand for business models that are not only profitable but also environmentally responsible. Researchers are beginning to explore how entrepreneurship can be harnessed to address pressing global challenges such as climate change while driving economic development (Fernandes et al., 2023)

Rapidly developing new technologies bring with them huge areas of opportunity. As a result, existing sectors are being reshaped by paradigm

shifts and new sectors and new fields of activity are emerging. This process, which involves all actors, brings with it similar opportunities for technological superiority. It can be stated that technological entrepreneurship, which is important in the creation of scalable enterprises, brings new job opportunities, technological entrepreneurship is a key source of economic and social progress, and it increases the competitive advantages of enterprises by providing technological progress. Therefore, the positive contribution of technological entrepreneurs to the economy and the country's economy and the support of initiatives with the potential for growth and scalability have also been researched by academics, and research has shown that innovative business models and approaches that can be scaled have a greater contribution to economic growth.

At the same time, the analysis highlights several gaps in the literature. While much research has been conducted on the institutional and regional factors that support entrepreneurship, there is less focus on the micro-level mechanisms through which individual entrepreneurs contribute to economic growth. Additionally, despite the rise of digital entrepreneurship and its potential to drive economic transformation, there is still limited understanding of how digital business models affect long-term economic performance (Bresciani et al., 2021).

CONCLUSION

While this study offers valuable insights into the relationship between entrepreneurship and economic growth, several limitations should be acknowledged. First, the bibliometric analysis was conducted using articles indexed in the Web of Science database. While this database includes many high-quality publications, it may not capture all relevant research, especially articles published in less prominent or emerging journals (Zupic & Čater, 2015). As a result, certain important contributions to the field may have been overlooked.

Second, the analysis was limited to articles published between 2010 and 2024, which may have excluded some foundational works that continue to influence contemporary research. Although this time frame was chosen to focus on more recent developments, earlier works may still play a critical role in shaping the field (Acs et al., 2014). Moreover, the focus on highly cited articles means that less cited but potentially groundbreaking research may not have been included in the analysis.

Third, while bibliometric methods provide a useful overview of the intellectual structure of a field, they do not fully capture the qualitative nuances of the research. Bibliometric analyses rely on citation patterns, which may not always reflect the true impact or relevance of a given study. Additionally, co-citation and co-occurrence analyses are limited by the keywords and references chosen by authors, which may not always align with the broader themes or trends in the field (Van Eck & Waltman, 2020). Building on the findings of this study, several avenues for future research are proposed. First, there is a need for more empirical research exploring the micro-level mechanisms through which individual entrepreneurs contribute to economic growth (Guerrero et al., 2020). While much of the literature focuses on ecosystems and macroeconomic outcomes, understanding the specific strategies and behaviors of entrepreneurs can provide deeper insights into how entrepreneurial activity drives innovation and economic development (Stam, 2015).

Further research is needed to explore the long-term economic impacts of digital entrepreneurship. As digital business models continue to reshape industries, scholars should investigate how these models affect productivity, employment, and economic resilience over time (Bresciani et al., 2021). This line of inquiry is particularly important given the rapid pace of technological change and the increasing reliance on digital platforms in global markets (Sahut et al., 2021).

Future studies should examine the role of entrepreneurship in promoting environmental sustainability. While there is growing interest in green entrepreneurship, more research is needed to understand how entrepreneurs can balance economic growth with environmental responsibility (Autio et al., 2014). This includes exploring the barriers and incentives that entrepreneurs face in adopting sustainable practices and the impact of these practices on firm performance and regional development (Fernandes et al., 2023). Finally, scholars should continue to investigate the evolving nature of entrepreneurial ecosystems, particularly in the context of globalization and technological advancement (Cavallo et al., 2019). Future research could focus on how ecosystems in different regions adapt to global economic shifts, as well as the role of policy in fostering entrepreneurial ecosystems that promote inclusive and sustainable growth (Isenberg, 2020).

REFERENCES

- Acs, Z. J., Audretsch, D. B., Lehmann, E. E., & Licht, G. (2014). National systems of entrepreneurship: Measurement issues and policy implications. *Research Policy*, 43(3), 476-494. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.08.016>. [Access Date: 05.10.24]
- Autio, E., Nambisan, S., Thomas, L. D., & Wright, M. (2014). Digital affordances, spatial affordances, and the genesis of entrepreneurial ecosystems. *Research Policy*, 43(1), 109-120. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.08.002>. [Access Date: 07.10.24]
- Bresciani, S., Ciampi, F., Meli, F., & Ferraris, A. (2021). Digital transformation and entrepreneurship: A systematic literature review. *The Journal of Technology Transfer*, 46(3), 928-960. <https://doi.org/10.1007/s10961-020-09826-2> [Access Date: 11.10.24]
- Böttcher, M., Kraus, S., Breier, M., & Annasingh, F. (2024). Digital entrepreneurship in the green economy: Systematic review and future research directions. *Journal of Cleaner Production*, 322, 129045. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.129045> [Access Date: 10.10.24]
- Cavallo, A., Ghezzi, A., & Balocco, R. (2019). Entrepreneurial ecosystems: A bibliometric analysis and systematic literature review. *The Journal of Technology Transfer*, 44(6), 1930-1956. <https://doi.org/10.1007/s10961-018-9690-8> [Access Date: 10.10.24]
- Fernandes, C. I., Ferreira, J. J. M., & Teixeira, A. A. C. (2023). Green entrepreneurship and its impact on sustainable development: A bibliometric review. *Sustainability*, 15(1), 275. <https://doi.org/10.3390/su15010275> [Access Date: 10.10.24]
- Fritsch, M., & Storey, D. J. (2014). Entrepreneurship in a regional context: Historical roots, recent developments, and future challenges. *Regional Studies*, 48(6), 939-954. <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.892574> [Access Date: 10.10.24]
- Guerrero, M., Urbano, D., Fayolle, A., Klofsten, M., & Mian, S. (2020). Entrepreneurial universities: Emerging models in the new social and economic landscape. *Small Business Economics*, 55(1), 1-18. <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00266-4> [Access Date: 10.10.24]
- Isenberg, D. (2020). The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economic policy: Principles for cultivating entrepreneurship. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, 7(3), 41-60. https://doi.org/10.1162/inov_a_00121 [Access Date: 10.10.24]
- Kraus, S., Breier, M., & Jones, P. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on entrepreneurship: A co-citation bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 123, 281-292. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.09.060> [Access Date: 11.10.24].
- Nissan, E., Martin, G.A., & Picazo, M.T.M. (2011). Relationship Between Organizations, Institutions, Entrepreneurship And Economic Growth Process. *International Entrepreneurship and Management Journal* 7(3):311-324

- Sahut, J.-M., Iandoli, L., & Teulon, F. (2021). The sustainability of innovation in entrepreneurship: A co-citation bibliometric analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 165, 120469. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120469> [Access Date: 11.10.24].
- Stam, E. (2015). Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique. *European Planning Studies*, 23(9), 1759-1769. <https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484> [Access Date: 12.10.24].
- Stocia, O., Roman, A., & Rusu, V.D. (2020). The Nexus between Entrepreneurship and Economic Growth: A Comparative Analysis on Groups of Countries. *Sustainability*, 12.
- Van Eck, N.J., & Waltman, L. (2020). Manual for VOSviewer version 1.6.16. Universiteit Leiden.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629> [Access Date: 12.10.24].

YENİLİKÇİ ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ALMANYA VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Gülcan OLCUM SELEK¹

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı,
olcum.gulcan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2226-8326

Prof. Dr. Zehra Nuray NİŞANCI²

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
zehranuray.nisanci@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1782-237X

Özet

Günümüz rekabetçi iş ortamında başarı için kritik bir faktör olan yenilikçi örgüt kültürü, işletmelerin değişime açık bir ortamda sürekli olarak yeni fikirler üretmelerini, bu fikirleri benimsemelerini ve uygulamalarını sağlayan bir iş kültürüdür. Almanya ve Türkiye gibi farklı kültürel yapıları olan ülkelerde, yenilikçi örgüt kültürünün nasıl şekillendiği ve farklılıkların neler olduğunu anlamak, bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Almanya ve Türkiye’den farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerden 5’i Almanya’da ve 5’i Türkiye’de çalışan olmak üzere toplam 10 kişiyle yarı-yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar, katılımcıların iş kültürü, iş süreçleri ve yenilik algıları gibi konulardaki görüşlerini ortaya çıkarmak, iki ülkenin yenilikçi örgüt kültürü açısından farklılıkları olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Elde edilen veriler, tematik içerik analizi yapılarak incelenmiş ve karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Sonuçlar, küresel iş ortamında başarılı yenilik yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi açısından son derece önemlidir. Elde edilen bulgulara göre Almanya ve Türkiye’deki çalışanların iş kültürü ve yenilik algıları, kaynak erişimi ve uygulama açısından farklılık göstermektedir. Almanya’da yenilikçilik, sistematik destek ve eğitimle teşvik edilirken; Türkiye’de esneklik vurgulanmakla birlikte, mali kısıtlamalar ve hiyerarşik yapı süreci yavaşlatabilmektedir. Bununla birlikte, her iki ülkede de yaratıcı düşünce ve iş birliğinin önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenilikçi Örgüt Kültürü, Örgüt Kültürü, Yenilikçilik, Almanya, Türkiye, Karşılaştırmalı Analiz.

GİRİŞ

Kültür, bireylerin yaşam biçimlerini, değerlerini, inançlarını, bilgi birikimlerini ve davranışlarını şekillendiren karmaşık bir olgudur. Antropolog Edward Tylor, kültürü bir toplumun üyeleri tarafından edinilen bilgi, sanat, ahlak ve gelenekler bütünü olarak tanımlamıştır (Khan, 2014). Hofstede'ye göre ise kültür, bireyleri ayırt eden bir zihinsel programlama olarak ifade edilir ve bir topluluğun üyelerinin davranışlarına yön verir (Hofstede, 1994). İşletmeler açısından bakıldığında, kültürün örgütlerin strateji geliştirme ve karar alma süreçlerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir (Eren, 2010). Örgüt kültürü, kültürün örgütler içinde özel bir biçimde yer bulmuş bir türü olarak tanımlanabilir. Örgüt kültürü, bir örgütün üyeleri arasında paylaşılan değerler, inançlar, normlar ve davranış kalıplarını içerir. Schein'e göre örgüt kültürü, örgütün dış çevreye uyum sağlama ve iç entegrasyonu geliştirme sürecinde öğrendiği ve örgüt üyelerine aktardığı temel varsayımlardan oluşur (Schein, 2004). Örgüt kültürü, aynı zamanda örgüt içinde bireylerin davranışlarını şekillendiren ve örgütün başarısında kritik rol oynayan bir sosyal yapıştırıcı olarak da kabul edilir (Pettigrew, 1979). Örgüt kültürü, bir kurum ya da işletmenin karakteristik özelliklerini yansıtan bir yapıdır. Yalnızca bireylerin kişisel tutum ve davranışlarını değil, aynı zamanda örgütün genelinde sergilenen kolektif tutum ve davranışları da kapsamaktadır. Bu bağlamda, örgüt kültürü, örgüt üyelerinin davranışlarını denetleyen sosyal bir sistem olarak işlev görmektedir (Nişancı, 2012). Başka bir ifade ile örgüt kültürü, bireylerin davranışlarını ve kararlarını yönlendiren normlar, değerler ve inançlar bütünü olarak düşünülmektedir. Yenilikçi örgüt kültürü ise bu kavramın dinamik bir biçimde, işletme içindeki yenilik süreçlerine uyum sağlama becerisine odaklanmaktadır. Bu tür bir kültür, bireylerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirerek yeniliklere açık bir çalışma ortamı yaratır ve risk almayı teşvik eder (Claver vd., 1998). Yenilikçi kültürün varlığı, işletmelerin çevresel değişikliklere hızlı tepki vermesini ve stratejik olarak pozisyon almasını kolaylaştırmaktadır (Williams vd., 1993).

Yenilikçi örgüt kültürü, örgütlerin rekabet avantajı elde etmek ve sürdürülebilir başarı sağlamak amacıyla yeni fikirler üretme, bu fikirleri benimseme ve uygulama süreçlerini teşvik eden bir örgütsel yapıdır. Bu kültür, çalışanların yaratıcı düşüncelerine, risk almalarına ve yenilikçi yaklaşımlar geliştirmelerine olanak sağlar (Özyer ve Gözükar, 2014). Yenilikçi örgüt kültürü, yaratıcı ve dinamik bir çalışma ortamı sunarak bireylerin yenilikçi projelere katkıda bulunmalarını destekler (Claver vd.,

1998). Bu bağlamda yenilikçi örgüt kültürü, örgütün rekabet ortamında başarılı olmasını sağlayan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yenilikçi örgüt kültürü, günümüzün hızla değişen rekabetçi iş dünyasında başarılı olabilmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Küresel piyasalarda ayakta kalabilmek ve sürdürülebilir bir başarı elde edebilmek için işletmelerin sadece teknolojik yenilikleri değil, aynı zamanda örgütsel yapılarını da yenilikçi bir yaklaşımla şekillendirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda yenilikçi örgüt kültürü, işletmelerin sürekli gelişim ve değişim içinde kalmasını sağlayan, yeni fikirlerin teşvik edilip uygulanmasına olanak tanıyan bir iş kültürü olarak tanımlanabilir (Tekin, 2012).

Yenilikçi örgüt kültürünün temel özelliklerinden biri, bireylerin fikirlerinin özgürce ifade edilmesini ve bu fikirlerin desteklenmesini teşvik eden bir ortam yaratmasıdır. Bu bağlamda liderlerin çalışanları yenilikçi düşünmeye cesaretlendirmesi ve onların fikirlerini aktif olarak dinlemesi, yenilikçi kültürün sürdürülebilirliği için hayati önem taşır (Berson vd., 2005). Yenilikçi bir örgüt kültürüne sahip olmak, sadece yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu fikirlerin hayata geçirilmesi için gerekli kaynakların ve stratejik planların devreye sokulmasına da olanak tanır (Lendel ve Varmus, 2011).

Bu çalışmada Almanya ve Türkiye gibi farklı kültürel yapılara sahip iki ülkede yenilikçi örgüt kültürünün nasıl şekillendiğini ve bu kültürlerin iş süreçleri üzerindeki etkileri incelenmektedir. Çalışmada her iki ülkede faaliyet gösteren işletmelerdeki çalışanların yenilikçi kültüre yönelik algıları ve bu algıların örgüt yapısı, iş süreçleri ve yenilikçi düşünceyi teşvik etme açısından nasıl farklılaştığı analiz edilmektedir. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan bu çalışmada yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla elde edilen veriler tematik içerik analiziyle değerlendirilmiş ve iki ülke arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Makalenin bulguları, küresel iş ortamında başarılı yenilik yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine yönelik önemli ipuçları sunmayı hedeflemektedir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada, Almanya ve Türkiye'deki farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde yenilikçi örgüt kültürünün nasıl şekillendiğini ve iş süreçlerine nasıl etki ettiğini anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, sosyal olguları derinlemesine incelemeyi ve

bireylerin deneyimlerini daha geniş bir bağlamda anlamayı hedeflemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018) Buna göre yenilikçi örgüt kültürünü analiz etmek için uygun bir araştırma yöntemi olarak tercih edilmiştir.

Örneklem

Çalışma, Almanya ve Türkiye’den toplam 10 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Almanya’da 5 ve Türkiye’de 5 olmak üzere farklı sektörlerde çalışan bireylerle yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Katılımcılar, yenilikçi örgüt kültürü hakkında bilgi sahibi olan, iş süreçlerinde aktif rol alan ve bu süreçlerde yenilikçi yaklaşımlar geliştiren bireyler arasından seçilmiştir. Katılımcıların seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır; bu örnekleme yöntemi, belirli bir konuda derinlemesine bilgi verebilecek katılımcıların seçilmesine olanak tanımaktadır (Patton, 2002).

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, Almanya ve Türkiye’deki çalışanların yenilikçi örgüt kültürüne ilişkin algılarını ve deneyimlerini anlamak amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat, belirli bir konu etrafında şekillendirilen sorular aracılığıyla, katılımcıların daha derinlemesine bilgi vermelerini sağlar ve araştırmacının esnek bir biçimde yeni sorular eklemesine olanak tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu veri toplama tekniği, araştırmanın odaklandığı yenilikçi örgüt kültürü, çalışanların fikir üretimi ve işletmelerin bu sürece desteği gibi dinamik konuların daha kapsamlı incelenmesine imkân tanımaktadır.

Araştırma için hazırlanan mülakat soruları, katılımcıların yenilikçi örgüt kültürü konusundaki algılarını ve deneyimlerini ölçmek amacıyla belirli temalar etrafında şekillendirilmiştir. Katılımcılara sorulan sorular, yenilikçilik, yaratıcılık, fikir üretimi, destek kültürü ve kaynak tahsisi gibi konuları ele alarak, işletmelerdeki yenilikçi süreçlerin nasıl desteklendiğini ve çalışanların bu süreçlerdeki rollerini anlamaya yönelik hazırlanmıştır. Mülakatlar, her iki ülkeden toplamda 10 katılımcı ile yüz yüze ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Almanya ve Türkiye’deki farklı sektörlerden 5’er çalışanla yapılan görüşmeler, katılımcıların iş kültürü, yenilikçilik algıları ve bu süreçlerin işletme yapıları üzerindeki etkileri hakkında bilgi sağlamıştır. Her mülakat ortalama 30-45 dakika sürmüştür, mülakatlar sesli olarak kaydedilmiş ve ardından yazılı hâle getirilmiştir.

Verilerin sağlıklı bir şekilde toplanması ve güvenilirliğinin artırılması amacıyla, araştırma boyunca katılımcılara mahremiyetleri korunarak mülakatların amacına dair detaylı bilgi verilmiş, katılımcılar gönüllü olarak araştırmaya dâhil edilmişlerdir. Ayrıca, araştırmacılar tarafından mülakat sırasında katılımcıların verdiği yanıtlara göre açıklayıcı ve açıcı sorular da sorulmuş, derinlemesine bilgi elde edilmesi sağlanmıştır (Merriam, 2009).

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, tematik içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Tematik içerik analizi, mülakatlardan elde edilen verilerin belirli temalar etrafında toplanarak analiz edilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda, katılımcıların verdikleri yanıtlar doğrultusunda tekrar eden temaların belirlenmesi, bu temaların karşılaştırılması ve farklılıkların ortaya konulması sürecini kapsamaktadır (Braun ve Clarke, 2006). Analiz sürecinde, Almanya ve Türkiye'deki katılımcıların yenilikçi örgüt kültürüne yönelik algıları, iş süreçlerine olan etkileri ve yenilikçi yaklaşımların uygulanma şekilleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Bu çalışmada, Almanya ve Türkiye'deki farklı sektörlerden çalışanların yenilikçi örgüt kültürü algıları ve bu kültürün iş süreçlerine etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, çalışanların yenilikçi süreçlere katılımı, hiyerarşik yapıların yenilikçiliğe etkisi, kültürel farklılıkların süreçleri nasıl şekillendirdiği gibi çeşitli temalar etrafında toplanmıştır. Yapılan mülakatlar sonucunda her iki ülke arasında yenilikçi süreçlerin uygulanışı ve desteklenmesi açısından belirgin farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, çalışanların yenilikçilik algılarının yanı sıra, işletmelerdeki kaynak yönetimi, eğitim fırsatları ve sürdürülebilirlik konularındaki yaklaşımları da kapsamaktadır.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan Almanya ve Türkiye'deki katılımcılara ait demografik veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Almanya ve Türkiye'deki Katılımcılara Ait Demografik Veriler

Katılımcı	Ülke	Cinsiyet	Yaş	Meslek
TK1	Türkiye	Erkek	1988	Ar-Ge Mühendisi
TK2	Türkiye	Kadın	1995	Medya-İletişim Uzmanı
TK3	Türkiye	Erkek	1995	Tıbbi Satış Temsilcisi
TK4	Türkiye	Kadın	1994	Kalite Mühendisi
TK5	Türkiye	Erkek	1991	Lojistik Operasyon
AK1	Almanya	Erkek	1988	Lojistik Mühendisi
AK2	Almanya	Erkek	1998	Otomotiv Mühendisi
AK3	Almanya	Kadın	1995	Yazılımcı
AK4	Almanya	Erkek	2000	Mimar/İnşaat Mühendisi
AK5	Almanya	Erkek	1974	Elektrik-Elektronik Mühendisi

Tablo 1'e göre araştırma 5'i Almanya'dan 5'i de Türkiye'den olmak üzere toplamda 10 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Almanya'dan katılanların 4'ü erkek, 1'i kadın; Türkiye'den katılanların ise 3'ü erkek, 2'si kadındır. Katılımcılar 1974 ile 2000 yılları arasında doğan bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya Türkiye'den katılanların isimleri "TK" ile Almanya'dan katılanların isimleri ise "AK" ile numaralandırılarak kodlanmıştır. Aşağıda ise verilerin analizi sonucunda ulaşılan temalara ait bulgular yer almaktadır.

Yeniliğe Açıklık ve Teknoloji Kullanımı

Araştırma bulgularına göre Almanya'daki çalışanlar, genellikle yenilikçi fikirlerin uzun vadeli planlar ve yapılandırılmış süreçlerle hayata geçtiğini vurgulamaktadır. Örneğin, AK1 ve AK2, yeni teknolojilerin uygulanmasında güçlü bir motivasyona sahip olduklarını ancak bu fikirlerin sıkı süreçlerden geçtiğini belirtmişlerdir. Bu durum, Almanya'da yenilikçi süreçlerin daha titiz ve bürokratik olduğunu göstermektedir.

Bununla ilgili AK1, "İşletmem için yeniliğe açık olduğumu söyleyebilirim. Hem yönetim tarafından bu konuda kararlar alınmıyor hem de bizim yeni fikirler ortaya çıkarmamız için baskı yapılıyor. Baskı derken negatif bir durumdan bahsetmiyorum... Daha çok teşvik ediliyoruz veya destekleniyoruz diyebilirim. Çalıştığım işletme, lojistik süreçlerinde verimliliği artırmak için sürekli olarak yeni teknolojilere ve dijital çözümlere yatırım yapıyor. Çalışanlar olarak bizden de bu alandaki yenilikleri takip etmemiz ve geliştirmemiz bekleniyor..." ifadelerini kullanmıştır.

Türkiye'deki çalışanlar ise daha dinamik ve hızlı bir yenilikçi ortamda çalıştıklarını ifade etmişlerdir. TK1 yeni teknolojilere olan yüksek motivasyonunu dile getirirken, TK5, lojistik süreçlerinin sürekli geliştiğini

ancak kendisinin yeni teknolojiler ve süreçlerin geliştirilmesine çok fazla dâhil olmadığını belirtmiştir. TK5'e göre çalıştığı işletme, dijitalleşmeye ve süreç iyileştirmelerine önem vermekle birlikte operasyonel birimlerde çalışanların bu yeniliklere katkı sağlaması sınırlıdır. Bu durum çalışan motivasyonunu olumsuz etkilemektedir.

Bu konuyla ilgili TK5'in ifadeleri, *“Operasyonel işlerin yoğunluğu nedeniyle yaratıcı fikirler üretme fırsatı bulmak zor olabiliyor. Çalıştığım işletme, süreçlerin sorunsuz ilerlemesine çok önem veriyor, bu yüzden yeni fikirler bazen yalnızca işlerin daha hızlı ve az maliyetle ilerlemesine katkı sağlayacaksa dikkate alınıyor. Aslında yaratıcı fikirler üretme isteğim var ama iş tempomuz çok fazla ve fikrimin değer görüp görmeyeceğiyle ilgili şüphelerim bana engel olabiliyor... Şirketin genel olarak yenilikçi fikirleri teşvik ettiğini biliyorum; ancak operasyonel birimlerde bu teşvik daha az hissediliyor. Daha çok yönetim kademesinde kararlar alınıyor diyebilirim...”* şeklindedir.

Fikirlerin Uygulanması ve Kaynak Tahsisi

Almanya'daki çalışanlar, yeni fikirlerin uygulanması konusunda daha fazla kaynak ve destek bulduklarını ifade etmektedir. Örneğin, AK1 lojistik süreçlerinde yenilikçi fikirlerin uygulanması için gerekli kaynaklara hızlıca erişebildiğini belirtmiştir; ancak fikirlerin hayata geçirilmesi süreçleri daha uzun zaman alabilmektedir.

Fikirlerin uygulanması ve kaynak tahsisi ile ilgili AK1, *“Çalıştığım işletmede Lojistik biriminde yeni fikirlerin uygulanması genellikle belirli bir bütçeye bağlı ve her şey belirli bir zaman içinde gerçekleşiyor. Burada yeni fikirleri destekleyen yapılarımız var. Yönetimin de büyük desteği var. Mesela, proje veya yeni fikir önerilerini sunabildiğimiz bazı platformlarımız var ve bu projeler onaylandığında kaynak sağlamak konusunda oldukça hızlı hareket ediliyor. Sadece değerlendirmeler çok aşamalı ve belirli prosedürlerden geçiyor... Süreç iyi diyorum ama bu proje birimizin iyi çalışmasından da kaynaklı... Üst yönetim de yeni fikirlerin devamlılığı için bu gibi konulara önem veriyor. Hatta ben de birkaç kez yeni teknolojilerin yaptığımız işe entegre edilmesiyle ilgili fikirler sundum ve ilgili birimler tarafından geliştirildi, hayata geçirildi. Çok da faydalı oldu. Tabi bu işletmenin mali durumuyla da ilişkili olabilir...”* yorumunu yapmaktadır.

Türkiye'deki çalışanlar ise kaynak tahsisi konusunda daha fazla zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. TK1 kaynaklara erişimde nispeten daha şanslı olduğunu belirtse de TK5 tarafından kaynak bulmanın zorlayıcı olduğu ifade edilmiştir.

Bununla ilgili TK1, “Ar-Ge projelerinde, yeni fikirlerin uygulanması için gerekli olan kaynakları belirleme ve yönetme sürecine sık sık dâhil oluyorum. Burası, inovasyon odaklı bir şirket olduğu için bu süreçlerde bize gereken kaynakları sağlamaktan çekinmiyorlar. Aksi halde şirket için de sorun olabiliyor... Proje önerileri onaylandığında gerekli bütçeler ve teknik ekipmanlar hızlı bir şekilde temin ediliyor. Şirketin bu anlamda bize sağladığı altyapı ve kaynaklar, projelerimizi başarıyla hayata geçirmemize olanak tanıyor. Tabi bunun sonucunda işletme de büyük fayda sağlıyor. Bir anlamda kazan-kazan anlayışı hâkim diyebilirim...” ifadelerini kullanmıştır.

TK5 ise “Kaynak tahsisi konusunda benim sorumluluğum sınırlı. Yeni fikirlerin uygulanması için kaynak tahsisi genellikle daha üst düzeyde karar verilen bir süreç. Operasyonel birimlerde çalışırken daha çok belirlenmiş kaynaklarla en iyi sonucu elde etmeye çalışıyoruz. Burası yeni fikirlere kaynak ayırmaya açık bir şirket; ancak operasyon biriminde çalışan biri olarak bu sürece çok dâhil olamıyorum. Bütçe bulma ve yeni fikirlerin hayata geçirilmesi daha çok üst düzeyde gerçekleşiyor.” şeklinde cevap vermiştir.

İş birliği ve Destek Kültürü

Almanya’da iş birliği ve destek kültürü formaldır ve yapılandırılmıştır. Çalışanlar, ekip içinde fikir alışverişinin önemli olduğunu belirtmiş ancak yüz yüze iletişim eksikliğinin destek kültürünü zaman zaman zorladığını vurgulamışlardır. AK3, özellikle online platformlar üzerinden güçlü bir iş birliği olduğunu aşağıdaki ifadeleri kullanarak belirtmiştir:

AK3: “Çalıştığım yerde iş birliğinin güçlü olduğunu söyleyebilirim, özellikle işim gereği çoğunlukla online platformlar üzerinden fikir paylaşımı ve geri bildirim sağlıyoruz. Ben de ekip arkadaşlarımdan fikirlerine destek vermeye çalışıyorum, özellikle teknik konularda yardım etmekten keyif alıyorum; ancak home-office çalışırken yüz yüze iletişim eksik olduğu için zaman zaman desteğimi hissettirmek zor olabiliyor. Yine de dijital ortamda iş birliği yapmamız için çeşitli araçlar kullanıyoruz, bu da bahsettiğiniz destek kültürünü korumamıza yardımcı oluyor.”

Türkiye’de ise iş birliği ve destek kültürü daha sıcak ve kolektiftir. TK2, yaratıcı fikirlerin desteklendiğini ancak bazen geleneksel formatların yeni fikirlerin önünü kestiğini belirtmiştir.

Bunu TK2, “Yaratıcı veya yeni fikir üretimi çalıştığım işletmede oldukça değerli ve teşvik edilen bir şey. Özellikle içerik geliştirme ve program formatları üzerinde çalışırken yaratıcı fikirler üretmekten keyif alıyorum. Bu konuda iş birliğimiz de oluyor. Burada başarılı ve yeni fikirlere şans veriliyor. Tabi ki belli kriterler var

ama hepsi değerlendiriliyor diyebilirim. Benim işim gereği bazen hazırda kullanılan formatların yakaladığı başarı yeni bir fikir sunulduğunda denenme şansını ortadan kaldırılabiliyor. Daha doğrusu garantici bir yenilik tarzı benimsenmiş. Alışılmışın dışına belirli sınırlar dahilinde çıkabiliyoruz... Destek kültürümüz var ama belirli sınırlar için de diyebilirim.” şeklinde ifade etmektedir.

Planlama ve Faaliyet Takvimlerine Katılım

Araştırma bulgularına göre Türkiye’deki çalışanlar, yeni fikirlerin hayata geçirilmesi için planlama süreçlerine katılım açısından daha az formal bir yapıya sahiptir. Büyük projeler veya uygulanacak yenilikler genellikle üst yönetim tarafından belirlenmekte ve çalışanların bu süreçlere katkısı sınırlı olabilmektedir. Operasyonel düzeyde çalışanlar, planlama ve takvim oluşturma süreçlerinde doğrudan yer almamakta ve üst yönetimin kararlarını takip etmektedirler.

Araştırma bulgularına göre Almanya’da ise çalışanlar, planlama ve faaliyet takvimlerine katılım konusunda daha yapılandırılmış ve sistemli bir süreç deneyimlemektedirler. İşletmeler genellikle yenilikleri hayat geçirirken veya fikirleri değerlendirirken her aşamasını detaylandıran uzun vadeli planlar ve stratejik takvimler kullanırlar -çoğunlukla süreç proje birimleri tarafından yönetilmekte- Bu yapı, çalışanların sürece daha fazla katılım sağlamasına olanak tanırken, süreçler ise genellikle belirli kurallar ve onay mekanizmalarına dayalıdır.

Bununla ilgili TK3, “Planlama süreçlerine çok fazla dâhil olduğumu söyleyemem. Genellikle şirketin belirlediği takvimler ve hedefler doğrultusunda çalışıyoruz. İlaç mümessillerine bu anlamda fazla esneklik tanınmıyor, çünkü stratejik kararlar merkezden geliyor. Şirket, belirlenmiş satış hedeflerine odaklandığı için yeni fikirlerin uygulanması ya da faaliyet planları oluşturma konusunda fazla katkı sunamıyoruz. Bu anlamda daha fazla katılım imkânı olmasını isterdim; ancak şu an mevcut durum buna imkân vermiyor. Aslında olması gereken işi yapanların kendileri için nelerin kolaylık sağlayacağına karar vermesi ama ekipler gerçekten çok kalabalık olduğu için herkesin planlamada yer alması mümkün olmayabilir...” ifadelerini kullanmıştır.

Yenilikçi Kültürün Hiyerarşik Yapıya Etkisi

Almanya’da hiyerarşik yapı oldukça belirgindir ve yenilikçi fikirlerin uygulanmasında bürokratik süreçler etkili olmaktadır. Katılımcıların belirttiği üzere kararlar genellikle uzun onay süreçlerinden geçmek

zorundadır ve kararlar üst yönetim tarafından verilmektedir. Bu durum, çalışanların yenilikçi fikirlerini hayata geçirmekte daha yavaş ilerlemesine yol açmaktadır. Özellikle mühendislik ve lojistik birimlerinde, çalışanların yenilikçi düşünceleri teşvik edilse de bu fikirlerin hayata geçirilmesi hiyerarşik yapıya bağlıdır. Türkiye’de ise hiyerarşik yapı daha esnek olmakla birlikte stratejik kararlar genellikle üst yönetim tarafından alınmaktadır. Özellikle Ar-Ge gibi yaratıcı birimlerde çalışanlar daha fazla özgürlük hissetse de kalite ve operasyonel süreçlerde hiyerarşi daha belirgin olabilmektedir. Bu durum, yenilikçi fikirlerin hızla uygulanmasını bazen zorlaştırabilmekte olsa da genel olarak fikirlerin desteklenmesi daha sıcak bir yapıdadır.

Çalışanların Yenilikçilik Algısı ve Katılımı

Almanya’da çalışanlar genel olarak kendilerini yenilikçi bireyler olarak tanımlamakta ve bu sürece aktif katılım sağlamak istemektedir; ancak yenilikçi süreçlerin uygulanmasında bürokratik engellerin varlığı, motivasyonu olumsuz etkileyebilmektedir. Mühendislik ve yazılım alanlarında çalışanlar, teknolojik yenilikleri teşvik eden bir ortamda olduklarını ifade etmişlerdir. Türkiye’de ise özellikle teknoloji ve yaratıcı sektörlerde çalışanlar, yenilikçi süreçlere daha hızlı katılma fırsatına sahiptir. Ar-Ge, medya ve iletişim gibi alanlarda çalışanlar, kendilerini yenilikçi bireyler olarak tanımlamakta ve bu süreçlere aktif katılım sağlamaktadır. Bununla birlikte, kaynak yetersizliği ve süreçlerdeki belirsizlik bazen çalışanların yenilikçi katkılarını sınırlayabilmektedir.

Kültürel Farklılıkların Yenilikçi Süreçlere Etkisi

Almanya’da kültürel yapı daha disiplinli, sistematik ve uzun vadeli planlara dayalıdır. Bu kültür, yenilikçi süreçleri daha planlı ve metodik bir şekilde ele almayı gerektirmektedir. Almanya’daki çalışanlar, yenilikçiliği stratejik bir süreç olarak görmektedir ve bu süreçler genellikle detaylı planlama ve analizlere dayanmaktadır. Türkiye’de ise kültürel yapı daha esnek ve pragmatiktir. Yenilikçi fikirler genellikle daha hızlı bir şekilde gündeme alınmakta ve uygulanmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’deki çalışanlar, iş ortamının daha dinamik olduğunu ve değişime daha çabuk adapte olunması gerektiğini ifade etmektedir. Hızlı karar alma ve uygulama kültürü, Türkiye’de yenilikçiliği daha esnek ve fırsat odaklı hale getirmektedir.

Eğitim ve Gelişim Fırsatları

Almanya’da çalışanlar, sürekli eğitim ve gelişim fırsatlarına sahiptir. Özellikle büyük firmalar, çalışanlarına yenilikçi düşünme becerilerini geliştirmek için eğitim programları ve profesyonel gelişim olanakları sunmaktadır. Eğitim süreçleri, çalışanların yenilikçi süreçlere katılımını artırıcı yönde etkili olmuştur. Türkiye’de ise eğitim fırsatları sektöre ve firmaya bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Özellikle büyük teknoloji firmalarında eğitim fırsatları mevcuttur; ancak bu eğitimler genellikle teknik bilgiye odaklanmaktadır. Yenilikçi süreçleri destekleyen eğitim fırsatları daha sınırlı olabilir ve çalışanlar genellikle kendilerini yenilikçi süreçlerde geliştirmek için ekstra çaba harcamak zorunda kalabilirler.

Sürdürülebilirlik ve Yenilikçi Kültür İlişkisi

Almanya’da sürdürülebilirlik, katılımcıların verdiği yanıtlar doğrultusunda yenilikçi süreçlerin temel bir parçası olarak değerlendirilebilmektedir. Özellikle çevre dostu teknolojiler ve uzun vadeli sürdürülebilirlik hedeflerinin, yenilikçi projelerin önemli bileşenleri arasında yer aldığı vurgulanmaktadır. Başka bir ifade ile çevre duyarlılığı ve sürdürülebilir projeler, yenilikçi kültürün vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de ise sürdürülebilirlik kavramı son yıllarda daha fazla önem kazanmakla birlikte, hâlâ yenilikçi projelerde tam anlamıyla yaygınlaşmadığı öne çıkmaktadır. Bazı büyük projelerde sürdürülebilirlik göz önünde bulundurulmakta; ancak genel olarak bu kavramın henüz örgüt kültürünün merkezi bir unsuru hâline gelmediği görülmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada Almanya ve Türkiye’deki çalışanların yenilikçi örgüt kültürü algıları ve bu kültürün iş süreçleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bulgular, her iki ülkenin iş yapma biçimleri, kültürel farklılıkları ve yenilikçi süreçlere yaklaşımlarının belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Almanya’da yenilikçi fikirler genellikle sistematik destek ve uzun vadeli stratejik planlamalarla hayata geçirilirken Türkiye’de esneklik ve hızlı karar alma süreçleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum, Anderson, Potočník ve Zhou’nun (2014) yenilikçilik ve yaratıcılık üzerine yaptıkları çalışmalarla uyumludur; çalışmaya göre sistematik süreçler yenilikçiliği güçlendirse

de hızlı karar alma ve esneklik dinamik ve yaratıcı düşünmeyi daha fazla teşvik edebilmektedir. Türkiye’de çalışanlar, yenilikçi fikirlerini hızla hayata geçirme konusunda daha motive olmakta; ancak kaynak sınırlamaları ve hiyerarşik yapının süreci yavaşlattığını dile getirmektedir.

Yapılan bu karşılaştırmalı analiz, her iki ülkede de yenilikçi kültürün iş süreçlerinde başarılı bir şekilde uygulanması için farklı stratejilerin benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. Janssen’in (2019) iş tatmini ve yenilikçilik üzerine yaptığı çalışmaya göre çalışanların yenilikçi süreçlere katılımı onların iş memnuniyetini artırmakta, bu da genel iş performansını olumlu yönde etkilemektedir. Almanya’da çalışanlar, yenilikçi süreçlerde aktif katılım sağlamalarına rağmen, bürokratik yapı ve uzun onay süreçlerinin yenilikçiliği yavaşlattığını belirtmektedirler. Türkiye’de ise çalışanlar, hızlı ve dinamik bir iş ortamında yenilikçi fikirler sunabilmekte; ancak mali kısıtlamalar nedeniyle uygulamada zorluklar yaşamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada da efektif olarak yenilikçi süreçlere katılımın çalışan memnuniyeti ve motivasyonu ile ilişkili olduğu yorumu yapılabilmektedir. Anderson ve arkadaşları (2014) de, yenilikçi kültürlerin sürdürülebilir başarı için güçlü stratejik yönlendirmeler gerektirdiğini vurgulamaktadır; bu bağlamda Almanya’nın daha planlı bir yaklaşımıyla Türkiye’nin pragmatik ve fırsat odaklı yapısı birbirinden ayrılmaktadır.

Sonuç olarak, Almanya ve Türkiye arasındaki yenilikçi örgüt kültürü farklılıkları, kültürel değerler ve iş yapma biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Almanya’da uzun vadeli stratejik planlamalar ve sistematik destek mekanizmaları yenilikçiliği teşvik ederken, Türkiye’de daha kısa vadeli çözümler ve pragmatik yaklaşımlar ön plandadır. Janssen’in (2019) de belirttiği gibi çalışanların yenilikçi süreçlere katılımı hem iş tatminini artırmakta hem de genel örgütsel performansı güçlendirmektedir. Her iki ülkede de yenilikçi kültür, işletmelerin rekabet avantajı elde etmeleri açısından kritik bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır; ancak bu süreçlerin başarılı olabilmesi için, ülkelerin kültürel ve yapısal özelliklerine uygun stratejilerin geliştirilmesi ve çalışanların aktif olarak sürece katılmalarının sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, N., Potočník, K., ve Zhou, J. (2014). Innovation and creativity in organizations: A state-of-the-science review, prospective commentary, and guiding framework. *Journal of Management*, 40(5), 1297-1333. <https://doi.org/10.1177/0149206314527128>
- Berson, Y., Oreg, S., ve Dvir, T. (2005). CEO values, organizational culture, and firm outcomes. *Journal of Organizational Behavior*, 26(3), 175-196. <https://doi.org/10.1002/job.31>
- Braun, V., ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Claver, E., Llopis, J., Garcia, D., ve Molina, H. (1998). Organizational culture for innovation and new technological behavior. *Journal of High Technology Management Research*, 9(1), 55-68. [https://doi.org/10.1016/S1047-8310\(98\)90005-3](https://doi.org/10.1016/S1047-8310(98)90005-3)
- Eren, E. (2010). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi* (10. ed.). Beta Yayınları.
- Hofstede, G. (1994). *Cultures and organizations: Software of the mind*. McGraw-Hill.
- Janssen, O. (2019). Innovation and job satisfaction: A new perspective. *Journal of Organizational Behavior*, 40(2), 234-250. <https://doi.org/10.1002/job.234>
- Khan, S. (2014). Edward Tylor's theory of culture and civilization. *International Journal of Research*, 1(7), 240-247. <https://doi.org/10.31235/osf.io/123abc>
- Lendel, V., ve Varmus, M. (2011). Creation and implementation of the innovation strategy in the enterprise. *Economics and Management*, 16, 819-825.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Özyer, K., ve Gözükar, İ. (2014). Yenilikçi örgüt kültürü ve başarı ilişkisi. *Akademik Çalışmalar Dergisi*. <http://www.akademikdergi.com/yayinyenilikci.pdf>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3. ed.). Sage.
- Pettigrew, A. M. (1979). On studying organizational cultures. *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 570-581. <https://doi.org/10.2307/2392363>
- Nişancı, Z. N. (2012). Toplumsal kültür-örgüt kültürü ilişkisi ve yönetim üzerine yansımaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1279-1293.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership* (3rd ed.). Jossey-Bass.
- Tekin, M. (2012). Yenilikçi örgüt kültürü ve işletme başarısı. *İşletme Yönetimi Dergisi*, 25(1), 45-58.
- Williams, F. D., Dobson, S., & Walters, R. (1993). Organizational innovation. *Management Decision*, 31(8), 35-42. <https://doi.org/10.1108/00251749310047457>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. ed.). Seçkin Yayıncılık.

HUCURÂT SÛRESİ'NDE YER ALAN AHLAK KURALLARININ YAPAY ZEKÂ DEĞERLENDİRMESİ: CHATGPT ÖRNEĞİ

Reyhan DAĞHAN¹

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, reyhan.daghan@gmail.com, ORCID: 0009-0006-3735-2968

Prof. Dr. Murat KAYACAN²

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı, dr.murat kayacan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2131-0692

Özet

Yapay zekânın gelişimi, son zamanlarda küresel düzeyde büyük bir ilgi odağı olmuştur. Özellikle BM Genel Kurulu'nun sürdürülebilir kalkınma için güvenli ve güvenilir yapay zekâ sistemlerini desteklemesi yapay zekânın potansiyelini ve önemini vurgulamaktadır. Bu karar, yapay zekâ teknolojisinin sadece ekonomik ve sosyal açılardan değil aynı zamanda kültürel ve dinî sahalarda da nasıl bir etki oluşturabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda bu tebliğde yapay zekânın tefsir alanında kullanım imkânı ele alınacaktır. Müfessirlerin yorumları genellikle kendi kültürel durumlarından ve dinî eğitimlerinden etkilenmektedir. Bu nedenle yorumlarında bazen sübjektiflik örnekleri bulunabilmektedir. Yapay zekâ duygulara sahip olmasa da duygu ifadelerini tespiti ve o yönde ifadeler kullanma yeteneğine sahiptir. Bu durum yapay zekâ mühendislerinin belirlediği parametrelere, verilere bağlı olarak oluşmaktadır. Bu teknolojinin tefsir ilmiyle ilişkilendirilmesiyle bu alana katkı amaçlanmaktadır. Bugüne kadar yapay zekânın temel İslam bilimleri ile ilişkisi konusunda yapılan çalışmalar oldukça az olması bu alanda yapılacak yeni çalışmalarla ihtiyaç olduğunun kanıtıdır. Bu tebliğde, "Yapay zekânın tefsir alanındaki sınırları ve potansiyeli nedir?" sorusuna cevap aramak amacıyla Kur'an'daki ahlâkî ilkeler Hucurât sûresi bağlamında ele alarak Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si* ve Abdullah Saim Açıkgozoğlu'nun *Durusu'l-Kur'an* adlı eserlerdeki yorumları incelenecektir. Ardından da yapay zekâ modeli olan ChatGPT'nin o âyetlere ilişkin cevapları tespit edilecektir. Söz konusu eserlerin, âyetlerin anlamını ortaya koymadaki yetkinliği ile ChatGPT'nin yorumları karşılaştırmalı analize tabi tutulacaktır. Elde edilen bulgulara göre âyetlerin insani yorumu ile yapay zekâ yorumu farklılaşsa da bu fark asla alana katkı sağlamaktan uzak değildir. Yapay zekâ da âyet yorumlarında doğru yaklaşımlar ortaya koyabilmektedir. Ayrıca yapay zekânın âyet yorumları, insaninkine kıyasla oldukça üstün bir hıza sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ahlâkî ilkeler, Hucurât Sûresi, Yapay zekâ, ChatGPT.

GİRİŞ

Yapay zekâ (YZ); insanlara özgü olan düşünme, öğrenme, muhakeme yapma ve problem çözme yeteneklerini taklit edebilen teknolojilerin genel adıdır. Bu teknolojilerin temel amacı, verileri algılayıp bu verilere dayalı olarak sonuçlar üretebilmektir (Bozkurt, 2023, s. 65). Yapay zekânın yalnızca önceden programlanmış görevleri yerine getirmekle kalmayıp deneyimlerden öğrenerek performanslarını iyileştirme kabiliyeti de bulunmaktadır. Örneğin, OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT, çevrimiçi ortamda insanlarla doğal bir dilde etkileşim kurabilen bir yapay zekâ modelidir.

Generative Pre-trained Transformer (GPT), metin oluşturma ve anlama konusunda yeteneklere sahip bir modeli ifade etmektedir. Bu yapay zekâ modeli, büyük miktarda metin verisi üzerinde eğitilmiş ve dilin yapısını öğrenerek soruları yanıtlayabilme, diyalog kurabilme, metin yazma, açıklamalar yapma ve çeşitli konularda bilgi sağlama gibi görevleri başarıyla yerine getirebilir hale getirilmiştir (Büyükada, 2024, s. 4). Son yıllarda yapay zekâ teknolojisiyle ilgili pek çok araştırma yapılmakta; ancak, yapay zekânın İslamî ilimlerle ilişkisi üzerine çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Bu durum, bu alandaki araştırmaların önemli bir ihtiyaç hâline geldiğini göstermektedir.

Ahlâk kuralları, bireylerin dinî, kişisel, ailevî ve toplumsal yaşamlarında uymaları gereken temel ilkelerdir. Bu kurallar bireylere sorumluluklarını hatırlatarak iyi davranışları yapmayı kötü olanlardan ise kaçınmayı öğütler (Eren, 2016, s. 2). Kur'an-ı Kerîm, İslam'ın temel kaynağı olarak müminlerin hayatına yön veren; ahlâkî, hukukî ve toplumsal alanlarda onlara rehberlik eden ilahî bir yol göstericidir (Karaman vd., 2007, s. el-Bakara 2/2-15, el-Mâide 5/2, el-Hucurât 49/11, er-Rûm 30/38.). Tefsir bilimi, İslam düşüncesinin zengin ve derin kökleri olan disiplinlerinden biridir. Bu alandaki literatür, tarih boyunca farklı yöntemler ve yaklaşımların etkisiyle gelişmiştir. Müfessirler, Kur'an'ın evrensel mesajını modern dünyanın toplumsal, bilimsel ve kültürel dinamikleriyle ilişkilendirerek yorumlama çabası içine girmişlerdir (Koçyiğit, 2013, s. 241).

Ahlâk kurallarının yapay zekâ perspektifinden ele alınması, geleneksel ahlâkî normlarla modern teknolojiler arasındaki etkileşimi anlamayı sağlamaktadır. Bu sebeple yapay zekâ sistemlerinin ahlâk kuralları değerlendirmeleri öneme sahiptir. Bu durum yapay zekâ uygulamalarının etik ilkeleri nasıl şekillendirilebileceğine de ışık tutar. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yapay zekânın tefsir alanındaki potansiyelini ve sınırlarını incelemektir. Çalışmada, Hucurât sûresinin 11. ve 12. âyetlerinde geçen ahlâkî ilkeler analiz

edilecektir. Bu analizde; Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân*, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle*'si ve Abdullah Saim Açıkgozoğlu'nun *Durusu'l-Kur'an* isimli eserlerindeki yorumlar incelenecek ardından ChatGPT'nin bu âyetlere yönelik yorumları değerlendirilecektir. Daha sonra insan yorumları ile yapay zekâ yorumları, karşılaştırmalı inceleme yöntemiyle değerlendirilecektir. Bu karşılaştırma, farklı bakış açılarını bir araya getirerek konunun çok yönlü analiz edilmesini sağlamaktadır (Matthews ve Ross, 2010, s. 131-475). Yapay zekânın tefsir çalışmaları üzerindeki etkisi, insan yorumları ile yapay zekâ yorumları arasındaki farklılıklar üzerinden analiz edilerek alana zenginlik katması hedeflemektedir.

YAPAY ZEKÂ TABANLI UYGULAMALAR: CHATGPT

Günümüzde bilişim teknolojilerinin hızla evrilmesi yapay zekâ tabanlı uygulamaların önemli bir yer edinmesine yol açmaktadır. Bu teknoloji uygulamaları arasında dikkat çeken modellerden birisi de OpenAI tarafından 2020 yılında geliştirilen ve kullanıma sunulan ChatGPT uygulamasıdır. Bu teknoloji kullanıcıların yönelttiği sorulara doğal ve anlamlı yanıtlar vererek akıcı bir diyalog sunmaktadır. Bu model, dilin anlamını bağlam içinde kavrayarak yalnızca verilen komutları yerine getirmez aynı zamanda soruları analiz ederek öneriler de sunmaktadır. Böylece kullanıcıyla çevrimiçi ortamlarda çok yönlü bir etkileşim kurmaktadır. Bu uygulama aynı zamanda programlama desteği, dil çevirisi gibi görevleri de yerine getirebilmektedir. Bu sebeple ChatGPT'nin kullanımı birçok sektörde hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Kapsamlı dil becerileri sayesinde eğitim, araştırma, müşteri desteği, içerik üretimi gibi pek çok alanda kullanılmaktadır (Hohenstein vd., 2023, s. 5-6).

ChatGPT, iletişim süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetebilmesi, bireysel hizmetler sunabilmesi ve içerik üretme kapasitesi ile gelecekte iletişimin ana unsurlarından biri olma potansiyeline sahiptir; ancak ChatGPT'nin duygusal anlayış eksikliği insan benzeri bir iletişim deneyimi sunma yeteneğini sınırlamaktadır. (Koçyiğit ve Dari, 2023, s. 427-428)

ChatGPT kullanıcıya hem ücretli hem de ücretsiz olarak iki farklı sürüm sunmaktadır. Bu sürümlerden 4.0 OpenAI tarafından daha ileri düzey özellikler ve daha yüksek performans sağlayan bir modeldir. Plus planı veya API erişimi aracılığıyla erişilebilen bu sürüm daha derinlemesine analiz yapma ve daha karmaşık dil işleme yetenekleri sunmaktadır. Ücretsiz olan ChatGPT-3.5 ise geniş bir kullanıcı tabanına hitap eden bir versiyondur ve genel kullanıma yönelik soruları yanıtlayabilmektedir.

Yapay Zekâ Araçlarının Kur'an Tefsirine Katkıları ve Sınırlamaları

Yapay zekâ (YZ) teknolojileri, Kur'an tefsiri çalışmalarına avantaj sunarak bu alandaki verimliliği artırabilmektedir. Özellikle geniş veri havuzlarına erişebilme yetenekleri sayesinde yapay zekâ araçları farklı tefsir metinlerini hızlı bir şekilde analiz ederek özetleyebilir ve karşılaştırmalı yorumlar sunabilmektedir. ChatGPT gibi doğal dil işleme modelleri, âyetlerin dilsel analizlerini gerçekleştirerek öğrenci ve araştırmacılara zaman kazandırabilmektedir. Bu teknolojiler ayrıca internet üzerinden geniş erişim sağlayarak çeşitli müfessirlerin tefsirlerine ve kaynaklarına ulaşmayı daha kolay hale getirebilmektedir.

Yapay zekâ sistemlerinin sunduğu bir diğer avantaj sürekli güncellenebilen veri tabanlarına erişim imkânıdır. Bu durum, kullanıcıların yeni çıkan çalışmaları ve güncel araştırmaları takip etmelerini sağlamaktadır (Kızılgeçit vd., 2023, s. 160). Aynı zamanda yapay zekâ araçlarının arama ve filtreleme özellikleri belirli konular veya kavramlar üzerinde hızlıca bilgi sunarak tefsir çalışmalarını daha sistematik bir hale getirebilmektedir. Örneğin, bir âyetin farklı müfessirler tarafından nasıl yorumlandığını karşılaştırmalı bir biçimde incelemek yapay zekâ teknolojilerinin sunduğu hızlı veri işleme ve erişim imkânları sayesinde daha sistematik ve kolay bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojilerinin tefsir çalışmalarındaki sınırlamaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Yapay zekâ, insan kadar derin bağlam bilgisine sahip olmadığı için dinî metinlerin tarihî ve sosyokültürel arka planını yeterince kavrayamamaktadır. Bu sebeple de dinî metinlerin tarihî ve sosyokültürel arka planını anlamakta zorlanabilmektedir (Kızılgeçit vd., 2023, s. 156). Özellikle tarihsel olaylarla bağlantılı âyetlerin yorumlanmasında yapay zekâ sistemleri eksik ya da hatalı analizler üretebilmektedir. Bu durum, Kur'an'ın mesajının yanlış anlaşılmasına veya yanlış yorumlanmasına sebep olabilmektedir.

Bir diğer önemli sınırlama, yapay zekâ sistemlerinin eğitildiği veri setlerinde mevcut olan önyargılardır. Bu önyargılar, belirli tefsir ekollerine veya görüşlerine daha fazla ağırlık verilmesine yol açabilmektedir. Yapay zekâ, bu veri setlerinde daha fazla temsil edilen yaklaşımları ön plana çıkarırken diğer ekolleri geri plana itebilmektedir. Bu durum, İslam ilimlerinde tarafsızlık ilkesine aykırı olabilmekte ve tefsir çalışmalarında dengeyi bozabilmektedir. Özellikle, belirli bir ekolün görüşlerinin veri setinde baskın olması yapay zekâ tarafından üretilen yorumların dengesiz olmasına yol açabilmektedir.

Beşerî ve ChatGPT Yorumlarının Hucurât Sûresindeki Ahlâkî İlkeler Üzerinden Karşılaştırılması

Son yıllarda yapay zekâ, birçok disiplinin yanı sıra dinî metinlerin yorumlanmasında da kullanılmaya başlanmıştır. Hucurât sûresi, Kur'an-ı Kerîm'in 49. sûresi olup sosyal ilişkiler, ahlâkî değerler ve bireyler arası iletişim konularında önemli ilkelere işaret etmektedir. Bu sûrede yer alan ahlak kuralları Müslüman toplumların sosyal dinamikleri üzerinde derin etkiler bırakmış ve bireylerin davranışlarını şekillendirmiştir. Hucurât sûresi özellikle toplumsal adalet, saygı, kardeşlik ve hoşgörü gibi değerleri vurgulayarak bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde dikkat etmeleri gereken önemli ilkeleri sunmaktadır.

Bu bölümde Hucurât sûresinin 11. ve 12. âyetlerinde geçen ahlâkî ilkeler hem insan yorumları hem de yapay zekâ tabanlı model ChatGPT'nin analizleriyle karşılaştırılmıştır. Beşerî yorumlar, İslâm tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan *Câmiu'l-beyân*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle'si* ve *Durusu'l-Kur'an* isimli tefsir eserleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu eserler İslâm ahlâkının temelini oluşturan değerler üzerinde ayrıntılı analizler sunmakta ve bireylerin toplumsal sorumluluklarına yönelik ilkeleri ortaya koymaktadır.

HUCURÂT SÛRESİ 11. ÂYETİNİN İNSAN VE YAPAY ZEKÂ YORUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Hucurât sûresi 11. âyette hem topluluklar hem de kadınlar özelinde kusur arama, alay etme ve kötü lakap takma yasaklanmaktadır: *“Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin; zira onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; çünkü alay edilenler edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi aşağılamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır.* (el-Hucurât 49/11). Bu âyet ile Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde sevgi, saygı ve anlayış göstermeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Alay etme, ayıplama ve sevilmeyen lakaplar kullanma gibi tutumlar, kadınların birbirleriyle saygılı ve dikkatli ilişkiler kurmaları gerektiği, ayrıca kötü adlarla hitap etmenin İslâm ahlâkına aykırı olduğu bu tür davranışların kin ve düşmanlık yaratacağı ifade edilmektedir. (Taberî, 1420/2000, s. 7/503). Zannın da toplumsal uyum üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceği belirtilmektedir. *Durusu'l-Kur'an'da* kusurların elle, gözle veya başka işaretlerle gösterilmesi, alay etme ve küçümseme yöntemleri olarak tanımlanmaktadır. Bir kişinin gerçek veya hayalî bir özelliği nedeniyle sürekli olarak başkaları tarafından ayıplanmasının o kişi üzerinde nasıl olumsuz bir etki yarattığına yer verilmektedir. Böyle bir durumda,

bireyin yaşadığı duygusal sıkıntılar ve özsaygısının zedelenmesi üzerinde durulmakta; alay etme ve küçümsemenin insanlar üzerindeki derin izleri ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda başkalarının yargılamalarına maruz kalmanın bireyler üzerinde oluşturduğu psikolojik baskı ve acı hissiyatı vurgulanmaktadır (Açıkgözoğlu, 2021, s. 10/599).

ChatGPT, âyeti daha genel bir perspektiften ele almakta ve toplumsal ilişkilerde saygı, kardeşlik ve insan onurunun korunmasına vurgu yapmaktadır. İslam ahlâkında insanları önyargılardan kaçınmaya teşvik eden bir analiz sunmaktadır. (ChatGPT, t.y., s. [link](#)).

Aşağıdaki tablo Hucurât sûresinin 11. âyetinin yorumlanmasında hem insan hem de ChatGPT analizlerin nasıl örtüştüğünü veya farklılaştığını daha iyi anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 1. Ahlâkî İlkelerin Beşerî ve ChatGPT Yorumları Üzerinden Karşılaştırılması

Ahlâkî İlkeler	Beşerî Yorumlar	ChatGPT Yorumu	Benzerlikler	Farklılıklar
Alay ve Hakaretin Yasaklanması	Bireyler arasında alay etmenin onuru zedelediği vurgulanır.	Bireylerin birbiriyle alay etmemesi gerektiği belirtilir.	Her iki yorumda da alay etmenin insan onuruna zarar verdiği ifade edilmektedir.	Beşerî yorum daha çok sosyal etkileri ele alırken ChatGPT daha genel bir çerçeve sunar.
Kadınlara Uyarı	Kadınların birbiriyle ilişkilerinde dikkatli olmaları gerektiği belirtilir.	Kadınların, bireysel ve sosyal kırılganlıkları azaltmaları gerektiği vurgulanır.	Kadınlar arası ilişkilerde dikkatli olmanın önemi vurgulanmaktadır.	ChatGPT bireysel ve sosyal kırılganlık vurgusu yaparken beşerî yorumda daha genel bir uyarıda bulunulur.
Lakâp Takma Yasağı	İnsanların kötü adlarla anılmasının İslâm ahlâkına aykırı olduğu ifade edilir.	Kişilere lakap takmanın ve kişileri kötü görmenin yasak olduğu belirtilir.	Her iki yorumda da kişisel onurun korunması gerektiğine vurgu vardır.	Beşerî yorum daha fazla detay verirken ChatGPT daha kısa ve genel bir ifade kullanır.

Hucurât Sûresi 12. Âyetinin İnsan ve Yapay Zekâ Yorumlarının Karşılaştırılması:

Hucurât sûresinin 12. âyetinde Müslümanlar arasındaki sosyal ilişkilerde ahlâkî sorumluluklar vurgulanmaktadır. Bu âyet ile zanda bulunma, gizli kusurları araştırma ve gıybet gibi davranışlar yasaklanmaktadır. “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.” (el-Hucurât 49/12). Kuşeyrî, bu âyeti tefsir ederken kötü zandan sakınmanın önemine dikkat çekmekte ve bu durumun insan ilişkilerini olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Kötü zan, kesin bilgiye dayanmadan olumsuz yargılarda bulunmak anlamına gelmekte ve toplumsal güvensizliğe yol açmaktadır.

Tecessüs, başkalarının gizli kusurlarını araştırmak, gıybet ise bir kişinin yokluğunda onun aleyhinde hoşuna gitmeyecek şeyler söylemek olarak tanımlanmaktadır. Her ikisi de insan haklarını ihlal eden eylemlerdir (Kuşeyrî, t.y., s. 2/921). *Durusu'l-Kur'an*, Kur'an'ın ahlâkî ve toplumsal prensiplerine vurgu yaparak kötü zan, tecessüs ve gıybet gibi olumsuz davranışların insan ilişkilerini zedelediğini ifade etmektedir (Açıkgözoğlu, 2021, s. 10/604-605). Bu âyet bağlamında araştırmamız kapsamında olan eserlere baktığımızda gıybet, kötü zan ve tecessüs kavramlarının bireylerin ahlâkî değerleri, toplumsal ilişkileri ve ruhsal durumları üzerindeki etkileri konusunda yorumlara yer verdiklerini görmekteyiz.

ChatGPT bu âyeti insan yorumlarına benzer şekilde ele alarak toplumsal ilişkilerde ahlâkî sorumlulukların önemini vurgular. Müslüman topluluğun ahlâkî değerlerini pekiştirmeyi ve bireyler arasında sağlıklı ilişkilerin kurulmasına katkıda bulunmayı amaçladığı şeklinde yorumlamaktadır. Ayrıca bu âyet ile toplumsal huzur ve dayanışmanın önemi de bu bağlamda ortaya konduğunu belirtmektedir (ChatGPT, t.y., s. [link](#)).

Aşağıdaki tablo hem beşerî yorumların hem de ChatGPT analizleri karşılaştırılarak Hucurât sûresi 12. âyetinde ifade edilen ahlâkî meseleleri ele alış biçimini analiz etme fırsatı sunmaktadır.

Tablo 2. Ahlâkî İlkelerin Beşerî ve ChatGPT Yorumları ile Karşılaştırılması (Zan, Gizlilik ve Gıybet Üzerine)

Ahlâkî İlkeler	Beşerî Yorumlar	ChatGPT Yorumu	Benzerlikler	Farklılıklar
Zannın Sakıncası	Müslümanların olumlu veya olumsuz düşüncelerini temellendirmeden hareket etmemeleri gerektiği ifade edilir.	Zannın çoğundan sakınmanın toplumsal barış ve uyum için önemli olduğu belirtilir.	Zannın olumsuz etkileri vurgulanmaktadır.	Beşerî yorumda zannın çoğundan sakınmanın önemi üzerinde daha detaylı durulmaktadır.
Gizlilikleri Araştırmaktan Kaçınma	Müslümanların birbirlerinin özel yaşamlarına müdahale etmemeleri gerektiği vurgulanır ve mahremiyetin korunması gerektiği hatırlatılır.	Gizliliğe saygı gösterilmesi gerektiği ve mahremiyetin korunması gerektiğine dikkat çekilir.	Gizliliğe saygının önemine vurgu yapılmaktadır.	ChatGPT gizlilik konusunu daha genel bir bakış açısıyla ele almaktadır.
Gıybetin Yasaklanması	Gıybetin çirkin bir davranış olarak tanımlandığı ve bunun bir kişinin arkasından kötü konuşmak olduğu ifade edilmektedir.	Gıybetin, bir kişinin arkasından konuşmanın çirkinliği ve ahlâkî olarak yanlış olduğu belirtilmektedir.	Gıybet konusunda duyulan tiksinti ve bu davranışın ahlâkî olarak yanlış olduğu konusunda hem fikirlik söz konusudur.	Beşerî yorum gıybetin ölçmeden önceki sosyal etkisiyle ilgili daha çok vurgu yaparken ChatGPT benzetmeyi öne çıkarır.

Hucurât sûresinin 11. ve 12. âyetlerine dair beşerî ve yapay zekâ tabanlı ChatGPT yorumları karşılaştırıldığında her iki yaklaşımın da temel ahlâkî ilkeleri vurgulamakla birlikte bu ilkelerin ele alınış biçimlerinde birtakım farklılıklar olduğu görülmektedir. Beşerî yorumlar, âyetlerin derin anlamlarını ve bağlamsal zenginliğini dikkate alarak bireylerin toplumsal sorumlulukları ve ahlâkî değerlere dair daha ayrıntılı bir rehberlik sunmaktadır. ChatGPT'nin yorumları ise daha genel ve sistematik bir çerçeve sunarak toplumsal uyum ve bireysel onuru koruma gibi evrensel değerleri öne çıkarmaktadır. ChatGPT'nin yorumları, âyetlerin temel ahlâkî mesajlarını doğru bir şekilde yansıtsa da ayrıntılandırma ve bağlamsal analiz konusunda beşerî yorumlar kadar derin bir yaklaşım sergileyememektedir. Yapay zekâ, özellikle tarihî ve sosyokültürel arka planları yeterince dikkate almadığı için yorumlarında yüzeysel kalabilmektedir.

Sonuç olarak, beşerî yorumlar âyetlerin anlamını daha derinlemesine ele alarak dinî metinlerin anlaşılmasında daha kapsamlı bir bakış açısı sunarken ChatGPT ise genellikle daha genel ve yüzeysel bir yaklaşım sergilemektedir. Bu nedenle yapay zekâdan faydalanmak mümkün olsa da beşerî analizlerin sağladığı derinlik ve bağlamsal farkındalığın göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, yapay zekânın tefsir çalışmalarındaki etkisi ve sınırları incelenmektedir. Hucurât Sûresi'nin 11. ve 12. âyetleri üzerinden beşerî yorumlar ile yapay zekâ tabanlı ChatGPT yorumları karşılaştırılmıştır. Bu âyetler, bireyler arası ilişkilerde etik kurallara dikkat çekerek sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İslam ahlâkına aykırı olan alay ve küçük düşürme bireyler üzerinde derin psikolojik etkiler yaratarak toplumsal huzuru bozmakta ve sosyal yapıdaki dengeleri koruma açısından önemli bir risk teşkil etmektedir. Hucurât Sûresi'nin 11. âyeti; alay etmeyi, ayıplamayı ve kötü lakap takmayı yasaklayan bir uyarı niteliğindedir. Araştırma kapsamında incelenen tefsirlerde müfessirlerin bu âyetin bireylerin onurunu zedelememe ve toplumsal dengeleri koruma açısından önem taşıdığını vurgulamışlardır. ChatGPT ise bu âyeti genel bir bağlamda ele alarak saygı ve kardeşlik gibi temel ilkeler üzerinden açıklamalar sunmaktadır. Yapay zekânın sunduğu yorumlar daha genel ve

ayrıntı bakımından sınırlıyken, beşerî yorumlar âyetin sosyal ilişkilerdeki pratik etkilerine odaklanarak daha detaylı bir analiz yapmaktadır.

İslam ahlâkında kişinin arkasından kötü konuşmak, toplumun temel değerlerine zarar veren büyük bir günahdır. Hucurât sûresinin 12. âyeti ise zanda bulunmayı, gizli kusurları araştırmayı ve gıybeti yasaklamaktadır. Bu âyetin beşerî yorumlarında bireyler arası güvenin sağlanması ve toplumsal barışın korunması açısından bu yasakların önemi üzerinde durulmuştur. Zanda bulunma, bireyler arasında güvensizlik doğurmakta ve toplumun birlik içinde yaşamasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, gıybetin bireyler üzerindeki manevi yıkıcı etkilerine dikkat çekilmiştir. ChatGPT'nin bu âyetle ilgili yorumu ise zanda bulunmanın ve gıybetin kötü sonuçlarına dair genel bilgiler vermekle birlikte âyetin içerdiği derin etik mesajlara yeterince detaylı bir şekilde eğilememektedir. Bu da yapay zekânın beşerî yorumların sunmuş oldukları zengin arka plan bilgisine ve sosyolojik bağlamlara ulaşamadığını göstermektedir.

Yapay zekâ tabanlı modeller, dinî metinlerin yorumlanmasında faydalı olabilse de bu modellerin insan yorumlarının bilgi ve sosyokültürel arka plan sağlama konusunda yetersiz kalabilmektedir. Beşerî yorumlar, tarihsel, kültürel ve sosyolojik bağlamları dikkate alarak daha detaylı bir analiz sunarken yapay zekâ yorumları genellikle daha yüzeysel ve kısa açıklamalarla yetinmektedir. Yapay zekâ tabanlı modellerin tefsir çalışmalarına katkısı olmakla birlikte bu modellerin beşerî analizlerle dengelenmesi gerektiği açıktır. Dinî metinlerin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için insan tefsirinin derinlikli ve bağlamsal açıklamalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak yapay zekâ tabanlı modellerin tefsir çalışmalarına katkısı önemli olsa da bu modellerin beşerî analizlerle dengelenmesi gerektiği açıktır. Yapay zekâ, geniş veri setlerine dayanarak hızlı analizler yapabilir ve belirli konularda yardımcı olabilir; ancak metinlerin anlamlarını tam olarak kavrayabilmesi ve bu anlamları doğru bir şekilde aktarabilmesi için tarihsel, sosyolojik ve kültürel bağlamı da göz önünde bulundurmalıdır. Bu bağlamda beşerî yorum öncülüğü ve gözetiminde yapay zekâ desteğiyle daha bütüncül bir tefsir anlayışı geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgözoğlu, A. S. (2021). *Durusu'l-Kur'an* (1-12). Hüner Yayınevi.
- Bozkurt, A. (2023). Chatgpt, üretken yapay zekâ ve algoritmik paradigma değişikliği. *Alanyazın*, 4(1), 63-72. <https://doi.org/10.59320/alanyazin.1283282>
- Büyükkada, S. (2024). Akademik yazımda yapay zekâ kullanımının etik açıdan incelenmesi: chatgpt örneği. *Rize İlahiyat Dergisi*, 26, Article 26. <https://doi.org/10.32950/rid.1337208>
- Hohenstein, J., Kizilcec, R. F., DiFranzo, D., Aghajari, Z., Mieczkowski, H., Levy, K., Naaman, M., Hancock, J., ve Jung, M. F. (2023). Artificial intelligence in communication impacts language and social relationships. *Scientific Reports*, 13(1), 5487. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-30938-9>
- Kızılgeçit, M., Çinici, M., ve Okan, N. (2023). Yapay zekâ sohbet robotu chatgpt ile inanç- inançsızlık, doğal afet ve ölüm konuları üzerine nitel bir araştırma: din ve maneviyatın psikolojik sağlığa etkileri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1). <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1275061>
- Koçyiğit, H. (2013). Modern tefsir hareketinin niteliği. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), Article 1. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4289/254692>
- Kuşeyrî, 'Abdulkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik el-. (t.y.). *Er-Risâletu'l-Kuşeyriyye* (1-2). Daru'l-Me'ârif.
- Matthews, B., ve Ross, L. (2010). *Research Methods: A practical guide for social sciences*.
- Taberî, el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. (1420/2000). *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (1-10).

KALİTE YÖNETİMİNİN TEMEL UNSURLARININ STRES YÖNETİMİ İLE İLİŞKİSİ: İZMİR İLİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Dilzat CHOMU KYZY¹

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
dilzat.chomu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7469-4426

Prof. Dr. Nezh Metin ÖZMUTAF²

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
nezh.metin.ozmutaf@ikcu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1330-409X

Özet

Araştırmanın temel amacı, kalite yönetiminin temel unsurları ile stres yönetimi arasındaki ilişkiyi tekstil sektöründe çalışanların algıları çerçevesinde belirlemektir. Stresin çalışanlar üzerindeki etkileri giderek daha önemli hale gelmektedir. Araştırmada bu etkilerin kalite yönetiminin temel unsurlarına nasıl yansıdığına odaklanılmaktadır. Araştırma kapsamında hazırlanan anket formu İzmir’de faaliyet gösteren tekstil işletmelerinde çalışan 185 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın teorik modeli doğrultusunda geliştirilmiş olan hipotezleri test etmek amacıyla çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonucu ölçüm aracında yer alan 41 önerme 13 faktör olarak toplanmıştır. Stres kapsamında; takım yönetimi ve ödüllendirme sistemi, iletişim, yönetsel boyut, algı farkındalığı ve fiziksel faktörler, kurumsal destek, koşulsal ve davranışsal boyut, iş yaşam dengesi faktörleri olarak yedi faktör belirlenmiştir. Kalite kapsamında; sürekli gelişim, stratejik boyut, geliştirme boyutu, paydaş ve dışsal faktörler, müşteri boyutu, motivasyon ve katılımçılık faktörleri olarak altı faktör belirlenmiştir. İstatistiksel analizler bu çerçevede gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre kalite yönetiminin temel unsurlarının stres yönetimi üzerinde her bir faktör açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktörler arasındaki korelasyonlar genel olarak orta ve düşük düzeydedir. Ayrıca yapısal eşitlik modeli kapsamında pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalite Yönetimi, Stres Yönetimi, Kalite Yönetiminin Temel Unsurları, Stresle Baş Etme.

¹ Bu kitap bölümü, Kalite Yönetiminin Temel Unsurlarının Stres Yönetimi ile İlişkisi: İzmir İlnde Bir Araştırma başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

Günümüz çağdaş organizasyonları için yoğun rekabet koşullarında ayakta durabilmek bunun ötesinde geleceğe büyüyüp gelişerek yol almada yönetim yaklaşımlarının ve bu çerçevede uygulanan yöntemlerin önemi büyüktür. Bu kapsamda, kalite yönetimi ve stres yönetiminin önem arz ettiği belirtilebilir.

Yönetim literatüründe çok farklı açılardan ve koşullar çerçevesinde kalite yönetimi ve stres yönetimi konularına yönelik çalışmaların yer aldığı belirtilebilir; ancak hem kalite yönetimi ve stres yönetimini birlikte etkileşimsel olarak irdeleyen çalışmaların da gerekliliği belirtilebilir. Buna yönelik olarak bu çalışmada da kalite yönetimi ve stres yönetimi arasındaki ilişkiselliğin ortaya konulmasına yönelik bir çalışma alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmada daha somut bir yaklaşım sergilenmesi için kalite yönetiminin temel unsurları kapsamında stres yönetiminin boyutlarının ilişkiselliğinden yola çıkılarak tekstil sektörü çalışanları çerçevesinde daha spesifik bir yönelim izlenmiştir. Tekstil sektörü doğası gereği bir taraftan her türlü süreçte (tedarik, üretim, Ar-Ge, satış ve satış sonrası vb.) kalitenin ileri düzeyde önemsendiği diğer taraftan da stresin yoğun yaşandığı prosesleri içerdiği bir çalışma alanı olarak belirtilebilecektir. Ayrıca metropol niteliğindeki İzmir ili söz konusu olduğunda hem bölgesel ve ulusal hem de uluslararası kapsamda pek çok tekstil alanında önemli faaliyetlerde bulunan organizasyonların da temsil yeteneği itibarıyla İzmir’de yer alması çalışmanın alana katkısını da yüksek seviyeye çıkarmaktadır.

KALİTE YÖNETİMİ

Kalite çok farklı açılardan farklı şekilde değerlendirilebilen bu nedenle de bakış açısına göre farklı anlamlar da algılandığı bir gerçekliktir. Diğer bir deyişle tek veya birkaç tanımla kalitenin yeterli seviyede tanımlanması olanaksızdır; ancak farklı yaklaşımlar çerçevesinde kalitenin tanımlanması da olasıdır. Ayrıca kalite zamana koşullara göre de farklılaşan anlamları içerebilmektedir.

Kalite (qualites) kelime olarak, o şeyin “nasıl oluştuğu” yani doğasında nasıl olduğunu belirtir. Kalite ne için kullanırsa (ürün, hizmet, yönetim, faaliyet, süreç, iletişim vb.) o şeyin doğasında gerçekte ne olduğunu yani aslını ortaya koymayı ifade etmektedir (Şimşek, 2007: 5). Kuruşçu (2003: 23),

o şeyin kalitesinin belirli ve olası gereksinimleri karşılama yeteneğini ifade ettiğini belirtmiştir (Kuruşcu, 2003: 23).

Kalite kapsamında öncü niteliğindeki çalışmaları yapan ve hem uygulamaya hem de literatüre önemli katkılar sağlayan başlıca araştırmacı ve uygulamacılara da yer vermek önemlidir. Kalite gurularından Crosby (1979) kaliteyi ürünlerin gerekliliklere uygunluğu, Juran (1992) kullanıma ve standartlara uygunluk, Feigenbaum (1991) müşteri beklentilerini karşılama bu çerçevede de gerekli mühendislik, üretim, süreklilik ve pazarlamayı bütünleştirici yaklaşımlar, Deming, müşteri beklentilerini ve istemlerini karşılama düzeyi olarak tanımlamıştır (Forker, 1991: 65). Ishikawa (1995), sürdürülebilir müşteri memnuniyeti çerçevesinde düşük maliyetlerle en ideal tasarım, üretim, satış ve sonrasının yönetilmesi olarak tanımlamaktadır

Kalitenin günümüzde temel çıkış noktası açık sistem özelliği çerçevesinde müşteri ve pazar odaklı şekilde belirlenmektedir. Bu nedenle kalite müşterinin bakış açısıyla belirlenen müşteri odaklı istemler ve beklentileri karşılayacak şekilde uygunluğu ifade etmektedir. Bu istem ve beklentiler ne kara iyi karşılarsa kalitenin de o düzeyde iyi bir standartta ortaya konulacağı söylenebilir (Ökmen ve Dönmez, 2005: 48). Tabi ki burada sadece ürün veya hizmetin performansı değil buna ilave olarak kullanım ömrü, güvenliği, servis hizmetleri vb. de kalitenin kapsamına girmektedir (Şimşek ve Nursoy, 2002: 9).

Kalite konusu yönetim kapsamında belirtildiğinde, stratejik bir boyuta evrilmektedir; çünkü her türlü yönetim süreci belirli bir kalite kapsamında gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Stratejik yönetimin başlı başına kalite felsefesi ile yoğrulduğu belirtilebilir. Organizasyonel, yönetsel, bireysel, takımsal, çevresel, paydaş ilişkileri, ekonomik vb. çerçevede kalitede ısrarcılığın gerektiği açıktır. Bu nedenle stratejik başarı için kalite yönetimi çerçevesinde, kalitenin planlanması, organize edilmesi, yöneltmesi, koordine edilmesi ve sürekli kontrolü bunun yanı sıra standartlaşmayla birlikte standardın da dinamik bir şekilde revize edilmesi önemlidir (Özmutaf, 2019: 430).

STRES YÖNETİMİ

Kalite kavramında olduğu gibi stres (Latince'de *estricia*'dan gelir) de farklı alanlarda farklı şekillerde kullanılabilen doğal bir olaydır. Aslında stres bir etkiye karşı kendiliğinden oluşan bir tekiden başka bir şey değildir; ancak negatif stres gerilimi, bunalımı, şiddeti, zorlamayı çağırır. Stres, organizasyonel bağlamda kavramsal olarak ise, insan kaynağının çevresel

kaynaklı olumsuzlara karşı ortaya koydukları tepkisel (fiziksel, zihinsel, sosyal vb.) durumlardır (Özmutaf, 2019: 328).

Lazarus (1996), stresi talepler nedeniyle oluşan yüksek baskı sonucu bireyin fiziksel, sosyal ve psikolojik olumsuzları meydana getirme durumu olarak tanımlamıştır. Ona göre talebin yoğunlaşması stres artışına neden olabilir. Robbins'e (1992) göre stres, dinamik çevrenin beklentilerinin yarattığı fırsatlara veya sınırlamalar nedeniyle oluşan bir tepkidir. Burada, eylem, durum ve zorlama (fiziksel / psikolojik vb.) tepkiye doğurur (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001: 231). Stres çevresel ve fiziksel koşullara uymada güçlük nedeniyle bireyde ortaya çıkan yetersizlikler nedeniyle bireyin çaba harcamasının sonucu da oluşan bir durum olarak tanımlanabilmektedir (Cüceloğlu 2002).

Bireysel çerçevede stres yönetimi (SY), stresle başa çıkabilme veya stresin üstesinden gelebilmeye yönelik ortaya koyan yöntemlerin bir bütünü olarak tanımlanabilmektedir (Özgen, 2003: 18). Birey hem özel hem de iş yaşamında çok farklı stresörlerle karşılaşabilmekte ve bu durumlarda en güçlü şekilde yönetsel davranışlar ortaya koyabilmektedir; ancak bu şekilde yönetsel davranışlar geliştiremediğinde profesyonel destekler olarak bunun üstesinden gelme çabası içine girebilecektir.

Bu çerçevede, stresin aşamalarını Selye (1956), Genel Uyum Sendromu çerçevesinde alarm (kalp atış hızı artar, nefes alıp verme hızlanır, kan basıncı yükselir, sinir ve sindirim sistemi bozuklukları belirir vb.), direnme (vücut alarm aşamasında gerekli yanıt veremezse bu aşamada etkiler daha da artar) ve tükenme (bireyin enerjisi düşer, içine kapanır, insan ilişkileri olumsuz etkilenir, iş performansı düşer, hastalıklar baş gösterebilir vb.) olarak birbirini takip eden üç safhada açıklamıştır (Paul ve Saha, 2016: 47; akt. Özmutaf, 2019: 330). Bir organizasyonda yönetici stresin artışını huzursuzluklar çerçevesinde dikkatlice belirlemeli, tedbirler almalı ve takip edebilmelidir. Özellikle çalışanın tükenme aşamasına gelmesinin önüne geçebilmelidir.

Stres iş yaşamında, kişiden dışsal beklentilerin artışı ve onun bu beklentileri karşılamada güçlük çekmesi ile ortaya çıkan bir durumdur. Burada dış beklentileri karşılamaya yönelik fiziksel, zihinsel, sosyal ve çevresel pek çok etkenin getirilerine tepkiler vererek potansiyeli çerçevesinde iş performansını ortaya koymaya çalışır. Kişi ortaya çıkan yeni durumlara uyum sağlama çabası içine girdiğinde stres düzeyi yükselerek negatif stresin etkileri ortaya çıkar. Stres iş yaşamında belirli bir düzeye kadar pozitif sonuçlara (kalite, motivasyon, performans artışı vb.) yol açabilir; ancak stres düzeyi yükseldikçe kişinin yetersizliğinde ise iş performansı ve ilişkileri bu durumdan olumsuz etkilenir (Greenberg ve Baron, 2008).

Stres doğası gereği özel ve iş yaşamından tamamen arındırılamaz. Diğer bir deyişle insan var olduğu sürece stres olacaktır. Dolayısıyla stresin belirli bir düzeyde tutulup pozitif etkilerinden faydalanmak ve bunu sürdürebilmek, eğer her şeye rağmen negatif stres durumu ortaya çıkarsa en az zararla bu süreçten çıkılarak yine normale dönülmesi gerekmektedir (Kreitner vd., 2002: 571). O halde stresörleri (bireysel, yönetsel, örgütsel, çevresel, teknolojik, ekonomik vb.) belirlemek, bu çerçevede yönetim kapsamında çeşitli yaklaşım ve faaliyetlerle bilimsel çerçevede üstesinden gelebilmek gerek ve şarttır denilebilir (Sığırı, 2007: 177-188).

KALİTE YÖNETİMİ VE STRES YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

Yukarıda da belirtildiği üzere hem kalite yönetimi hem de stres yönetimi temel olarak stratejik bakış açısının bir parçası ve tamamlayıcısıdır. Uygulamada ikisinde beklentileri en iyi şekilde karşılayacak şekilde yönetsel süreçlere etki etmesi beklenmektedir. Stratejik olarak standartlara en iyi şekilde ulaşım ve sürdürülebilirlik için bütüncül bir yönetsel çabanın varlığı önemsenmelidir. Bu kapsamda yönetimin liderliği ve kararlılığı, motivasyona önem verilmesi, İK eğitimleri, kariyer planlama süreçleri, yeterli ve uygun teknoloji ve onun etkin kullanımı, her türlü kaynağın yeterliliği vb. gereklidir. Bunlar birlikte sağlanamıyorsa beklentilerin yetersiz karşılanması veya karşılanamaması stresi kalitesizliği ve stresi o da performans (kurumsal, bölüm, birim, birey vb.) düşüşünü bu durumda karlılığı ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü olumsuz bir şekilde etkileyecektir (Özmutaf, 2010: 45).

Bu çerçevede, McHugh (1996), hem kalite yönetiminin hem de stres yönetiminin en iyi şekilde gerçekleşmesi için liderlik, motivasyon, katılımcılık, sürekli gelişme ve iyileştirme, sürekli eğitim, önleme amaçlı yaklaşım ve hata minimizasyonu ve en önemlisi de müşteri odaklılığa yüksek önem verilmesi gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Özmutaf, 2010: 34). Bu bağlamda literatürde önemli çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar konuyu farklı perspektiflerde etkili bir şekilde açıklamaktadır. Böylece hem teori hem de uygulamaya önemli katkılar sağlanmaktadır. Sözelimi Teh, Ooi ve Yong (2008), KY ve stresörleri incelemiş ve ulaştığı bulgular çerçevesinde aşırı stresin organizasyonun verimliliğini olumsuz etkilediğini, rol çatışması ve rol belirsizliğini artırdığını bu nedenle sürecin en iyi şekilde denetlenmesinin gerekliliğini, farklı yöntemlerin de kullanımıyla gerekli güncellemelerin yapılmasının önemi vurgulamaktadır.

Aydın (2010) ise çalışmasında orman ürünleri sanayi çalışanlarının (14 farklı firmada 377 çalışan) performanslarını stres bağlamında ele aldığı bölümünde, yönetsel ve fiziksel konularda KY uygulamaları gerekli iyileştirmelerin görüldüğünü belirtmektedir. Diğer taraftan çevresel koşulların KY ile iyileştirilmesinin stresi düşürmede önemli sonuçları ortaya koyacağını ifade etmiştir. Ebrahimi, Chong ve Rad (2014), 100 farklı işletmede 400 çalışan kapsamında gerçekleştirdiği çalışmada, KY uygulamaları kapsamında stratejik yönetim, katılımcılık, müşteri odaklılık, bilgisayarlı analiz, proses yönetimi, tedarik yönetimi vb. çerçevesinde stres bağlamında rol çatışması ve belirsizliğini araştırma konusu yapmıştır. Burada rol çatışması ve belirsizliği ile KY uygulamaları arasında negatif bir korelasyonun varlığını ortaya koymuşlardır.

Sayadia vd. (2014), KY uygulamaları (liderlik, eğitim, katılım ve sürekli iyileştirme vb.) ve stres unsurlarını ilişkisel olarak incelemiş, buradan hareketle KY kapsamında uygulamalara verilecek önemin çalışanlarda stresi minimize etmede önemli bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Ona göre böylece iş performansı ve tatmini de artabilecektir. Lagrosen ve Lagrosen (2020), araştırmalarında işyerinde yüksek stresin çalışanların fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan sorunlar yaşamasına neden olduğunu, diğer bir deyişle sağlık sorunlarına yol açabileceğini, KY uygulamalarının ise bu sorunları minimize etme veya ortadan kaldırmada önemsenmesi gerekliliğini vurgulamışlardır.

Lapina, Briede ve Aramina (2021), çalışmaları sonucunda KY bağlamında süreç yönetiminin iyi bir şekilde gerçekleştirildiğinde çalışan stresini minimize etmede önemli katkılar sağlayabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca bunun stratejik bir yaklaşım olduğunu da vurgulamışlardır. Achdut ve Tayri (2023) ise, sosyal hizmet uzmanlarını hedef kitle olarak seçmiş, bu sektördeki uzmanların iş streslerinin düzeyinin iş kalite ve performansını etkilediğini belirlemişlerdir. Bu kapsamda kalite yönetiminin stratejik bir çerçevede ele alınmasının sosyal hizmet uzmanlarının streslerini iyileştirmede katkı sağlayacağını belirtmişlerdir.

KALİTE YÖNETİMİNİN TEMEL UNSURLARININ STRES YÖNETİMİ İLE İLİŞKİSİ: İZMİR İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

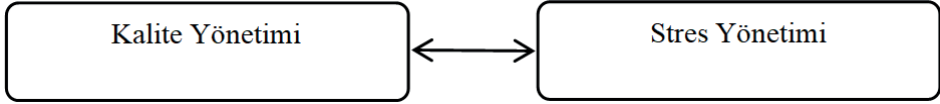
Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, tekstil sektörü çalışanlarının algılarına dayanarak kalite yönetiminin temel unsurları ile stres yönetimi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Stresin çalışanlar üzerindeki etkileri giderek daha önemli hale gelmektedir ve bu etkilerin, çalışanların kalite yönetiminin temel unsurlarına nasıl yansıdığını araştırmaktır.

KY ve SY üzerine ayrı ayrı çok sayıda çalışma yapılmış olsa da, iki kavramı ele alıp birlikte değerlendiren çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu iki kavram halen güncelliğini koruyan konulardır ve birçok araştırmacının ilgi odağıdır. Bu araştırma, kalite yönetiminin temel unsurlarını ve stres yönetimini uygulayan işletmelerde yönetim anlayışının elde edilen bulgularla desteklenmesi, yöneticilere ve konu ile ilgilenen araştırmacılara yol göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın Teorik Modeli

Literatüre özgün bilgiler sağlamak amacıyla araştırmaya yön vermek ve değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayarak, hipotezler hakkında doğru bilgiler elde edebilmek amacıyla teorik model oluşturulmuştur (Şekil 1.).

Şekil 1. Araştırmanın Teorik Modeli

Veri Toplama Tekniği ve Analizi

Araştırmaya yönelik hazırlanan anket formu üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sektördeki deneyim süresi, çalıştığı işyerindeki deneyim süresi, bulunduğu pozisyon, işletmenin kuruluş yılı ve işletmedeki çalışan sayısı yer almaktadır. İkinci bölümde, SY ve KY algıları ortaya çıkaracak 4 temel soru yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, KY yönelik 18 ve SY yönelik 23 önerme yer almaktadır. Önermelerin istatistiksel değerlendirmesi için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır; kesinlikle katılmıyorum için 1, katılmıyorum için 2, orta düzeyde katılıyorum için 3, katılıyorum için 4, kesinlikle katılıyorum için 5 ağırlık değerleri belirlenmiştir. İstatistiksel analizler kapsamında frekans dağılımları, faktör analizi, tek örnek t testi, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modellemesi tercih edilmiştir. Analizler için SPSS ve AMOS yazılımları kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İzmir ilinde tekstil sektöründe görev alan yöneticiler ve çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, 4 farklı tekstil sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yöneticileri ve çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma N=185 çalışan ile Nisan 2024 - Mayıs 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada kapsamında dört temel hipotez ortaya konulmuştur. Hipotezler aşağıda yer almaktadır:

H₁ : Katılımcılar organizasyonlarda kalite yönetiminin temel unsuru olarak stres sürecinin yönetimi bağlamında pozitif etkiye yönelik olarak faktörünü önemsemektedirler (Araştırmanın faktörleri: f1: Sürekli Gelişim, f2: Stratejik Boyut, f3: Geliştirme Boyutu, f4: Paydaş ve Dışsal Faktörler, f5: Müşteri Boyutu, f6: Motivasyon ve Katılımcılık).

H₂ : Katılımcılar organizasyonlarda stres yönetimi çerçevesinde faktörünü önemli olarak algılamaktadırlar (Araştırmanın faktörleri: f7: Takım Yönetimi ve Ödüllendirme Sistemi, f8: İletişim, f9: Yönetimsel Boyut, f10: Algı Farkındalığı ve Fiziksel Faktörler 1, f11: Kurumsal Destek, f12: Koşulsal ve Davranışsal Boyut, f13: İş Yaşam Dengesi).

H₃ : Faktörler kapsamında korelasyonlar pozitif yönde doğrusaldır.

H₄ : Kalite yönetimi ve stres yönetimi arasında önemli bir etkileşim vardır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Demografik Değişkenlere Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan N=185 kişiden %50,8'i (n=94) kadın ve %49,2'si (n=91) erkektir. Genel yaş ortalaması ve standart sapması ise $36,09 \pm 8,829$ 'dur. Erkekler için (n=91) $37,29 \pm 9,342$ ve kadınlar için (n=94) $34,93 \pm 8,186$ 'dır. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında %50,8 oranında lise (n=94) ve %49,2 oranında lisans ve lisansüstü (n=91) eğitimi almış oldukları görülmüştür. Ankete katılan katılımcıların toplam deneyim sürelerine bakıldığında 1 yıl ile 9 yıl arasında deneyimi olanların %40,0'ını (n=74), 10 yıldan daha fazla deneyime sahip olan katılımcıların ise %60,0'ını (n=111) oluşturduğu söylenebilir. Katılımcıların çalıştıkları işletmelerde pozisyonlarına göre sınıflandırıldığında %47,6'sının üretim (n=88), %8,6'sının finans (n=16), %7,6'sının pazarlama (n=14), %2,7'sinin Ar-ge (n=5) ve %33,5'inin (n=62) diğer bölümlerde görev yaptıkları belirlenmiştir.

Ankete katılan katılımcıların iş hayatında ağırlıklı olarak kişilik yapıları dikkate alındığında, %25,4'ü aceleci, heyecanlı vb., %38,9'u sakin, dingin vb. ve %35,7'si 1 ve 2'nin karışımı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların egzersiz alışkanlığı dikkate alındığında, %16,8'i her gün, %38,4'ü haftada birkaç defa, %31,4'ü nadiren ve %13,5'i hiç olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çerçevede bulgulara göre genel olarak katılımcıların yeterli düzeyde egzersiz alışkanlığının var olduğunu söyleyemeyiz. Katılımcıların öğün (beslenme) alışkanlığı dikkate alındığında, %68,1'inin düzenli ve %31,9'unun

düzensiz olduğu belirlenmiştir. Bulgular kapsamında çalışanların büyük çoğunluğunun bu konuda algı farkındalığına sahip oldukları belirtilebilir. Katılımcıların stresli olduğunda davranış biçimleri dikkate alındığında, %6,7'si çatışma, %13,5'i içine dönme, %33,7'si konuyu başkaları ile paylaşma isteği, %11,9'u beslenme alışkanlığında değişim, %29,8'i ortamdan uzaklaşma ve %4,4'ü diğer olduğunu ifade etmişlerdir. Bulgular kapsamında bu konuda çalışanların büyük çoğunluğu konuyu başkaları ile paylaşma isteği ve ortamdan uzaklaşma olduğunu belirtmiştir.

Tekstil sektörünün çalışanların genel olarak KY ile SY ilişkisi algıları kapsamında genel bakış açılarının ortaya konulması çerçevesinde elde edilen görüşler Tablo 1'de görülmektedir. Bu çerçevede katılımcıların büyük çoğunluğu genel olarak KY'nin örgütsel bağlamda stratejik önemi çok yüksek, yüksek ve orta düzeyde algılanmaktadır. SY'nin stratejik bağlamda önemi de genel olarak çok yüksek, yüksek ve orta düzeyde algılanmaktadır. KY ve SY ilişkisinin önemi kapsamında ise çok yüksek, yüksek ve orta düzeyde (Tablo 1.).

Uygulamada.....	Çok Yüksek		Yüksek		Orta		Düşük		Çok Düşük	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kalite yönetiminin örgütsel bağlamda stratejik önemi	85	49,9	80	43,2	20	10,8	-	-	-	-
Stres yönetiminin stratejik bağlamda önemi	77	41,6	88	47,6	19	10,3	1	0,5	-	-
Kalite yönetimi ve stres yönetimi ilişkisinin önemi	90	48,6	72	38,9	22	11,9	1	0,5	-	-

Tablo 1. Kalite Yönetimi, Stres Yönetimi ve İlişkisel Algısı

Ölçüm Araçlarının Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Anketin ilgili bölümünde yer alan, KY kapsamındaki 18 önerme, 6 faktör altında toplanmıştır. Faktör analizinde temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,727 ve Bartlett Küresellik Testi sonucu analiz kapsamında uygundur (Ki-kare testi=831,737, Sd=153, p=0,000). Anti imaj korelasyon matrisinin köşegen değerleri 0,827 - 0,600 arasında değişmektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre yapının da faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucu toplam varyans 70,769 oranındadır. Toplam varyansı 1.faktör %14,042, 2.faktör %13,779, 3.faktör %12,829, 4.faktör, %10,801, 5.faktör %10,617 ve 6.faktör %8,701 oranında açıklamaktadır. 18 maddelik Cronbach Alfa değeri 0,832'dir. Bu sonuca göre ankette yer alan önermelerin işaret ettiği faktörlerin konuyu çok yüksek derecede

açıkladığı görülmektedir. Ayrıca oluşan yapının iç tutarlılığına sahip olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, faktörlere içerdikleri önermeler dikkate alınarak f1: Sürekli Gelişim, f2: Stratejik Boyut, f3: Geliştirme Boyutu, f4: Paydaş ve Dışsal Faktörler, f5: Müşteri Boyutu ve f6: Motivasyon ve Katılımcılık isimleri verilmiştir (Tablo 2.).

Geçerlik ve Güvenirlik									
	Organizasyonda kalite yönetiminin temel unsuru olarak stres sürecinin yönetimi bağlamında pozitif etkiye sahiptir.	İsim	Faktör						Cronbach Alfa
			1	2	3	4	5	6	Genel: ,832
1.1	İşin niteliğine ve süreçlere uygun eğitim süreçlerinin (iş başı, iş dışı, bilgi teknolojileri destekli vb.) gerçekleştirilmesi	Sürekli Gelişim	,749	,000	,221	,071	,145	,056	,788
1.2	Kalitenin süreçsel çerçevede değerlendirilerek sürekli iyileştirme / gelişime yönelik çabalar		,726	,328	-,075	,085	-,119	,136	,793
1.3	Sürdürülebilir ve analiz edilebilir çerçevede veri odaklı karar verme süreçlerinin varlığı		,667	,056	,056	,226	,181	,052	,790
2.1	Kalitenin stratejik bir çerçevede önemsenecek süreçlere yansıtılması	Stratejik Boyut	,080	,751	,104	,076	-,005	,269	,791
2.2	Kalitenin üst yönetimin liderliğinde sahiplenilerek uygulamaya yansıtılması		,026	,730	-,095	,102	,137	-,174	,779
2.3	Kalitenin bir kültür unsuru olarak önemsenmesi		,304	,646	,275	-,085	,174	,216	,781
2.4	Uygun standardizasyon süreçleri ve kalite politikalarının oluşturulması		,378	,435	,279	-,406	,131	-,051	,796
3.1	Kalitenin tabandan tavana ve tavandan tabana bütünleştirici bir çerçevede gerçekleştirilmesi	Geliştirme Boyutu	,164	,092	,742	,082	,099	,018	,790
3.2	Ar-Ge faaliyetleri çerçevesinde inovatif yaklaşımların yüksek düzeyde yer alması		,080	-,040	,718	,033	-,037	-,036	,792
3.3	Sorunlar ortaya çıkmadan o sorunların önlenmesine yönelik yaklaşımlar		,003	,081	,639	,111	,152	,190	,794
4.1	İşlerin gerektirdiği çevresel koşullara (ısı, ışık, gürültü, ergonomi, sağlık, hijyen vb.) dikkat edilmesi	Paydaş ve Dışsal Faktörler	,170	,085	,104	,846	,072	,040	,794
4.2	Yasal konuların gerektirdiği konulara uygunluğa özen gösterilmesi		,278	-,045	,114	,721	,155	,020	,795
4.3	Pozitif, sürdürülebilir ve alternatifli paydaş (iç ve dış) ilişkilerinin varlığı		-,129	,254	,427	,468	,020	,051	,797
5.1	İç ve dış müşteri odaklılık bağlamı bütünleştirici süreçlerin varlığı	Müşteri Boyutu	-,024	,257	,102	,101	,769	,135	,791

5.2	Müşteri ilişkilerinde satış sonrası hizmetlerin en iyi koşulları ve iletişim süreçlerini kapsamı		,165	,121	,059	,048	,720	,293	,796	
5.3	Davranışsal boyutun (kişilik, algı, tutum, davranış vb.) etkin bir şekilde amaçlara yöneltilmesi		,292	,332	,105	,139	,600	-,345	,790	
6.1	Katılımcı bir yönetim yaklaşımı çerçevesinde yüksek çalışan motivasyonu	Motivasyon ve Katılımcılık	,344	,014	,051	,031	,020	,789	-	0,751
6.2	Motivasyonu ve iş tutumları pozitif çalışanlar için gerekli yönetsel, bireysel ve çevresel çaba		-,069	,154	,103	,066	,251	,708	-	

Tablo 2. Kalite Yönetimi Ölçüm Aracının Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi

Anketin ilgili bölümünde yer alan, SY kapsamındaki 23 önerme, 7 faktör altında toplanmıştır. Faktör analizinde temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,822 ve Bartlett Küresellik Testi sonucu analiz kapsamında uygundur (Ki-kare testi=1344,988, Sd=253, p=0,000). Anti imaj korelasyon matrisinin köşegen değerleri 0,923 - 0,732 arasında değişmektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre yapının da faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucu toplam varyans 70,157 oranındadır. Toplam varyansı 1.faktör %11,214, 2.faktör %11,097, 3.faktör %11,024, 4.faktör, %9,944, 5.faktör %9,482, 6.faktör %9,451 ve 7.faktör %7,945 oranında açıklamaktadır. 23 maddelik Cronbach Alfa değeri 0,889'dur. Bu sonuca göre ankette yer alan önermelerin işaret ettiği faktörlerin konuyu çok yüksek derecede açıkladığı görülmektedir. Ayrıca oluşan yapının iç tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, faktörlere içerdikleri önermeler dikkate alınarak f7: Takım Yönetimi ve Ödüllendirme Sistemi, f8: İletişim, f9: Yönetimsel Boyut, f10: Algı Farkındalığı ve Fiziksel Faktörler, f11: Kurumsal Destek, f12: Koşulsal ve Davranışsal Boyut ve f13: İş Yaşam Dengesi isimleri verilmiştir (Tablo 3.).

Geçerlik ve Güvenilirlik											
	Organizasyonlarda stres yönetimi çerçevesinde önemlidir.	İsim	Faktör							Cronbach Alfa	
			1	2	3	4	5	6	7	Genel,889	
1.1	Performansı yüksek bireylerin ödüllendirilmesi ve diğerlerinin de istekliliklerinin artırılması	Takım Yönetimi ve Ödüllendirme Sistemi	,709	,096	-,076	,116	,156	,012	,074	,879	,883
1.2	Her türlü konuda (iş, toplantı, görüşme vb.) zaman yönetiminin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi		,681	,074	-,334	,083	-,070	,189	-,016	,876	
1.3	Sorumların katılımcı şekilde analiz edilerek çözülmesi		,579	,057	,053	-,120	,297	,147	,326	,877	
1.4	İnsan kaynaklarına yönelik fonksiyonel çalışmaların yeterli düzeyde olması		,536	,175	,287	,536	-,134	,131	-,034	,874	
1.5	Ekip çalışmalarında huzursuzlukların önüne geçilecek tedbirlerin varlığı		,488	,206	-,045	,255	,360	,062	,254	,875	
2.1	Strese yönelik geri bildirimler alarak problemlerin katılımcı şekilde çözülmesi ve iyileştirilmesi	İletişim	,066	,766	,093	,070	,188	,017	,135	,876	,880
2.2	Huzursuzluk ve çalışmaların temel nedenlerinin belirlenmesi ve harekete geçilmesi		,093	,752	,153	,006	,003	,015	,198	,878	
2.3	Çalışanların endişe, korku, ürkme ve gerçeği farklı şekilde yansıtmaya vb. belirtilerini ortadan kaldıracak etkili iletişim süreçleri		,120	,673	,075	,196	,150	,263	-,123	,875	
3.1	Stres yönetiminin her seviyede uygun liderlik yaklaşımları ile desteklenmesi	Yönetim Boyut	-,013	,090	,814	,116	,126	,071	,133	,876	,879
3.2	Stres yönetiminin stratejik bir çerçevede uygulamaya yansıtılması		,026	,087	,678	,068	,262	,079	,181	,876	
3.3	Stresin kaynak ve düzeyleri çerçevesinde stresle baş etmeye yönelik sürdürülebilir çalışmalar		,281	,258	,659	,246	-,015	,031	,087	,874	
4.1	Bireysel bağlamda stresle baş etme konusunda algı farkındalığının bulunması	Algı Farkındalığı ve Fiziksel	,050	-,004	,048	,805	,195	,138	,075	,878	,881
4.2	Uygun çevresel koşulların (ısı, ışık, gürültü, ergonomi, sağlık, hijyen vb.) varlığı		,136	,217	,258	,641	,010	,213	,018	,875	
4.3	Çalışanlara stres bağlamında danışmanlık ve gerektiğinde profesyonel desteklerin sağlanması		,022	,035	,108	,590	,560	-,077	,122	,877	
5.1	Stresin üstesinden gelmeye yönelik etkili eğitim süreçlerinin varlığı	Kurumsal Destek	,251	,002	,258	,208	,710	-,031	,040	,876	,879
5.2	İş ve özel yaşam bütünlüğünü destekleyecek pozitif yönelimler		,052	,275	,078	,028	,620	,177	,037	,878	
5.3	Güven, işbirliği ve etik değerlere dayalı pozitif insan (ast, üst, müşteri vb.) ilişkileri		,102	,406	,366	-,003	,419	,290	-,023	,873	
6.1	Meşru olduğunda ve gerektiğinde yeterli düzeyde sabır ve toleransın gösterilebilmesi	Kurumsal ve Davranışsal Boyut	,143	,066	-,074	,126	-,106	,737	,227	,880	,883
6.2	Olağan dışı durumlar (afetler, krizler vb.) için yeterli çalışmaların ve farkındalığın ortaya konulması		,417	,084	,165	-,046	,220	,648	-,251	,877	
6.3	Çalışanlarla kişilik, algı, tutum, aidiyet, beklenti, inanç ve davranışlarına yönelik empati kurulabilmesi		-,130	,052	,110	,190	,114	,616	,415	,878	
6.4	İşin niteliği ve koşullara göre alternatif çalışma şekilleri (evden, yarı zamanlı, online, hibrit vb.)	Koşullar ve Davranışsal Boyut	,122	,210	,270	,185	,181	,466	,009	,875	,881
7.1	İş yoğunluğu çerçevesinde görüşlerin alınması ve gerektiğinde özenin gösterilmesi		,126	,071	,247	,072	,135	,177	,781	,876	
7.2	Çalışan yakınlıkları ile ilgili olumsuz (hastalık, ölüm, kaza, yaralanma, geçimsizlik, ayrılık vb.) süreçlerin iyi bir şekilde analizi ve harekete geçilmesi		-,275	,440	,201	,061	-,062	,068	,607	,875	

Tablo 3. Stres Yönetimi Ölçüm Aracının Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi

Faktörlere Yönelik Bulgular

Tüm faktörler için **H₁** (Katılımcılar organizasyonlarda kalite yönetiminin temel unsuru olarak stres sürecinin yönetimi bağlamında pozitif etkiye yönelik olarak faktörünü önemsemektedirler) ve **H₂** (Katılımcılar organizasyonlarda stres yönetimi çerçevesinde faktörünü önemli olarak algılamaktadırlar) hipotezleri kabul edilmiştir. Bu çerçevede, tekstil sektöründe yer alan firmaların çalışanlarının KY ve SY kapsamındaki tüm faktörleri ve içeriğini ileri düzeyde önemsedikleri belirlenmiştir (Tablo 4.).

H₁ hipotezi: Katılımcılar organizasyonlarda kalite yönetiminin temel unsuru olarak stres sürecinin yönetimi bağlamında pozitif etkiye yönelik olarak (f1: Sürekli Gelişim, f2: Stratejik Boyut, f3: Geliştirme Boyutu, f4: Paydaş ve Dışsal Faktörler, f5: Müşteri Boyutu, f6: Motivasyon ve Katılımcılık) faktörünü önemsemektedirler ve **H₂** hipotezi: Katılımcılar organizasyonlarda stres yönetimi çerçevesinde (f7: Takım Yönetimi ve Ödüllendirme Sistemi, f8: İletişim, f9: Yönetimsel Boyut, f10: Algı Farkındalığı ve Fiziksel Faktörler, f11: Kurumsal Destek, f12: Koşulsal ve Davranışsal Boyut, f13: İş Yaşam Dengesi) faktörünü önemli olarak algılamaktadırlar.

Faktör	N	Aritmetik Ortalama ±SS	Test değeri=3	
			t	p
Sürekli Gelişim (f1)	185	4,3±,43	33,426	,000
Stratejik Boyut (f2)	185	4,3±,40	35,905	,000
Geliştirme Boyutu (f3)	185	4,3±,44	37,103	,000
Paydaş ve Dışsal Faktörler (f4)	185	4,3±,46	36,097	,000
Müşteri Boyutu (f5)	185	4,4±,56	36,504	,000
Motivasyon ve Katılımcılık (f6)	185	4,3±,47	29,760	,000
Takım Yönetimi ve Ödüllendirme Sistemi (f7)	185	4,3±,50	38,752	,000
İletişim (f8)	185	4,2±,48	32,495	,000
Yönetimsel Boyut (f9)	185	4,3±,53	33,499	,000
Algı Farkındalığı ve Fiziksel Faktörler (f10)	185	4,2±,58	29,853	,000
Kurumsal Destek (f11)	185	4,3±,51	31,456	,000
Koşulsal ve Davranışsal Boyut (f12)	185	4,2±,61	32,915	,000
İş Yaşam Dengesi (f13)	185	4,3±,53	28,106	,000

Tablo 4. Faktörler Kapsamında Tek Örnek T Testi Bulguları

Pearson Korelasyon Analizine Yönelik Bulgular

H₃ hipotezi (f1, f2, f3, f4, f5, f6, f7, f8, f9, f10, f11, f12, f13 faktörleri arasında pozitif yönde doğrusal bir ilişki vardır) için kabul edilmiştir. Tüm ikili korelasyonlar pozitif yönde doğrusaldır (Tablo 5.).

Korelasyonlar														
		f1	f2	f3	f4	f5	f6	f7	f8	f9	f10	f11	f12	f13
f1	r	1	,374**	,237**	,310**	,331**	,274**	,406**	,421**	,415**	,330**	,401**	,371**	,343**
	p		,000	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
f2	r	,374**	1	,268**	,154*	,374**	,229**	,435**	,204**	,459**	,272**	,409**	,349**	,369**
	p	,000		,000	,037	,000	,002	,000	,005	,000	,000	,000	,000	,000
f3	r	,237**	,268**	1	,330**	,258**	,187*	,324**	,395**	,337**	,350**	,300**	,181*	,334**
	p	,001	,000		,000	,000	,011	,000	,000	,000	,000	,000	,014	,000
f4	r	,310**	,154*	,330**	1	,294**	,181*	,271**	,274**	,170*	,319**	,226**	,385**	,287**
	p	,000	,037	,000		,000	,014	,000	,000	,020	,000	,002	,000	,000
f5	r	,331**	,374**	,258**	,294**	1	,236**	,330**	,345**	,339**	,261**	,432**	,391**	,371**
	p	,000	,000	,000	,000		,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
f6	r	,274**	,229**	,187*	,181*	,236**	1	,287**	,314**	,150*	,294**	,265**	,298**	,100
	p	,000	,002	,011	,014	,001		,000	,000	,041	,000	,000	,000	,177
f7	r	,406**	,435**	,324**	,271**	,330**	,287**	1	,385**	,405**	,419**	,436**	,464**	,432**
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000	,000	,000	,000
f8	r	,421**	,204**	,395**	,274**	,345**	,314**	,385**	1	,378**	,301**	,438**	,363**	,401**
	p	,000	,005	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000	,000	,000
f9	r	,415**	,459**	,337**	,170*	,339**	,150*	,405**	,378**	1	,393**	,461**	,347**	,420**
	p	,000	,000	,000	,020	,000	,041	,000	,000		,000	,000	,000	,000
f10	r	,330**	,272**	,350**	,319**	,261**	,294**	,419**	,301**	,393**	1	,443**	,348**	,271**
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000
f11	r	,401**	,409**	,300**	,226**	,432**	,265**	,436**	,438**	,461**	,443**	1	,404**	,343**
	p	,000	,000	,000	,002	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000
f12	r	,371**	,349**	,181*	,385**	,391**	,298**	,464**	,363**	,347**	,348**	,404**	1	,359**
	p	,000	,000	,014	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000
f13	r	,343**	,369**	,334**	,287**	,371**	,100	,432**	,401**	,420**	,271**	,343**	,359**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,177	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
**. Korelasyon önem düzeyi 0,01 (2-tailed). N=185														
*. Korelasyon önem düzeyi 0.05 level (2-tailed). N=185														

Tablo 5. Pearson Korelasyon Analizi

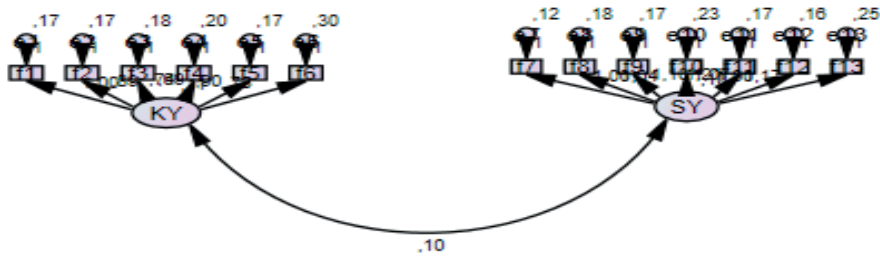
Araştırmanın Yapısal Eşitlik Bulguları

Yapısal eşitlik sonucunda, Tablo 6'da görüldüğü üzere **H₄** hipotezi (Kalite yönetimi ve stres yönetimi arasında önemli bir ilişki vardır) kabul edilmiştir ($p < 0,05$). Bu çerçevede tekstil sektöründe çalışanların, beta değeri kapsamında ($\beta = 0,101$) düşük seviyede pozitif olarak etkilediği belirlenmiştir (Şekil 2.). Bu durum, KY'nin temel unsurlarının çalışanların stres düzeylerini azalttığını,

SY'nin işletme kalitesini artırdığını göstermektedir. Diğer bir değişle KY dışında farklı unsurların da SY ile çeşitli düzeylerde etki ve etkileşim içine girebileceği nedeniyle, bu düzeyi düşük ancak pozitif çerçevede etkilediği belirlenmiştir. Uyum değerleri CMIN/DF=1,514, GFI=0.930, CFI=0,949, NFI=0,903, RMSEA=0,53'tür.

Temel Faktör	Yol	Temel Faktör	β	Standart Hata	Kritik Oran	p	Sonuç
Kalite Yönetimi	<-->	Stres Yönetimi	,101	,017	5,858	***	Kabul

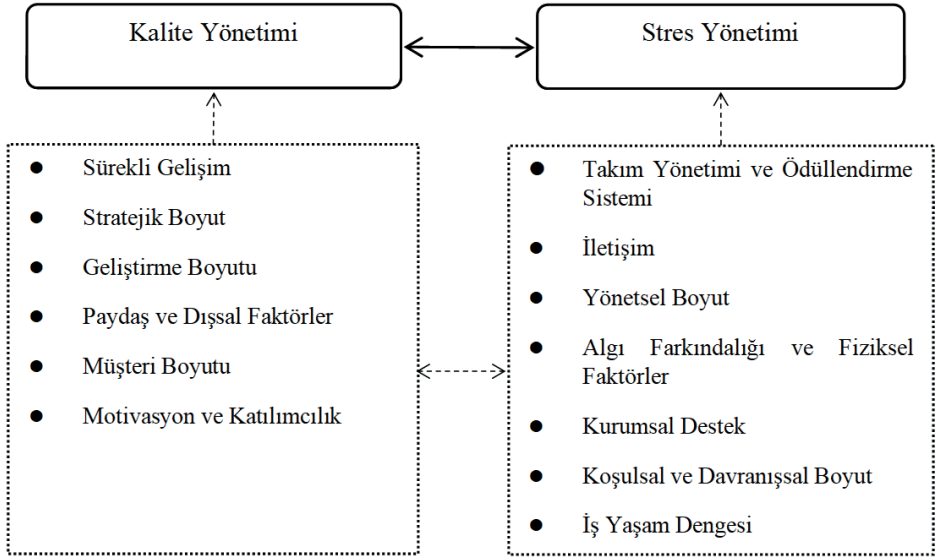
Tablo 6. Yapısal Eşitlik Bulguları

Şekil 2. Kalite Yönetimi ve Stres Yönetimi Etkileşimi Arasındaki Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırmanın Sonuç Modeli

Gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi bulguları çerçevesinde araştırmanın sonuç modeli Şekil 3'teki biçimde oluşturulmuştur. Araştırmanın sonuç modelinin daha önce ortaya konulan araştırmanın teorik modeli ile örtüştüğü görülmektedir. Sonuç modeline göre KY kapsamında sürekli gelişim, stratejik boyut, geliştirme boyutu, paydaş ve dışsal faktörler, müşteri boyutu, motivasyon ve katılımcılık boyutlarının SY kapsamındaki takım yönetimi ve ödüllendirme sistemi, iletişim, yönetsel boyut, algı farkındalığı ve fiziksel faktörler, kurumsal destek, koşulsal ve davranışsal boyut, iş yaşam dengesi boyutlar çerçevesinde pozitif ve artan şekilde etkilediği bulgularla belirlenmiştir (Şekil 3.).

Şekil 3. Araştırmanın Sonuç Modeli

SONUÇ

Stres, bugünün hızlı ve tempolu dünyasında hayatımızın kaçınılmaz bir parçası haline gelmiştir. İşle ilgili baskılar, kişisel zorluklar veya toplumsal beklentiler nedeniyle, stres fiziksel ve zihinsel sağlığımızı önemli ölçüde etkileyebilir. İşletmeler için SY, çalışan performansı ve üretkenliği üzerinde derin bir etkiye sahip olabilir ve böylece ürün ve hizmetlerin genel kalitesini etkileyebilir. Bu çalışmada kalite yönetiminin temel unsurları ile stres yönetimi arasındaki ilişkiyi tekstil çalışanların algıları çerçevesinde belirlenmiştir. Stresin çalışanlar üzerindeki etkileri giderek daha önemli hale gelmektedir ve bu etkilerin, çalışanların kalite yönetimi temel unsurlarına nasıl yansıdığını araştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışan algıları çerçevesinde, kalite yönetiminin temel unsurları ve içeriğini belirleyen “sürekli gelişim, stratejik boyut, geliştirme boyutu, paydaş ve dışsal faktörler, müşteri boyutu, motivasyon ve katılımcılık” faktörleri bunun yanı sıra SY’yi ve içeriğini belirleyen “takım yönetimi ve ödüllendirme sistemi, iletişim, yönetimsel boyut, algı farkındalığı ve fiziksel faktörler, kurumsal destek, koşulsal ve davranışsal boyut, iş yaşam dengesi” faktörleri ortaya konulmuştur.

Tüm ikili korelasyonlar pozitif yönde doğrusal olduğu görülmüştür. Faktörler arasındaki diğer korelasyonlar da genel olarak pozitif yönde

yüksek ve orta düzeydedir. Yapısal eşitlik modeli kalite yönetiminin temel unsurları ile stres yönetimi arasındaki etkileşimlerin pozitif yönde ve düşük öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Bu araştırmada, KY ile SY arasında pozitif yönde düşük seviyede bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Lapina, Briede ve Aramina (2021) tarafından yapılan araştırmada, KY'nin temel unsuru ve çalışan stres faktörleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Lagrosen ve Lagrosen (2020) tarafından yapılan çalışmada ise, KY uygulamalarının stresi azaltmada etkili bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Aydın (2010) tarafından yapılan araştırmada, KY uygulamalarının çalışanların fiziksel ve yönetsel çevrelerinde önemli bir iyileşme sağladığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, fiziksel ve yönetsel çevredeki olumsuz koşulların çalışanlarda stres oluşturduğu tespit edilmiştir. Achdut ve Tayri (2023) tarafından yapılan çalışmada sosyal hizmet uzmanlarında iş kalitesi ile stres düzeyleri arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur.

İzmir ilinde faaliyet gösteren tekstil sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmelerde kalite yönetiminin temel unsurlarının stres yönetimi ile ilişkisine yönelik çalışan algılarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, KY ve SY arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede, stresin çok boyutlu sofistike bir doğasının olması nedeniyle kalite yönetiminin iyileştirilmesinin yanı sıra pek çok boyut (iç ve dış koşullarda değişimler, yönetim yaklaşımları, davranışsal konular, alışkanlıklar vb.) açısından da stresin yönetim sürecine yönelik diğer olası etkenlerin de varlığı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- Achdut, N., ve Schwartz, T. T. M. (2023). Intrinsic job quality attributes and perceived stress amongst social workers: The mediating role of in-work social environment factors. *The British Journal of Social Work*, 53(5), 2643–2664.
- Aydın, A. (2010). *Orman ürünleri sanayi sektöründe toplam kalite yönetimi uygulamalarının çalışan performansı üzerine etkileri*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ebrahimi, Z. F., Chong, C. W., ve Rad, R. H. (2014). TQM practices and employees' role stressors. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 31(2), 166–183.
- Forker, L. B. (1991). Quality: American, Japanese and Soviet perspectives. *The Executive*, 5(4), 63–74.
- Greenberg, J., ve Baron, R. A. (2008). *Behavior in organizations* (9. baskı). New Jersey: Pearson Education.
- Gümüştakin, G. E., ve Öztemiz, A. B. (2004). Örgütsel stres yönetimi ve uçucu personel üzerinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 61–85.
- Ishikawa, K. (1995). *Toplam kalite kontrol*. İstanbul: Kalder Yayınları.
- Işıkhani, V. (2004). *Çalışma hayatında stres ve başa çıkma yolları*. Ankara: Sandal Yayınları.
- Kreitner, M., Knicki, A., ve Buelens, M. (2002). *Organizational behaviour* (2. baskı). New York: McGraw-Hill.
- Kuruşcu, M. (2003). *Toplam kalite yönetimi ve kalite ödülleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Lagrosen, S., ve Lagrosen, Y. (2022). Workplace stress and health – The connection to quality management. *Total Quality Management & Business Excellence*, 33(1–2), 113–126.
- Lapina, I., Briede, I., ve Aramina, D. (2021). Interrelation of process management and employee stressors in organization. *Proceedings of the 25th World Multi-Conference on Systemics, Cybernetics and Informatics (WMSCI)*.
- Özgen, H. (2003). İşletmelerde zaman yönetimi. *Standart Dergisi*, 42, 17–20.
- Özmutaf, N. M. (2010). *Sivil toplum kuruluşlarında stres ve gönüllülük*. İzmir: Birleşik Yayıncılık.
- Özmutaf, N. M. (2019). *Çağdaş yönetici nitelikleri ve yönetsel konular*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Rowshan, A. (2003). *Stres yönetimi* (Çev. Ş. Cüceloğlu). İzmir: Sistem Yayıncılık.
- Sabuncuoğlu, Z., ve Tüz, M. (2001). *Örgütsel psikoloji* (3. baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sayadia, S., Gheisari, F., Astarki, S., ve Meftah, N. (2014). The relationship between total quality management and the stress factors of employees' role. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*, 4(3), 326–342.

- Sığrı, Ü. (2007). Geçici ve daimi personelin stres faktörlerinin, belirtilerinin, yatkınlıklarının ve stresle baş etme tarzlarının mukayeseli analizi. *Öneri Dergisi*, 7, 177–188.
- Şimşek, M. (2007). *Toplam kalite yönetimi* (5. baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şimşek, M., ve Nursoy, M. (2002). *Toplam kalite yönetiminde performans ölçümü*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Teh, P. I., Ooi, K. B., ve Yong, C. C. (2008). Does TQM impact on role stressors? A conceptual model. *Industrial Management and Data Systems*, 108(8), 1029–1044.

ULUSLARARASI EKİPLERİN YÖNETİMİNDE KÜLTÜRLERARASI FARKLILIKLARIN ETKİSİ

Samal ABDUALI¹

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
abdualisamal@gmail.com, ORCID: 0009-0008-8390-0093

Özet

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, uluslararası şirketlerde çok kültürlü ekiplerin yönetimi daha karmaşık hale gelmiştir. Kültürel farklılıklar, yanlış anlamalara ve iletişim sorunlarına yol açabilmektedir. Çalışanlar, iş ahlakı konusundaki farklılıklarla karşılaşabilir ve bu durum, taciz ve dışlama gibi sorunlara neden olabilir. İşletmeler, anlayış ve iş birliğini teşvik eden bir ortam oluşturmak zorundadır. Bu çalışma, uluslararası ekiplerdeki kültürel farklılıkları ve bu farklılıkların yönetiminde uygulanabilecek stratejileri incelemektedir. Kültürel çeşitlilik, ekip performansını artırabilir; ancak yönetim açısından çeşitli zorluklar da ortaya çıkmaktadır. Etkili yönetim stratejileri, güveni teşvik etme, iletişimi artırma ve çatışmaları yönetme gibi unsurları içermektedir. Bu çalışmanın amacı, uluslararası ekiplerdeki kültürlerarası farklılıkları ve farklılıkların yönetiminde kullanılabilecek başarılı stratejileri literatürden yararlanarak ortaya koymaktır. Çalışmada literatür tarama yönteminden yararlanılmış, offline, online, yerli ve yabancı kaynaklar taranmıştır. Gelecekteki araştırmalar, uluslararası ekip yönetiminde kullanılabilecek stratejiler üzerine öneri geliştirmek için yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ekip, Kültürlerarası Farklılıklar, Yönetim Stratejileri.

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle artan uluslararası iş birliği, farklı kültürel geçmişlere sahip bireylerin aynı ekipte çalışma gerekliliğini doğurmuştur. Kültürlerarası farklılıklar, bireylerin değerleri, davranışları ve iletişim tarzları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu durum, ekip içi uyumu ve iş birliğini doğrudan etkileyerek, ekip üyeleri arasındaki etkileşimlerin nasıl şekillendiğini belirler. Özellikle uluslararası projelerde kültürel çeşitlilikten doğan potansiyel zenginliklerin yanı sıra, yanlış anlamalar ve çatışmalar gibi zorluklar da ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışma, uluslararası ekiplerde kültürlerarası farklılıkların etkilerini ele alarak, uyumlu bir çalışma ortamı oluşturma stratejilerini ve bu tür ortamlarda karşılaşılabilecek temel dinamikleri incelemeye odaklanmaktadır.

ULUSLARARASI EKİP

“Uluslararası ekip” kavramı, farklı ülkelerden gelen bireylerin belirli bir amaç doğrultusunda iş birliği yaparak çalıştığı ekipleri ifade eder. Bu ekiplerde üyelerin çeşitli kültürel geçmişlere, iletişim tarzlarına ve iş yapma biçimlerine sahip olması, ekip içi dinamikleri şekillendiren önemli bir faktördür (Tung, 1987). Uluslararası ekipler, genellikle küresel işletmelerde, proje bazlı çalışmalarda veya akademik araştırma gibi alanlarda karşılaşılan bir yapı (Gibson ve Gibbs, 2006) olarak ele alınmaktadır. Literatürde uluslararası ekipler “kültürel çeşitlilik içeren, coğrafi olarak dağılmış ve farklı ulusal kimliklerden gelen bireylerden oluşan gruplar” olarak tanımlanmaktadır (Maznevski ve Chudoba, 2000). Bu tür ekipler, yaratıcı problem çözme ve yenilik potansiyeli sunarken aynı zamanda kültürlerarası iletişim farklılıklarından kaynaklanan çatışma ve uyum sorunlarıyla da karşılaşabilirler (Hofstede, 2001; Earley ve Mosakowski, 2000).

Gibson ve Zellmer-Bruhn (2001) gibi bazı araştırmacılar, uluslararası ekiplerin başarıyla yönetilebilmesi için kültürlerarası anlayış ve empati geliştirmenin önemini vurgulamışlardır. Buna göre uluslararası ekipler, kültürel farklılıkların yaratabileceği bariyerleri aşarak ortak bir amaç etrafında uyum sağlamayı başardıklarında yüksek performans ve yaratıcı çözümler sunma potansiyeline sahiptir (Bartlett ve Ghoshal, 1998). Adler ve Gundersen (2008) uluslararası ekipleri, farklı ülkelerden bireylerin katıldığı ve kültürel çeşitliliğin ön planda olduğu bir yapı olarak tanımlar. Bu ekiplerin kültürel farkındalığı artırarak yenilik ve yaratıcılığı teşvik ettiğini ancak aynı zamanda iletişimde zorluklara neden olabileceğini belirtir. Buna göre

ekip üyeleri arasındaki kültürel çeşitlilik hem problem çözme süreçlerini zenginleştirir hem de çatışmalara sebep olabilir. Chevrier (2003) uluslararası ekipleri kültürlerarası iletişim odaklı bir yapı olarak ele alır ve bu ekiplerde başarının, kültürel çeşitliliğin etkili bir şekilde yönetilmesine bağlı olduğunu vurgular. Araştırmalarında uluslararası ekiplerde farklı kültürel kodların, iletişim stillerinin ve liderlik yaklaşımlarının nasıl dengelenebileceği üzerinde durur.

Thomas ve Inkson (2009) uluslararası ekiplerin, üyeler arasındaki kültürel anlayış ve empatiyi geliştirme fırsatı sunduğunu ifade eder. Bu tür ekiplerin başarılı olabilmesi için kültürel zekânın (cultural intelligence) geliştirilmesinin kritik olduğunu savunur. Bu yetenek, bireylerin kültürel farklılıkları anlamasına ve bu farklılıklarla uyumlu bir şekilde çalışmasına olanak tanır. Earley ve Gibson (2002) ise uluslararası ekiplerin dinamik yapısını vurgular ve bu ekiplerin sürekli değişen koşullara adapte olma becerilerinin önemini vurgular. Özellikle sanal ve yüz yüze etkileşimlerde kültürlerarası becerilerin, ekip içi uyum ve verimlilik için temel olduğunu belirtir. Oertig ve Buergi (2006) uluslararası ekipleri, “sanal ekip” kapsamında değerlendirerek, bu ekiplerin dijital platformlar aracılığıyla iletişim kurma eğiliminde olduğunu belirtir. Bu bağlamda sanal ekiplerde kültürel farklılıkların özellikle iletişim teknolojileriyle birleşerek iletişimde aksamalara ve yanlış anlamalara neden olabileceğini savunur. Shachaf (2008), uluslararası ekiplerdeki kültürel çeşitliliğin, ekip performansını ve yaratıcı potansiyeli artırabileceğini ancak aynı zamanda güven inşa etme sürecini zorlaştırabileceğini belirtir. Ona göre kültürlerarası güven ve iş birliği sağlamak, başarılı bir uluslararası ekip yönetiminin anahtarıdır. Bu bağlamda Trompenaars ve Hampden-Turner (1998), uluslararası ekiplerin, bireylerin kültürel farklılıklarını anlamaları ve bu farklılıkları bir zenginlik kaynağı olarak görmeleri gerektiğini vurgular. Bu tür ekiplerde kültürel çeşitliliğin iyi yönetilmesi, ekip üyelerinin birbirinden öğrenmelerine olanak tanır ve sonuç olarak ekip başarısını artırır.

KÜLTÜRLERARASI FARKLILIKLAR

Kültürlerarası farklılıklar, farklı kültürel arka planlara sahip bireylerin davranışları, değerleri, normları ve inançları arasındaki farklılıkları ifade eder. Bu farklılıklar, bireylerin iletişim biçimlerini, problem çözme yöntemlerini, iş yapma stillerini ve sosyal etkileşimlerini etkileyebilir. Literatürde kültürlerarası farklılıklar genellikle aşağıdaki şekillerde tanımlanır:

Hofstede'nin Kültürel Boyutları

Geert Hofstede, kültürel farklılıkları anlamak için geliştirdiği modelde, kültürü altı ana boyut üzerinden tanımlamıştır: Güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireysellik-kolektivizm, erkeklik-dişilik, uzun vadeli kısa vadeli odaklanma ve hazcılık-ertelemecilik. Bu boyutlar, bireylerin farklı kültürel bağlamlarda nasıl düşündüğünü ve davrandığını anlamaya yardımcı olur (Hofstede, 2001).

Trompenaars ve Hampden-Turner'in Kültürel Boyutları

Fons Trompenaars ve Charles Hampden-Turner, kültürel farklılıkları yedi boyut üzerinden tanımlar: evrensellik-yerellik, bireysellik-kolektivizm, duygusal mesafe, zaman anlayışı, çevreye uyum, eşitlik- hiyerarşi ve sonuçlar. Bu boyutlar, iş yerindeki kültürel farklılıkların anlaşılmasına ve yönetilmesine yönelik bir çerçeve sunar (Trompenaars ve Hampden-Turner, 1998).

Hall'ın İletişim Stilleri

Edward T. Hall, kültürlerarası farklılıkların iletişim tarzları üzerinden şekillendiğini belirtir. Hall, kültürleri “düşük bağlam” ve “yüksek bağlam” iletişim tarzlarına göre sınıflandırmıştır. Düşük bağlam kültürlerinde, iletişim doğrudan ve açıkken; yüksek bağlam kültürlerinde, iletişim dolaylı ve bağlama dayalıdır. Bu farklılıklar, bireylerin etkileşimlerinde yanlış anlamalara yol açabilir (Hall, 1976).

Kültürel Zekâ (CQ)

Kültürel zekâ, bireylerin farklı kültürel bağlamlarda etkili bir şekilde etkileşim kurma yeteneğini ifade eder. Ang ve Van Dyne (2008) kültürel zekâyı, bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşan bir kavram olarak tanımlamışlardır. Kültürel zekâ, bireylerin kültürlerarası farklılıkları anlama ve bu farklılıklara uygun şekilde tepki verme yeteneklerini artırır.

YÖNETİM STRATEJİLERİ

Kültürlerarası ekiplerde yönetim stratejileri, farklı kültürel geçmişlere sahip bireylerin etkili bir şekilde bir arada çalışabilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu tür ekiplerin yönetimi, kültürel farklılıkları anlama, iletişimi

artırma ve iş birliğini teşvik etme gibi stratejileri içermektedir. Aşağıda, kültürlerarası ekip yönetim stratejileri ile ilgili literatürdeki önemli bulgular ve kaynaklar sunulmuştur:

Kültürel Farkındalık ve Eğitim

Kültürel farkındalığı artırmak, ekip üyelerinin birbirlerinin kültürel arka planlarını anlamalarına yardımcı olur. Bu eğitim, ekip içindeki iletişimi ve iş birliğini güçlendirir. Özellikle, Hofstede'nin kültürel boyutları üzerinde yapılan çalışmalar, farklı kültürlerin yönetim tarzları ve motivasyon unsurlarının anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Hofstede, 2001).

Etkili İletişim Stratejileri

Edward T. Hall, düşük bağlam ve yüksek bağlam kültürleri arasındaki farklılıkları tanımlayarak, etkili iletişim stratejilerinin oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Düşük bağlam kültürlerine sahip bireyler doğrudan iletişimi tercih ederken, yüksek bağlam kültürlerindeki kişiler daha dolaylı ve bağlama dayalı iletişimi tercih eder. Bu farklar, yöneticilerin iletişim tarzlarını ayarlamalarını gerektirir (Hall, 1976).

Takım Çalışması ve İş birliği

Kültürlerarası ekiplerde iş birliği, kültürel farklılıkların birleştirici bir güç olarak kullanılmasını sağlar. Trompenaars ve Hampden-Turner, farklı kültürel değerlerin takım dinamikleri üzerindeki etkisini incelemiş ve ekip üyeleri arasında ortak bir anlayış ve iş birliği oluşturmanın önemini vurgulamıştır (Trompenaars ve Hampden-Turner, 1998).

Kültürel Zekâ (CQ) Gelişimi

Kültürel zekâ, bireylerin farklı kültürel bağlamlarda etkili bir şekilde hareket etme yeteneğini ifade eder. Ang ve Van Dyne (2008), kültürel zekânın, bireylerin farklı kültürel durumlara uygun stratejiler geliştirmesine olanak tanıdığını ve böylece daha etkili bir ekip yönetimi sağladığını belirtmektedir.

Geri Bildirim ve Değerlendirme

Kültürlerarası ekiplerde geri bildirim mekanizmaları, ekip üyelerinin birbirlerinin performanslarını anlamalarına ve geliştirmelerine yardımcı

olur. Çeşitli kültürel arka planlardan gelen bireyler, geri bildirim süreçlerini farklı şekillerde algılayabilir. Bu nedenle yöneticilerin bu süreçleri kültürel hassasiyetle yönetmeleri önemlidir (Jansen ve Kristof-Brown, 2006).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, uluslararası ekiplerdeki kültürlerarası farklılıkları ve farklılıkların yönetiminde kullanılabilecek başarılı stratejileri literatürden yararlanarak ortaya koymaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada literatür tarama yönteminden yararlanılmış, offline, online, yerli ve yabancı kaynaklar taranmıştır.

ULUSLARARASI EKİPLERİN YÖNETİMİNDE BAŞARILI STRATEJİLER VE BAŞARILI YÖNETİCİLERE ÖRNEKLER

Bu stratejiler, uluslararası ekiplerde kültürel farklılıkların etkin yönetimini sağlayarak ekip içi uyumu ve verimliliği artırmakta; başarılı liderlerin uygulamaları ise bu stratejilerin başarıyla uygulanmasına örnek teşkil etmektedir.

Kültürel Farkındalık ve Kültürel Zekâ (CQ) Geliştirme Stratejisi

Strateji: Kültürel zekâyı artırmak, uluslararası ekiplerde başarılı yönetimin temel unsurlarından biridir. Kültürel zekâ (CQ), bireylerin farklı kültürleri anlama, uyum sağlama ve etkili bir şekilde etkileşim kurma yeteneğini ifade eder. Thomas ve Inkson (2009), kültürel zekânın, özellikle uluslararası ekipler için yönetimde başarının önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtir.

Örnek Yönetici: Eski PepsiCo CEO'su Indra Nooyi, kültürel zekâyı etkili bir şekilde kullanan yöneticilerden biridir. Nooyi, kültürel farkındalığa verdiği önemi ve kültürel çeşitliliği teşvik etmenin, şirketin küresel başarıya ulaşmasında büyük rol oynadığını vurgulamıştır (McGregor, 2018).

Etkili İletişim Stratejisi

Strateji: İletişim, uluslararası ekiplerde başarıyı doğrudan etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Chevrier (2003), uluslararası ekiplerde etkili

iletişimin, yanlış anlamaların önlenmesi ve güvenin inşa edilmesi için temel olduğunu belirtir. Sanal ekiplerde ise net ve sürekli iletişim, ekip başarısını artırır (Oertig ve Buergi, 2006).

Örnek Yönetici: General Electric'in eski CEO'su Jack Welch, iletişimi güçlendirmek için şeffaf bir yönetim tarzını benimsemiştir. Welch, ekip üyeleri arasında açık ve doğrudan iletişimi teşvik ederek, özellikle uluslararası ekiplerin yönetiminde başarısını kanıtlamıştır (Slater, 2004).

Güven Oluşturma ve Etkili İletişim Stratejisi

Strateji: Güven, ekip üyelerinin birbiriyle uyum içinde çalışmasını sağlar. Shachaf (2008), uluslararası ekiplerde güven inşa etmenin başarıyı desteklediğini ve uzun vadeli iş birliğini teşvik ettiğini öne sürer. Güven, özellikle kültürel farklılıkların yoğun olduğu ekiplerde daha da önemlidir.

Örnek Yönetici: IBM'in eski CEO'su Lou Gerstner, farklı kültürlerden gelen ekip üyeleri arasında güven inşa ederek şirketin global büyüme hedeflerine ulaşmasını sağlamıştır. Gerstner, güvenin başarılı ekip yönetiminde temel bir rol oynadığını savunmuştur (Gerstner, 2002).

Uyumlu ve Esnek Liderlik Stili Benimseme Stratejisi

Strateji: Uluslararası ekiplerde, liderlerin farklı kültürlere uyum sağlayabilmesi ve esneklik göstermesi önemlidir. Earley ve Gibson (2002), uluslararası ekiplerde başarılı liderlerin kültürel esnekliklerini artırarak farklı durumlara adapte olabilmelerinin, yönetim sürecini olumlu etkilediğini belirtir.

Örnek Yönetici: Microsoft'un eski CEO'su Satya Nadella, uyumlu liderliği ile uluslararası ekipleri başarıyla yönetmiştir. Nadella, farklı kültürlerden gelen çalışanların yeteneklerini en verimli şekilde kullanabilmek için esnek ve empati odaklı bir yaklaşım sergilemiştir (Ford, 2019).

Çatışma Yönetimi Stratejisi

Strateji: Kültürel farklılıkların olduğu uluslararası ekiplerde çatışma kaçınılmazdır. Bu nedenle çatışma yönetimi becerileri, ekip içi uyumu sağlamak için önemlidir. Brett, Behfar ve Kern (2006), uluslararası ekiplerde çatışmaların etkili yönetiminin, ekip performansını artırdığını savunur.

Örnek Yönetici: Google'ın eski CEO'su Eric Schmidt, ekipler arası çatışmaları yönetirken, kültürel farklılıkları bir zenginlik olarak görüp bu farklılıkları birleştirici bir güç hâline getirmiştir (Auletta, 2010).

SONUÇ

Literatür taraması sonucunda, kültürel farklılıkların etkili bir şekilde yönetilmesinin, ekiplerin verimliliğini artırdığı ve inovatif fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmüştür. Çok kültürlü ekiplerde kültürle farklılıkları yönetmek farklı stratejiler gerektirmekte, her bir ekibe/ekip üyesine özel strateji belirlemek gerekli olabilmektedir. Bu kapsamda etkili yönetim stratejileri, kültürel farkındalığa ilişkin eğitimlerden, ekibe veya bireye özgü uyumlu ve esnek liderlik stillerine; güven oluşturmada, iş birliği ve etkili iletişime; geri bildirimden, çatışma yönetimi stratejilerine kadar çok çeşitli stratejileri kapsamaktadır. Kültürlerarası iletişimi güçlendiren stratejiler başta olmak üzere tüm yönetim stratejileri, ekip üyeleri arasında anlayış, güven ve iş birliği oluşturmada büyük rol oynamakta, motivasyon, tatmin, performans vb. bireysel ve örgütsel çıktıları olumlu etkilemektedir.

Sonuç olarak, uluslararası ekiplerde kültürel farklılıkların yönetimi hem bireysel hem de organizasyonel düzeyde başarıyı artırmak için bir fırsat olarak değerlendirilmeli; bu süreçte yöneticilerin rolü, etkili yönetim stratejileri geliştirmek ve ekip dinamiklerini güçlendirmek olmalıdır. Ayrıca, gelecekteki araştırmaların, uluslararası ekiplerin yönetim süreçlerinde daha fazla strateji geliştirilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, N. J., ve Gundersen, A. (2008). *International dimensions of organizational behavior*. Cengage Learning.
- Auletta, K. (2010). *Googled: The end of the world as we know it*. Penguin Press.
- Bartlett, C. A., ve Ghoshal, S. (1998). *Managing across borders: The transnational solution*.
- Brett, J. M., Behfar, K., ve Kern, M. C. (2006). *Managing multicultural teams*. Harvard Business Review, 84(11), 84–91.
- Chevrier, S. (2003). *Cross-cultural management in multinational project groups*. Journal of World Business, 38(2), 141–149.
- Earley, P. C., ve Gibson, C. B. (2002). *Multinational work teams: A new perspective*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Earley, P. C., ve Mosakowski, E. (2000). *Creating hybrid team cultures: An empirical test of transnational team functioning*. Academy of Management Journal.
- Ford, M. (2019). *The rise of Satya Nadella and how he transformed Microsoft*. Harvard Business Review.
- Gerstner, L. V. (2002). *Who says elephants can't dance? Leading a great enterprise through dramatic change*. Harper Business.
- Gibson, C. B., ve Gibbs, J. L. (2006). *Unpacking the concept of team virtuality: The effects of geographic dispersion, electronic dependence, dynamic structure, and national diversity on team innovation*. Administrative Science Quarterly.
- Gibson, C. B., ve Zellmer-Bruhn, M. E. (2001). *Metaphors and meaning: An intercultural analysis of teamwork*. Administrative Science Quarterly.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*.
- Maznevski, M. L., ve Chudoba, K. M. (2000). *Bridging space over time: Global virtual team dynamics and effectiveness*. Organization Science.
- McGregor, J. (2018). *How Indra Nooyi changed PepsiCo as CEO*. The Washington Post.
- Oertig, M., ve Buergi, T. (2006). *The challenges of managing cross-cultural virtual project teams*. Team Performance Management, 12(1/2), 23–30.
- Robbins, S. P., ve Judge, T. A. (2013). *Örgütsel davranış (Çeviri Editörü: İnci Erdem)*. (14. Basım). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Shachaf, P. (2008). *Cultural diversity and information and communication technology impacts on global virtual teams: An exploratory study*. Information & Management, 45(2), 131–142.
- Slater, R. (2004). *Jack Welch ve GE Way: Management insights and leadership secrets of the legendary CEO*. McGraw-Hill.
- Thomas, D. C., ve Inkson, K. (2009). *Cultural intelligence: Living and working globally*. Berrett-Koehler Publishers.
- Tung, R. L. (1987). *Expatriate assignments and overseas effectiveness*. Journal of World Business.

WILLIAM JAMES'İN “DİNSEL TECRÜBENİN ÇEŞİTLERİ” ESERİ BAĞLAMINDA MIGUEL DE UNAMUNO'NUN “AGONIA” KAVRAMININ ANALİZİ

Abibulla MUMDZHI'

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Programı,
abibullamumdzhi@yandex.com, ORCID: 0000-0002-9448-2447

Özet

Çalışmamızda Miguel de Unamuno ve William James inanç olgusunu farklı biçimlerde ortaya koymuş noktaları belirlemeye çalışacağız. Miguel de Unamuno, canlı ve dinamik inancın savucusuydu. Düşünür, inancı tamamlanmış ve değişmez bir kanı olarak görmemiştir. Unamuno'ya göre gerçek inanç şüphelere karşı mücadeleden doğar. Birey, şüphelere karşı mücadele ederek çarmıha gerilmiş İsa gibi acı çeker ve inancın dinamik doğasını tadar. Unamuno, *agonia* kelimesini inanç adına mücadele olarak anlamıştır. O, inanç adına mücadelenin bireysel ve içsel yönüne vurgu yapmaktadır. Unamuno inancı bir içsel barışın sağlayıcısı olarak görmemiştir. William James, *Dinsel Tecrübenin Çeşitliliği* çalışmasında dönüşüm ve bölünmüş kişilik konularını ele alır. James'in yaklaşımına göre dinî inancı kabul eden birey, dönüşümden sonra tüm şüphelerden kurtulur. Dinî inancı kabul eden bireyin tüm kişiliği ve gayeleri tek nihai hedefe yönelir. Dinî inancı kabul eden ve dönüşüm deneyimini yaşayan birey, inanç adına bitmeyen içsel mücadelede bulunmaz; çünkü dönüşümden sonra şüpheler duymaz. Unamuno'nun yaklaşımı inancın bireysel, dinamik ve entelektüel yönüne vurgu yaparken William James, eserinde inancın bireysel, entelektüel ve psikolojik yönlerini inceler. James'in perspektifinden Unamuno'nun “agonia”sı bir bölünmüş kişilik patolojisi olarak ele alınabilir.

Keywords: Felsefe, William James, Miguel de Unamuno, Dönüşüm, İnanç, Agonia

GİRİŞ

Miguel de Unamuno ve William James, dinî inanç ve tecrübe konusunda farklı bakış açıları sunan önemli düşünürlerdir. Unamuno, inancı dinamik bir içsel mücadele olarak tanımlarken, inançla ilgili şüpheyi, inancın canlı ve gerçek olmasının bir koşulu olarak görür. James ise inancı, bireyin psikolojik dönüşümü ve içsel huzura ulaşma süreci olarak ele alır. Bu çalışma, Unamuno'nun "agonia" kavramını James'in dinî tecrübe anlayışıyla karşılaştırarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın önemi, bu iki düşünürün perspektiflerini irdeleyerek, çileci inancın hayatın her döneminde sağlıklı bir seçenek olmadığını ve çoğu zaman patolojik bir durumu yansıttığını vurgulamasıdır.

Bu çalışma, Miguel de Unamuno ve William James'in inanç anlayışlarını karşılaştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada her iki düşünürün ana eserleri, özellikle *Trajik Hayat Duygusu* ve *Dinsel Deneyim Çeşitleri* incelenmiştir. Ayrıca, Rus ve Batılı filozofların Unamuno hakkındaki makaleleri kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Yöntem olarak, metin analizi ve karşılaştırmalı felsefi inceleme yöntemi uygulanmıştır. Unamuno'nun "agonia" kavramı ile James'in pragmatik inanç anlayışları arasındaki benzerlikler ve farklar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Veriler, ilgili metinlerden alınan alıntılarla desteklenmiş ve nitel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışma, her iki düşünürün inanç ve varoluşsal mücadele konularındaki farklı yaklaşımlarını ortaya koymaktadır.

WILLIAM JAMES KİMDİR?

William James, Kuzey Amerikalı filozof ve psikologdur. William James, akıl-inanç, inanç- ahlak ve inanç- toplum arasındaki ilişkileri araştırdığı için büyük ün kazanmıştır. James'in geliştirdiği kuramlar arasında radikal ampirizm yer almaktadır. James, Amerikan pragmatizminin öncülerindendir. William James varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş ve kaliteli eğitim görmüştür. Çocukluğunda babasının (Henry James'in) desteğiyle Amerikan, Fransız ve Alman aydınlarla bir arada bulunmuştur. Avrupa seyahatleri esnasında en iyi felsefe ve bilim eserleri okumuş ve en iyi özel hocalardan ders almıştır. 1861'de Harvard'da Lawrence Bilim Okulu'na kaydolmuş, üç yıl sonra Tıp Fakültesi'ne kabul edilmiştir. 1869'da hayatında kazandığı tek diplomalı akademik derece olan doktor (M.D.) unvanını almıştır. Ludwig Bucher'in "Force and Matter" eseri William James'i etkilemiştir. Düşünür, Ludwig Bucher'in deterministik ve materyalistik görüşlerine karşı bir antitez aramıştır. Bu antitezi Charles

Renouvier'in felsefesinde bulmuştur. Renouvier'in düşüncesinden ilham alarak James şöyle yazar: "Özgür irademin ilk eylemi, özgür iradeye inanmak olacaktır." (Pals, 2019: 277-286). William James'in en bilinen eserleri arasında *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* (James, 2017) ve *İnanma İradesi* (James, 2024) yer almaktadır.

MIGUEL DE UNAMUNO KİMDİR?

Miguel de Unamuno, İspanyol düşünür ve yazardır. Unamuno, Basklı bir ailenin çocuğuydu. Ailesinde İspanya'da yaygın olan Katolik eğitimi görmüştür. 14 yaşındayken din adamı olmak istemiş ama üniversitede okumak için bu istekten vazgeçmiştir (Garadzha ve Evangeliye ot Don Kihota, 1997: 7). Bilbao'daki Vizcayan Enstitüsü'nde okuduktan sonra 1880 yılında Madrid Üniversitesi'ne girmiş ve dört yıl sonra felsefe ve edebiyat alanında doktora derecesini kazanmıştır. Altı yıl sonra Salamanca Üniversitesi'nde Yunan dili ve edebiyatı profesörü olmuştur. Unamuno 1901'de aynı üniversitenin rektörü olmuştur; ancak I. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin pozisyonunu açıkça destekledikten sonra 1914'te görevinden uzaklaştırılmıştır. Miguel de Unamuno'nun 1924'te General Miguel Primo de Rivera'nın yönetimine karşı çıkması, Fransa Kanarya Adaları'ndaki zorunlu sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanmıştır. Primo de Rivera'nın diktatörlüğü düştükten sonra, Unamuno, Salamanca Üniversitesi'ne geri dönmüş ve 1931'de yeniden üniversitenin rektörü seçilmiştir; ancak Ekim 1936'da General Francisco Franco'nun Falangistlerini kınadıktan sonra bir kez daha rektörlükten alınmış ve ev hapsine konulmuştur. İki ay sonra kalp krizinden vefat etmiştir.

Unamuno, büyük ölçüde akıl ve duygu, inanç ve mantık arasındaki gerilimle ilgilenen erken dönem bir varoluşçuydu. Hayata bakışının merkezinde ölümsüzlüğe duyduğu kişisel ve tutkulu özlem vardı. Unamuno'ya göre insanın ölümden sonra yaşamaya duyduğu açlık, akli tarafından sürekli olarak reddedilir ve ancak inançla tatmin edilebilir. İnanç-akıl arasındaki gerilim mütemadiyen bir içsel ıstırap ve kavgaya (agonia ve içsel mücadele) ile sonuçlanır (Britannica, t.y.).

Miguel De Unamuno'nun "Agonia" Kavramı

Unamuno, *Hristiyanlığın Mücadelesi* ve *Hayatın Trajik Duygusu* eserlerinde acı-inanç, şüphe-inanç ve akıl-inanç arasındaki ilişkiyi inceler. Unamuno'ya göre Hristiyanlığın özü akla ve inançsızlığa karşı kişisel mücadelede yer

almaktadır. Unamuno'nun bu mücadelesi şu pasajda açıkça görülmektedir. "Yaşamının, yaşam için mücadele etmenin ve mücadele ederek inançla yaşamının yolu şüphe'dir. Bunu diğer kitabımda da yazmıştım, İncil'den şu pasajı alıntılamıştım: 'İnandım, Rab! İnançsızlığıma yardım et.' (Markos, IX, 24). İnançsızlığı ve şüpheyi içermeyen inanç ölü inançtır." (de Unamuno, Hristiyanlığın Agoniyesi, 1997: 310). Unamuno, "agonia" kelimesi ile mücadeleyi kasteder. İsa, insanlara barış getirmedir. İsa insanlığa agonia, savaş ve mücadeleyi getirmiştir (de Unamuno, 1997, s.309). Unamuno'ya göre bireyin hayatı mücadele ile daha anlamlı ve daha canlı hale gelmektedir. Hayatına devam eden insanın, başka bir ifadeyle canlı bireyin inancı da canlı olmalıdır. İnsanın kalbi ölümsüzlük arayışında yanmalıdır. Agonia hâlindeki birey inanç konusunda şüphelere mücadele eder ve havf ve reca (korku ve ümit) arasında yaşar. Unamuno'nun düşüncelerinde dile getirdiği bağlamda ifade edecek olursak şüphe duymayan insanın inancının da ölü olduğunu ifade edebiliriz.

Unamuno, İsa'nın çarmıha gerildiğinde "Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?" (Matta, XXVII, 46) şeklinde bağırdığını hatırlatır. Unamuno'ya göre İspanyollar, agonia hâlindeki, yani acı ve içsel mücadeledeki İsa'yı yüceltirler. Acı hâlindeki İsa'nın inancı canlıydı. İsa, büyük acılarla karşılaşınca, şüpheler duymuş. Düşünür'e göre çarmıhta İsa'nın şüphelere düşmesi inancın dinamik yapısına işaret eder. Konuya farklı açıdan bakıldığında İsa, çarmıha gerildiğinde Hristiyanlar ve Hristiyan inancı adına acı çekti. Müminler de hayatları boyunca kişisel iç mücadelede bulunup, İsa gibi acı çeker ve şüphelere ve inançsızlığa karşı mücadele ederler. Unamuno "agonia" kavramı ile şüphe-inanç ve akıl-inanç arasındaki içsel ve kişisel mücadeleyi kastetmektedir. Unamuno'ya göre müminler, çeşitli şüphelerle mücadele ederek inancın canlı kalmasını sağlamaktadırlar.

Eremina Ekaterina, Unamuno'nun hayatı bir "agonia" şeklinde ele aldığını belirtmektedir. Hayat, sürekli şüphe ve ölüme karşı bir mücadeledir. İnsan ruhunda duygu, akıl, inanç ve bilim mücadele eder ve ancak bu "agonia" hâli gerçek yaşam olarak adlandırılabilir (Eremina, 2014: 50-67). Ekaterina bu düşüncesini aşağıdaki cümlelerinde desteklemektedir. "Sonsuza dek yaşama arzusu ve Unamuno'ya bu arzusunun gerçekleşemez olduğunu söyleyen akıl, Unamuno'yu kelimenin tam anlamıyla paramparça eder; ancak Unamuno bu uzlaşmaz başlangıçlar arasındaki mücadelede duygu ve akıl mücadelesinde gerçek yaşamı görür. Ona göre gerçek yaşam "agoniadır" (ıstıraptır). İspanyol filozofa göre her an ölmeyen, aynı anda dirilmeyen kişi yaşamıyor ve şüphe duymayanlar da yaşamıyor." (Eremina, 2014: 50-67).

Terteryan, Miguel de Unamuno'nun felsefesindeki "agonia" kavramını şu şekilde yorumlar: "İnsan hayatına dair özel bir trajik duygu, hayatın faniliğinin anlaşılması ve sonsuzluğa (ölümsüzlüğe) dair umudun varlığı. İnsanın hayatın anlamsızlığının farkına varması agoniyadır. Her şeye rağmen insanı bekleyen bir nihai anlama dair olan inanç da agoniadır. Agonia; sizin özel olan ve içinizdeki ıstırapınız, uykusuzluğunuz ve umutsuz çılgınlığınızdır" (Terteryan, 1973: 75-130).

Unamuno, bir dini varoluşçu olarak dini ve inancı geleneksel olmayan (patristik olmayan) perspektiften ele almaya çalışmaktadır. Unamuno, inancın irrasyonel doğasını kabul etmekle birlikte Kutsal Kitap'ta akla uymayan eksikler bulunduğunu ileri sürmektedir. Hristiyanlar, Hristiyanlığın irrasyonel doğasından uzaklaşınca dinî absürdizme ve ümit arayışına daha az yer bırakmışlardır. Onlar, inancı rasyonelleştirip inancın mistik yönünü göz ardı etmişlerdir. Hristiyan inancın asıl amacı akla uymak değildir. İnancın asıl amacı ölümsüzlük ümidi ve ölümsüzlük arayışındır (de Unamuno, O Tragişeskom Çuvstve Zhizni U Lüdey i Narodov, 1997: 89-92). Unamuno için inanç ölümsüzlüğe dair bir umuttur. İnsan, çeşitli dünyevi sorunlarla karşılaşınca "Tanrı, beni neden terk ettin?" diye bağırır. Sancı geçince de tövbe eder ve bir ölümsüzlük ümidiyle inanmaya devam eder.

Unamuno, hayattaki kötülüğün insanın hayatına belli bir anlam katmakta olduğunu ileri sürer; çünkü birey, mücadele ederek ve yanarak yaşar. Ağlamayan, bağırmayan ve "agonia" hâlinde olmayan kişi inancın özünü kavrayamaz. Hayatın trajik duygusu veya melankoli insanı inanca yönlendirir. Araştırmacı Garadzha, Unamuno'nun oğlunu kaybettiğini hatırlatır. Bu kayıpla Unamuno, hayatın trajik duygusunu tatmış ve acıdan geçen yoldan inanca ulaşmıştır (Garadzha, 1997: 11-13). Elbette, belki ateistler haklılar ve Tanrı aslında yoktur. Ama insan umuduyla yaşar. Unamuno'ya göre biz, insanlar olarak, umut adına şüphelere ve akla karşı mücadele ederiz. Biz, trajik duygudan ilham alırız. Acılardan kaçmak yerine onlarla yüzleşince yeni manalar (новые смыслы) keşfedilir ve ölümsüzlük hayal edilir.

Hristiyan düşüncesinde Unamuno'nun düşüncelerine benzerlik taşıyan düşüncelere rastlayabiliriz. Örneğin, Unamuno'nun "agonia" düşüncesine benzeyen motifler, Şestov'un inanç hakkındaki düşüncesinde mevcuttur. Şestov şöyle yazar: "Ve bizi her zamanki dengemizden uzaklaştıran, deneyimimizi sonsuz küçük parçalara ayıran, sevinçleri, uykuyu, kuralları, inançları ve kararlılığı bizden uzaklaştıran şey inançtır." (Şestov, Cilt II, Büyük Kanunlar: 353). Aynı çağda yaşamış olan iki düşünür, inancı varoluşsal

ve antirasyonalist perspektiften ele aldıklarını ifade edebiliriz. Şestov'un ve Unamuno'nun inancın çileci doğasına vurgusu inancı, metafiziği ve dinî boyutu rasyonelleştirme çabalarına bir cevap olarak yorumlayabiliriz.

E. V. Garadja, Unamuno'nun felsefesini şu şekilde ele alır: “Unamuno'nun felsefesi bir bilgi sistemi değil, bir yaşam dramasıdır. Felsefe, Pascal'ın sözleriyle, bilgi uğruna bilgiden başka bir şey değilse ‘bir saatlik emeğe değmez’. Unamuno'nun çalışmalarının felsefeyle ne ilgisi olduğu ve bir filozof olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusu, çalışmaları üzerine yorum yapanların en sevdiği konulardan biridir. Gerçek şu ki Unamuno'nun aradığı hakikat rasyonel hakikatten daha fazla bir şeydi. φιλοσοφία (bilgelik sevgisi) kelimesinde, bu φιλο - sevgi'yi Unamuno hassas bir şekilde kavradı. Unamuno, felsefede yer alan sevgi ve tutkunun önemini bilim ve pozitivizm çağında kavramıştır. Düşünür bilgeliği, felsefenin dinle buluştuğu yerde aradı. Unamuno, ‘Hakikat, kişinin tüm kalbiyle ve tüm ruhuyla inandığı şeydir.’ dedi; spekülatif düşünce ve varlık ilkelerinden daha fazla bir şeydir, düşünen zihne bilgi sistemi içinde ifşa edilemeyen; ancak Hristiyanlığın hakikatinin Mesih'in imgesinde ifşa edildiği gibi somut bir imgede sevgiye ifşa edilen yolun ve yaşamın hakikatidir.” (Garadzha, 1997: 8).

WILLIAM JAMES DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA MİGUEL DE UNAMUNO'NUN “AGONIA” KAVRAMIN ANALİZİ

James'in felsefesi bağlamında Unamuno'nun “agonia” kavramına bakıldığında Unamuno'nun çileci bir inanç yaklaşımını sergilediğini ileri sürebiliriz. James'in düşüncesi bağlamında Unamuno'yu bir hasta ruh olarak ele alabiliriz. Hasta ruh optimist değil, mono-kişiliğe ve içsel huzura ulaşmayan bir ruhtur. (James, 2014: 141-149) Hasta ruhlar çileci olur, her sorunu Tanrı'nın iradesine atfetmez ve dünyadaki kötülük üzerinde odaklanır. Elbette, Unamuno, kötülük problemi üzerinde *Hristiyanlığın Mücadelesi ve Trajik Duygusu* eserlerinde pek fazla durmasa da Unamuno'nun çileci doğasını görmemek mümkün değildir. James ve Unamuno hasta ruh konusunda hemfikir değildir. Unamuno, içsel kavgada olmayanların inancından şüphe duyar. James ise bitmeyen içsel kavgayı sağlıklı görmez (James, 2017: 179-193). William James'e göre Hristiyanların çileci inanç anlayışından uzaklaşması güzel bir şeydir. Unamuno için gerçek inanç çile ve içsel kavgayla dolu olmalıdır. Unamuno için inanç ve inanç tamamlanmış bir süreç değildir. İnsanlar, Don Kişot gibi görülmeyen bir ideal olanın uğruna içsel “agonia” (şüphelere ve küfre karşı içsel mücadele) ve çilede bulunmalıdır (Garadzha, 1997: 15).

William James, Unamuno'nun çileci inanç anlayışını patolojik bir durum olarak ele alabilirdi. Ona göre "agonia", yani içsel kavga durumu bir noktada sona ulaşmalıdır. İnanç-inançsızlık ve akıl-inanç çatışması dönüşüm sonrası sonlanmalıdır. Kişi, dönüşümden sonra içsel huzuru ve mono-kişiliği elde etmelidir (James, 2017: 203-210). Dönüşümden sonra birey rahatlık hisseder. Unamuno ise içsel huzuru inanca ve Ahiret'e karşı bir kayıtsızlık olarak görür. Unamuno gözünde gerginlikte ve streste olmayan insanın inancı ölü inançtır.

James, Francis W. Newman'dan hareket ederek inanç konusunda "bir kez doğanlar" ve "iki kez doğanlar" metaforunu ele alır. "Bir kez doğanlar", başka bir ifadeyle insan doğduktan sonra çile çekmeden yaşamına yön veren kimseler yani bizim anladığımız anlamda sıradan insanlar, Tanrı'yı katı bir yargıç, yüce bir hükümdar olarak görmez. Onlar, dünyaya pozitif yaklaşırlar. Bu tür kişiliklerin genellikle metafizik eğilimleri yoktur, dönüp kendilerine bakmazlar. Dolayısıyla kendi kusurlarından rahatsızlık duymazlar. Ama yine de onlara kendini beğenmiş demek de saçma olur, çünkü onlar kendilerini hiç düşünmezler. Doğalarının bu çocuksu özelliği din kapısını onlar için mutlu bir yer yapar, çünkü tıpkı bir çocuğun, ebeveyninin önünde tir tir titrediği imparatorlardan çekinmemesi gibi onlar da Tanrı'dan çekinmezler. Hatta Tanrı'nın şu ağır görkeminin nitelikleri hakkında hiçbir fikirleri de yoktur. Onların inançlarında çilecilik yoktur. Bir kez doğanların inancında Unamuno'nun "agoniası", yani inanç adına çilecilik ve içsel kavga bulunmamaktadır. Bir kez doğanlar, kötülük problemi üzerinde durmaz. En önemlisi bir kez doğanlarda içsel kavga bulunmamaktadır (James, 2017: 91-92).

"İki kez doğanlar", başka bir ifadeyle yaşamını çile, araştırma ve bilme anlama çabası üzerinden anlamaya çalışan kimseler, din konusunda çileci yaklaşımı sergilerler. Onlar dinsel huzura çile çekerek varmaya çalışırlar. Unamuno'nun "agoniasından" geçer ve inançta bir nevi rahatlama bulurlar. Bu kişiler, kötülük problemi üzerinde odaklanırlar. Günahlar ve Tanrı'nın gazabı üzerinde odaklanırlar. Dramatik içsel kavgayı yaşayarak inanca varırlar ve inancın tadını alırlar (James, 2017: 92-94).

Unamuno, "iki kez doğanlara" yakındır. Hâlbuki, Unamuno'nun "agoniası", yani inanç adına içsel kavga ve mücadele dönüşüm ile son bulmaz. Aksine, inanç sahibi şüpheler duyarak, bilime ve çeşitli vesveselere karşı mütemadiyen kavga hâlinededir. James, bu bitmeyen "agonia" durumunu, muhtemelen, bölünmüş kişilik belirtisi olarak ele alırdı. James'e göre insan, inanç vasıtasıyla heterojen kişilikten mono-kişiliğe ulaşır (James, 2017: 208). İmanı elde ettikten sonra bireyin tüm istekleri ve eylemleri nihai "Ana Hedef" gayesini güderler. James'e göre birey, inançla tüm psikolojik sorunlardan kurtulmalıdır. Bireyin farklı istekleri ve hedefleri, inanca kavuşmaktan sonra

Tanrı adına bir amaç altında toplanırlar. Örneğin, bir birey sadaka verdiği zaman Tanrı rızası için sadaka verir. Çalıştığı zaman Tanrı rızası için çalışır. Birey, adeta bizim kültürümüzde ifade ettiğimiz duruma benzer “fena fillah” hâlini yaşar. Çeşitli psikolojik ve felsefi sorulardan kurtulup her şeyi Tanrı adına yapar.

Unamuno’nun ateizm-monoteizm ve akıl-inanç içsel kavgası, düşünürün bölünmüş kişiliğine sanki işaret etmektedir. James’in düşüncesi bağlamında “agonia” hâli, yani bitmeyen içsel kavga ve huzursuzluk bölünmüş kişiliğe ve hasta ruha işaret etmektedir. Sánchez Barbudo, Unamuno’yu kâfirlik ve nifak ile itham ederdi. Barbudo’ya göre Unamuno, inanç-küfür arasında kalarak hiçbir zaman Katolik olmamış ve kasıtlı olarak kendini inanç sahibi olarak lanse etmişti. Julián Marías, Unamuno’nun inanç-küfür çatışmasından kasıtlı olarak çıkmadığını ileri sürer. Marías’a göre Unamuno’nun yaşadığı “agonia” hâli ve sonu bulmayan içsel inanç-küfür kavgası altında Tanrı’ya ve ruhun ölümsüzlüğüne olan inancı saklıyordu (Garadzha, 1997: 12).

Kanaatimizce Marías, Unamuno’nun yaşadığı “agaonia” hâlini canlı inanç, yanan inanç, dinamik inanç şeklinde doğru yorumlamıştır. Unamuno bitmeyen içsel mücadelede her zaman şüphe ve küfür ile yüzleşmek zorunda kalırdı. Gerçek inanç sahibi, tüm zorluklara rağmen bu içsel kavgadan inanç sahibi olarak çıkar ve inancını bu içsel çatışmada kanıtlamış ve savunmuş olur. Elbette, belli bir ölçüde “agonia” hâlindeki bireyin kişiliği heterojen kişiliğe benzeyebilir. Biz, Julián Marías’ın görüşlerinden hareket ederek, “agonia” hâlindeki bireyin heterojen kişiliğe sahip olmadığını ileri sürmek isteriz. “Agonia” hâlindeki bireyin içsel kavgası inancını canlı tutmaktadır. Bu birey Tanrı’ya ve Kitap’a teslim olmuştur. Aksi takdirde birey, ateizme ve küfre teslim olurdu. İnanç konusunda şüphe duymayan insanın entelektüel kapasitesini sorgulamak gerekir. James, azizlik ve dinsel deneyim konularını ele aldığı zaman IQ seviyesi-inanç ve IQ seviyesi- dinsel deneyim arasındaki bağııı kabul etmiştir. Dinsel deneyimi yaşayanların çoğu pek sağlıklı değil ve insanlığın en zeki kişileri değillerdi. İnancı hiçbir zaman sorgulamamak sağlıklı ve parlak akla işaret etmemektedir. Unamuno, felsefede doktora derecesini kazanan biri olarak, elbette, kaçınılmaz bir şekilde teizm-ateizm ve kötülük problemi-teodise çatışmalarını incelemiştir. Aldığı eğitime rağmen, Unamuno, Hristiyan inancını terk etmek yerine onu varoluşsal sorunlar bağlamında savunmaya çalışmıştır.

SONUÇ

Modernite çağında pozitivizm, Hristiyan inancına açık yanı sıra dolaylı bir biçimde saldırırdı. James ve Unamuno, modernite çağında yaşamışlardı.

İkisi inancın meşruiyetini pozitivist, septsiz ve bilimciliğe karşı savunmaya çalışmışlardır. Onlar modern çağın akla ve rasyonel düşünceye dair güveni sorgulayarak, aklın varoluşsal sorunlara insanı tatmin edecek cevabı vermediğini vurgulamışlardır (Delacampagne, 2010: 1-11).

William James ve Miguel de Unamuno inanç fenomeninin farklı yönlerine vurgu yapar. William James, bir psikolog olarak inançta varoluşsal, ahlaki ve psikolojik sorunlara nihai bir ilaç aramıştır. James, *Dinsel Deneyim Çeşitleri* eserinde inanç-sağlık, din-sağlık ve din-toplum arasındaki ilişkiyi ele alır. James, Hristiyanlığı modern dünyaya pozitif etki sağlayacağını ispatlamaya çalışmıştır. Miguel de Unamuno'nun arayışların asıl hedefi inançta psikolojik sorunlara ilaç aramak değil idi. Unamuno, inançta ve dinde ölümsüzlüğe dair bir umut aramıştır. Dinde varoluşsal sorunlara cevap aramıştır. Psikolog olmadığı için Unamuno'nun asıl odak noktası inanç-psikoloji arasındaki ilişkisi değildir.

James'in düşüncesine bir konuda katılmak isteriz. Bize göre inanan birey, bir gün mutlak bir biçimde inanç ve küfür, dine teslimiyet ve akıl arasında seçim yapmalıdır. Elbette insan, hayatında bazen akıl-inanç ve şüphe-inanç gelirmesi hissetmeli. Tolstoy'un yaşadığı tutulma (zihinsel karanlık ve felsefi arayışları) adlı dönemden geçmelidir (James, 2017: 165). İnsan, hayatı tam anlamıyla yaşamak adına Unamuno'nun "agonia"sından geçmelidir. Bize göre insan, büyük yaşlara gelince küfür ve inanç arasında nihai seçimi yapmalıdır. Miguel de Unamuno 72 yaşında vefat etmiştir. Bize göre o yaşına kadar Unamuno, inanç ve küfür arasında nihai seçimi yapmıştır. Unamuno bir felsefe doktoru olarak, çeşitli felsefi problemleri ve teolojik konseptleri öğrenmiştir. Genç yaşlarında felsefi konseptlerle tanışınca Unamuno, inanç-şüphe ve inanç-küfür gerilimini veya inancın "agonia"sını yaşamış olabilir. Julián Marías'ın vurguladığı gibi Unamuno'nun pathosu ve "agonia"sı altında inanç vardı. Bize göre insan, ölüm döşegine kadar F. Nietzsche'yi, Kierkegaard'ı, Sam Harris'i ve Richard Dawkins'i okumaz. Durum öyle iken Hristiyan veya Müslüman toplumda yaşayan her birey bir gün (bu dinlere karşı) inanç ve küfür arasında seçim yapmalıdır. Ölüm döşegine kadar inanç-küfür, akıl-inanç ve inanç-şüphe kavgasında yaşamak gerçekten, William James'in ele aldığı bölünmüş kişilik problemine işaret etmektedir. Olgunlaşınca birey, örneğin, 50,60 veya 70 yaşında inanç konusunda bir son karar vermelidir. Şüphelerin ve agoniasının ateşi tamamen, muhtemelen, sönmez. Günümüzdeki bilimsel birikim buna müsaade etmez. Bunula beraber olgun olan inanç sahibinin agoniası ona çeşitli patolojik durumları yaşatmaz. Olgun olan inanç sahibi, nereden geldiğini, Kimin için yaşadığını ve nereye gittiğini bilir.

KAYNAKÇA

- Britannica. (t.y.). Miguel de Unamuno. Erişim tarihi: 10 Haziran 2024: <https://www.britannica.com/biography/Miguel-de-Unamuno>
- Delacapagne, C. (2014). *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eremina, E. A. (2014). Miguel de Unamuno i ego tragičeskoye čuvstvo zhizni (Miguel de Unamuno ve onun trajik hayat duygusu). *Litera*, 1, 50–67. <https://doi.org/10.7256/2306-1596.2014.1.11281>
- Eremina, E. A. (2014). Miguel de Unamuno ve onun trajik hayat duygusu. *Litera*, 1, 50–67. https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=11281
- James, W. (2017). *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- James, W. (2024). *İnanma İradesi (İmanın Pragmatik Savunusu)*. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Pals, D. L. (2019). *Dokuz Din Kuramı*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Şestov, L. (1996). *İki cilt eserlerin derlemesi: Velikiye Kanunu (Ulu Kanunlar)*. Tomsk: Vodoley Yayınları.
- Şestov, L. (1996). *Velikiye Kanunu (Ulu Kanunlar)*. Tomsk: Vodoley Yayınları.
- Terteryan, I. A. (1973). *Miguel de Unamuno, Ispytanie istoriei: ocherki ispanskoi literatury XX veka (Tarih ile sınama: 20. yüzyıl İspanyol edebiyatı üzerine denemeler)* (ss. 75–130). Moskova: Nauka.
- Unamuno, M. de. (1997). O tragičeskom čuvstve zhizni u lyudey i narodov (İnsanların ve milletlerin hayatın trajik duygusu hakkında). In *Agoniya hristianstva (Hristiyanlığın Agonisi)* (ss. 305–380). Simvol Yayınları.
- Unamuno, M. de. (1997). O tragičeskom čuvstve zhizni u lyudey i narodov (İnsanların ve milletlerin hayatın trajik duygusu hakkında). In *O tragičeskom čuvstve zhizni u lyudey i narodov* (ss. 24–304). Simvol Yayınları.
- Unamuno, M. de., & Garadzha, E. V. (1997). Evangeliiye ot Don Kihota (Don Kişot'un Evangelisi). In *O tragičeskom čuvstve zhizni u lyudey i narodov* (ss. 7–24). Simvol Yayınları.
- Unamuno, M. de. (1997). O tragičeskom čuvstve zhizni u lyudey i narodov (İnsanların ve milletlerin hayatın trajik duygusu hakkında). In *Agoniya hristianstva (Hristiyanlığın Agonisi)*. Simvol Yayınları.
- Unamuno, M. de., & Garadzha, E. V. (1997). Evangeliiye ot Don Kihota (Don Kişot'un Evangelisi). In *O tragičeskom čuvstve zhizni u lyudey i narodov* (ss. 7–24). Simvol Yayınları.

CELÂLUDDÎN EL- BULKÎNÎ'NİN HAYATI VE FARKLI DÖNEMLERDE YAŞAYAN ÂLİMLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Nurgül ARSLAN¹

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Ana Bilim Dalı,
nurarslan9234@gmail.com, ORCID: 0009-0008-2625-4646

Özet

Celâluddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahman b. Ömer b. Raslan el-Bulkînî 763 yılında Kahire'de doğmuştur. Eğitimi ile babası Sirâcuddîn el-Bulkînî bizzat ilgilenmiş; İslami ilimler alanında küçük yaşta yetkin sayılabilecek seviyeye gelmiştir. Dokuz yaşında İbn-i Kesîr, Tâcuddîn es-Subkî gibi yüzden fazla âlimden icazet alarak Mısır ve Şam'ın meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiş; on sekiz yaşına geldiğinde babası da ona icazet vererek onun fetva verebilecek ilmi yeterliliğe sahip olduğunu yazmıştır. (Savut, 2022, s.1035-1036) Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm fî Mevâki'i'n-Nucûm* adlı eseri; Suyûtî'nin Kur'an ilimleri alanında yazdığı *et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr* ve *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* adlı eserlerinin temel kaynaklarından olması ve bu iki eserin de bu alanda yazılan sonraki kitaplara kaynaklık etmesi sebebiyle tefsir ilmi alanında çok büyük bir önem taşımaktadır. (Savut, 2022, s.1038-1039) Zerkeşî ve Suyûtî ile ilgili yapılmış olan tez çalışmalarında bu iki âlimi etkileyen ismin Bulkînî olduğuna yer verilmiş fakat Zerkeşî'yi etkileyen ve hocalık yapan kişinin Celâleddîn el-Bulkînî'nin babası Sirâcuddîn el-Bulkînî olduğu; Suyûtî'yi etkileyen isim ise Celâluddîn el- Bulkînî olmasına rağmen Suyûtî'ye asıl hocalık yapan kişinin kardeşi Alemuddîn el-Bulkînî olduğu ayrımı özel olarak yapılmamıştır. Bu sebeple Bulkînî hakkında detaylı bir araştırma yapmadan bu farkı anlamak hayli zor olmaktadır. Bu bildiride Bulkînî'nin hayatını, ailesinin ve kendisinin tefsir ilmine nasıl yön verdiğini, yaşadığı dönemde yaptığı ilmi çalışmaları inceleyeceğiz ve *Mevâki'u'l-Ulûm fî Mevâki'i'n-Nucûm* adlı eserini temel alarak tefsir usulü alanına katkılarını ve Bulkînî ailesinden kimin hangi önemli ismi nasıl etkilediğini bu kişiler hakkında yazılmış olan makaleleri ve tezleri karşılaştırarak detaylıca ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, el-Bulkînî, Mevâki'u'l-Ulûm, Ulumu'l Kur'an, Tefsir Usulü

GİRİŞ

Tefsir usulü bir ilim dalı olarak Hz. Peygamber'den (s.a.v.) günümüze kadar olan dönemde birçok âlimin katkısı ve çalışmalarıyla gelişimini sürdürmüştür. Bu süreçte tefsir âlimleri kendi birikimlerinin yanı sıra hem hocaların hem de öğrencilerin ilminden istifade ederek tefsir usulü alanında yeni eserler kaleme almışlardır. Tefsir usulü ilminin geliştiği bu zaman diliminde âlimler birbirlerini hem etkilemişler hem de birbirlerinden etkilenmişlerdir. Müellifin yaşadığı dönem olan Memlûkler Dönemi; Bulkînî ailesinin hem ilmî ve siyasi olarak aktif olduğu hem de devletin adalet teşkilatını Kādıkudâtlar sayesinde elinde tuttuğu bir dönemdir. Bunun sebebi; Memlûk Sultanlarının Bulkînî ailesini ilmî birikim ve yetkinliklerden dolayı devlet kadrolarındaki önemli görevlerde istihdam etmesidir. O dönemde her yönüyle aktif olan Bulkînî ailesi tefsir ilmine de yön vermiş ve Tefsir alanına ciddi manada katkıda bulunmuştur.

SİRACUDDİN ÖMER B. RASLAN EL-BULKÎNÎ

Bulkînî ünvanı Raslân b. Nasîr'in üç çocuğu ve onların çocukları için kullanılmıştır. Ebû Bekr'in çocukları devlet yönetiminde görevler üstlenmiş, dönemin önemli âlimleri arasında gösterilmiş olmakla birlikte Bulkînî ailesi özellikle Sirâcuddîn Ömer b. Raslân ile şöhret bulmuştur (Savut, 2022: 1027).

Sirâcuddîn Ömer b. Raslan el-Bulkînî, 724'te Kahire'nin Garbiye bölgesindeki Bulkine'de doğdu. Burada doğduğundan dolayı bu künyeyle anılmıştır. Bulkînî devrin tanınmış âlimlerinden olan Takıyyüddin es-Sübki, Şemseddin İbn Adlan ve İbnü'l-Kammah'tan fıkıh, Şemseddin el-İsfahânî'den usul, Ebû Hayyan el -Endelüsî'den Arap dili ve edebiyatı okudu. Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî ve Muhammed b. Ahmed ez- Zehebî gibi birçok hadis otoritesinden icazet aldı. (DİA, C:6, S:410). Yaşadığı dönem olan Memlûkler devrinde kadılık başta olmak üzere birçok üst düzey devlet görevinde aktif rol aldı.

Birçok öğrenci yetiştiren ve bulunduğu her yerde ilim meclisleri kuran Bulkînî'nin öğrencileri arasında en tanınan isimler şunlardır: İbn Hacer el-Askalanî, Bedreddin el-Aynî, Veliyyüddîn el-İrakî, Burhaneddin el-Halebî Bedreddin ez-Zerkeşî, Kariü'l-Hidaye ve İbnü'l-Cezerî (DİA, C: 6, S: 411). Ayrıca Bedruddîn Muhammed, Celâluddîn Abdurrahman ve Alemuddîn Salih isimli üç oğlunu da iyi birer âlim olarak kendi yetiştirmiştir.

Onunla ez-Zerkeşî arasında hoca talebe ilişkisi vardı. ez-Zerkeşî, Bulkînî'den özellikle fıkıh ve usulü alanında istifade etmiştir. O, hocasının Ravzatü't-talibîn derslerine uzun süre devam etmiş, bu derslerde hocasının yaptığı açıklamaları kaydetmiş; hocasından Ravzatü't-tâlîbîn'i cilt cilt ödünç

almış ve bu eser üzerine el-Bulkînî'nin derslerde tuttuğu kayıtları esas alarak notlar eklemiştir. ez-Zerkeşî'nin yaptığı bu talik, el-Bulkînî'nin Ravzatü't-talibin'e yazdığı haşiyenin ilk formudur. Daha sonra Zeynüddîn Irâkî, ez-Zerkeşî'nin bu talikine eklemeler yaparak Sirâcuddîn el-Bulkînî'nin üç ciltlik meşhur "Ravza" haşiyesini oluşturmuştur. Bu durum onun gençlik çağında hocasına olan bağlılığını ispatlamaktadır. O, usul alanındaki birikim ve maharetini Kur'ân ilimlerine yansıtarak bu alanın temel iki eserinden biri olan "el-Burhân"ı yazabilmiştir. Hocası ile arasındaki ilişki düşünüldüğünde ez-Zerkeşî'nin usul alanındaki ilmi hâkimiyetinin şekillenmesinde kendi dönemindeki âlimlere kıyasla ne derece etkisinin olduğu da ortaya çıkmaktadır (Savut, 2022: 1033).

ALEMUDDÎN SALİH B. ÖMER B. RASLÂN B. NASÎR EL-BULKÎNÎ

Alemuddîn el-Bulkînî, Sirâcuddîn Ömer b. Raslân'ın en küçük oğludur. 791/1389'de Kahire'de doğmuştur. İlk hocası babası olmuş, babasının vefatından sonra da eğitimi ile abisi Celâleddîn el-Bulkînî ilgilenmiştir. Dönemin birçok meşhur âliminden İslami İlimler alanında ders almış, babasının meşhur öğrencisi İbn Hacer el-Askalanî'nin de öğrencisi olmuştur. Babası ve abileri gibi o da devletin önemli kademelerinde uzun yıllar görev yapmıştır. Bununla birlikte, Celâleddîn es-Suyûtî, Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, Tâcuddîn Abdülvehhâb b. Ömer el-Hüseynî, Burhâneddîn İbrahim b. Muhammed İbn Ebî Şerîf Makdîsî, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekerîyya b. Muhammed es-Süneykî, Takıyyuddîn Ebu Bekr b. Abdillâh İbn Kadî Aclûn, Kemâluddîn Muhammed b. Muhammed et-Tarâblusî gibi bu alanda meşhur olan âlimler yetiştirmiştir. (Savut, 2022: 1044-1045)

Tabakâtü'l-müfessirîn alanındaki eserlerin ilkinin Celâleddîn es-Suyûtî'ye ait olduğu kabul edilmektedir. Fakat Alemuddîn el-Bulkînî'nin babasının eserleri hakkında verdiği bilgilerden bu alanda ilk eser telif girişiminin Sirâcuddîn el-Bulkînî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanda eser telif etme isteğinin el-Bulkînî ailesinden es-Suyûtî'ye geçtiğini söylemek mümkündür; çünkü bu ailenin Celâleddîn es-Suyûtî nezdinde ayrı bir yeri vardır. Celâleddîn es-Suyûtî, Sirâcuddîn el-Bulkînî'nin oğlu Alemuddîn Salih el-Bulkînî'nin öğrencisidir. (Savut, 2022: 1034)

CELÂLUDDÎN ABDURRAHMAN B. ÖMER EL-BULKÎNÎ

Sirâcuddîn Ömer b. Raslân'ın ortanca oğludur. 763'te (1362) Kahire'de doğdu. Annesi, tanınmış nahiv âlimi ve Mısır kadısı İbn Âkil'in kızıdır. Babası Şam kadısı olunca dokuz yaşında iken onunla birlikte oraya gitti.

Arap dili başta olmak üzere çeşitli ilimleri ve bu arada Kütüb -i Sitte'nin birçoğunu babasından okudu (DİA, C:6; S:409). Dokuz yaşında İbn-i Kesîr, Tâcuddin es-Subkî gibi yüzden fazla âlimden icazet alarak Mısır ve Şam'ın meşhur âlimlerinden ilim tahsil etmiş; on sekiz yaşına geldiğinde babası da ona icazet vererek onun fetva verebilecek ilmi yeterliliğe sahip olduğunu yazmıştır. (Savut, 2022, s.1035-1036) İyi bir Şâfiî fakihi ve muhaddistir, ilmi geleneği de dedesi ve babası gibi aile büyükleri tarafından şekillendirilmiştir.

Celâluddîn el-Bulkînî, genç yaşlarından itibaren bürokraside önemli görevler yüklenmiştir. O, sarayda üst düzey kâtiplik görevleri üstlenmiş, kâtibü'd-derc ve kâtibü'd-dest, dârü'l-adl'de müftülük makamına getirilmiş, daha sonra ağabeyinin vefatıyla boşalan Kazaskerlik görevine atanmıştır. 804 yılında henüz babası hayatta iken Mısır kâdî'l-kudât'lığı görevi ona devredilmiş; bu görevi vefat ettiği 824 yılına kadar sürdürmüştür. Babası Sirâcuddîn el-Bulkînî, İbn Tolun Camiî'nde sürdürdüğü tefsir derslerini henüz hayatta iken ona bırakmıştı. Celâluddîn el-Bulkînî, Bedriyye, Melkiyye, Hicâziyye, Âlcâiyye, Harrûbiyye, Beştîliyye, Nâsiriyye, Sâlihiyye Medreselerinde ve Mısır Zaviyesi'nde fıkıh dersleri; Eşrefiyye Medresesi ve babasının medresesinde hadis derslerini devam ettirmiş, İbn Tolun Camiî'nde, Zâhiriyye/Berkûkiyye, Cemâliyye, Nâsiriyye Medreselerindeki derslerde ise Kur'ân'ı tefsir etmiştir. O, çeşitli vesilelerle Dımaşk'da da bulunmuş, buradaki Emevi Camiî ve Şam'ın o dönemdeki en büyük medresesi Berrâniyye'de dersler vermiştir. (Savut, 2022: 1037).

Tefsir İlimine Katkısı

Celâluddîn el-Bulkînî hem yazdığı eserler hem de yürüttüğü eğitim faaliyetleri ile dönemin en önemli eğitim kurumlarında yıllarca Kur'ân ayetlerini tefsir ederek ve bunları kayıt altına alarak tefsir alanına doğrudan etki etmiş bir âlimdir. Yürüttüğü derslerin kimisinde babasının tefsir metodunu takip ederek bu metodu adeta tefsir alanında bir aile geleneğine dönüştürmüştür. (Savut, 2022: 1037)

Babasının vefatından sonra Zâhiriyye'deki el-Keşşâf temelli dersleri de Celâluddîn babasının üslubuna bağlı kalarak devam ettirmiştir. O, söz konusu dersleri yazıya geçirerek babasının tamamlamadığı el-Küşşâf'ı tamamlamaya çalışmış, bu amaçla babasının yazdığı eserin üzerine altı ciltten oluşan bir kısım eklemiş fakat bu eserde ancak Nisa Suresi'nin 25. ayetine kadar olan kısmı yazabilmiştir. Bir müddet devam eden bu dersleri de babasının eseri olan el-Küşşâf'ın bir parçası olarak yazıya geçirmesi babasının yolunu takip ettiği izlenimini vermekle birlikte; dönemin ilk ders geleneğine uyarak verdiği takdim derslerini bile risale hâline dönüştürmesi

de Celâluddîn el-Bulkînî'nin tek bir ayetin tefsiri dahi olsa tüm derslerini yazarak kaydettiğini göstermektedir. (Savut, 2022: 1038)

Arkasında birçok eser bırakan Celâluddîn el- Bulkînî'nin “Mevâki’u'l- Ulûm fî Mevâki’î'n-Nucûm” adlı eseri; Suyûtî'nin Kur'an ilimleri alanında yazdığı “et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr” ve “el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eserlerinin temel kaynaklarından olması ve bu iki eserin de bu alanda yazılan sonraki kitaplara kaynaklık etmesi sebebiyle tefsir ilmi alanında çok büyük bir önem taşımaktadır. Celâleddîn es-Suyûtî'den sonra Kur'ân ilimleri alanında eser yazan pek çok âlim doğrudan ya da dolaylı olarak et-Tahbîr ve el-İtkân üzerinden Celâluddîn el-Bulkînî'nin “el-Mevâki’u'l-Ulûm”da yazdıklarından istifade etmiştir. (Savut, 2022: 1038-1039)

Öğrenciliğinden itibaren önceki âlimlerin tefsire bir usul belirlememelerinden rahatsız olan Celâluddîn es-Suyûtî, eksikliğini hissettiği bu alanı doldurmayı kendine hedef olarak belirlemişti. Muhaddislerin hadis usulü eserleri gibi Kur'ân ilimlerinin tamamını içeren ve bu ilmin usulünü ortaya koyan bir kitabın yazılmaması karşısında şaşkındı. Bunu farkedene hocası Alemuddîn el-Bulkînî, ağabeyi Celâluddîn el-Bulkînî'nin “el-Mevâki’u'l-Ulûm” isimli eserini ona vakfetmiş; Suyûtî de övgüyle bahsettiği bu eseri esas alarak “et-Tahbîr fî Ulûmi'l-Kur'ân”ı yazarak bu alanda ikinci olmayı hedeflemişti. Zerkeşî'nin el-Burhân'ı ile karşılaştıktan sonra ise önceki eserinin yetersiz olduğunu düşünerek bu alanda daha kapsamlı bir eser olan “el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân”ın telifine karar vermişti. Celâluddîn el-Bulkînî'nin Suyûtî'ye bizzat hocalık yapmamasına rağmen “el-Mevâki’u'l-Ulûm”un ona kaynaklık etmesi bu şekilde gerçekleşmiştir. (Savut, 2022: 1038-1039)

Bulkînî, “Mevâki’u'l-Ulûm fî Mevâki’î'n-Nucûm” adlı eserinde Mukatil b. Süleyman'ın *Tefsir-i Kebîr*'i, Huseyn b. Mesud el-Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'i, Ebû'l-Feda İsmail b. Amr b. Kesîr ed-Dimeşkî'nin *Tefsirû'l Kur'âni'l-Azîm*'i, Ebû'l-Hasan el-Ahfeş'in *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Fahrüddin er-Razî'nin *Mefatihul-Ğayb*'ı, İbn Ebî Hatim'in *Tefsirû'l-Kur'âni'l-Azim*'i, Ahmed b. Mahmud en-Nesefî'nin *Medariku'n-Nuzul ve Hakaiku't-Tevîl*'i gibi birçok kaynaktan istifade etmiştir. (Yalnız, 2014: 28)

SONUÇ

Tedvin döneminde tefsir ilminin gelişmesinde Bulkînî ailesinin çok büyük bir rolü vardır. Sirâcuddîn Ömer b. Raslan el-Bulkînî kendi çocukları başta olmak üzere Zerkeşî gibi birçok âlimin yetişmesine öncülük ederek tefsir ilminin sistemli bir şekilde gelişmesinde etkili olmuştur. Zerkeşî'nin “el-Burhan” isimli eserini yazarken hocası Sirâcuddîn el- Bulkînî'den

ilham alması; Suyûtî'nin "el-İtkân" adlı eserinde Celâluddîn el-Bulkînî'nin "Mevâki'u'l-Ulûm" adlı eserini temel kaynaklarından biri olarak alması da bunun işaretlerinden biridir.

Tefsir döneminin gelişme ve tefsir ve tefsir usulü kaynaklarının sistemli bir şekilde kayıt altına alınma dönemlerinden biri olan tedvin döneminde Zerkeşî, Celâluddîn el- Bulkînî ve Suyûtî bıraktığı eserler sebebiyle önemli olan isimlerden bazılarıdır. Fakat Bulkînî ailesi Zerkeşî ve Suyûtî'ye kaynaklık eden isimler olmasına rağmen bu aile hakkında birçok çalışmada ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bulkînî'den bahseden birçok çalışmada da bu âlim hakkında ayrıntılı bilgi verilmediği için bu alanda okuma ve araştırma yapan kişilerin Bulkînî hakkında ciddi bir çalışma yapmadıkça ilk bakışta Sirâcuddîn el-Bulkînî, Celâluddîn el- Bulkînî ve Alemuddîn el- Bulkînî'nin tek kişi olduğu zannına kapılması oldukça kolay olacaktır.

Fatma Yalnız'ın "Tefsir Usulünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Suyûtî ve Kâfiyeci Örneği" adlı yüksek lisans tez çalışması çok ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışma olmasına rağmen Bulkînî'nin hayatı bölümünde Suyûtî'nin bizzat ders aldığı hocası Alemuddîn el- Bulkînî, Celâluddîn el- Bulkînî olarak yazılmış; Suyûtî'den Celâluddîn el- Bulkînî'nin öğrencisi olarak bahsedilmiştir. Suyûtî'nin hayatı ve tahsili kısmında da hocalarından bahsederken hocasının Alemuddîn el-Bulkînî olduğundan bahsedilmiştir. Bu da bir kafa karışıklığına yol açmaktadır.

İbrahim Hakkı İmamoğlu'nun "Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri (el-İtkân Örneği)" adlı doktora çalışmasında Suyûtî'nin hocasının Alemuddîn el-Bulkînî olduğu zikredilmiş fakat Suyûtî'nin "el-İtkân" adlı eserinin temel kaynaklarından biri olan "Mevâki'u'l-Ulûm fî Mevâki'i'n-Nucûm" adlı eserin müellifinden "Celâluddîn el-Bulkînî" şeklinde değil, sadece el-Bulkînî şeklinde bahsedilmiştir. Bu da Bulkînî ailesi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmayan insanlar için kafa karışıklığına sebebiyet verebilmektedir.

Bulkînî ailesi konusunda en kapsamlı ve ayrıntılı bilgiyi Harun Savut'un "Sirâcuddîn el-Bulkînî ve Çocuklarının Tefsir ilmine Katkıları" makalesinde bulabilmekteyiz. Savut bu makalesinde hem Sirâcuddîn el-Bulkînî hem çocukları Celâluddîn ve Alemuddîn hakkında çok ayrıntılı bilgi vermiş hem de Zerkeşî ve Suyûtî hakkında kimin öğrencisi oldukları ve kimden nasıl etkilendiklerini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Dolayısıyla bu makaleyi okumadan Zerkeşî, Suyûtî ve Bulkînî konusunda araştırma ve okuma yapmak isteyen bir kişi yüksek lisans ve doktora tezlerini incelese bile bu muğlaklık ve karışıklık kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- İmamoğlu, İ. H. (2011). Celâleddîn es-Suyûtî ve Kur'an ilimlerindeki yeri (el-İtkan örneği). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kandemir, Y. (t.y.). *Temel İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 409–410). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzunpostalcı, M. (t.y.). *Temel İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 410–411). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Savut, H. (2022). Sirâcuddîn el-Bulkînî ve çocuklarının tefsir ilmine katkıları. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 1024–1049.
- Yalnız, F. (2014). Tefsir usulünde süreklilik ve etkileşim: Bulkînî, Suyûtî ve Kâfiyeci örneği. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PSİKOLOJİK DANIŞMADA MİNDFULNESS TEKNİKLERİNİN KULLANIMI

Nasiba AMINJANOVA¹

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü,
nasiba.aminjanova09@gmail.com, ORCID: 0009-0008-2226-7546

Özet

Bu çalışmada psikolojik danışma alanında Mindfulness (bilinçli farkındalık) temelli bilişsel terapi, yani Mindfulness-Based Cognitive Therapy tekniklerinin kullanımı incelenmektedir. Mindfulness, bir bireyin yargılayıcı olmayan tutumla “şimdi ve burada” anına odaklanmasıdır. Bu durum; duygu, düşünce ve davranışları fark etme şeklinde tanımlanmaktadır. Her danışma oturumunda Mindfulness tekniklerinin hızlı, kolay ve ekonomik uygulanabilir olması yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Bu çalışmanın amacı, psikolojik danışma oturumlarında Mindfulness tekniklerinin kullanımı ve yararlarının belirlenmesidir. Bu amaçla 2020-2024 yılları arasında yayınlanan 23 araştırma, doküman analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın verileri Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ), DergiPark, Google Akademik veri tabanlarından ‘Mindfulness teknikleri’, ‘Bilinçli Farkındalık’, ‘Psikolojik danışma oturumlarında Mindfulness teknikleri’, ‘Mindfulness tekniklerinin yaşama etkisi’, ‘Mindfulness tekniklerinin günlük kullanımı’ ve bu kavramların İngilizce ve Rusça karşılıkları kullanılarak taranmıştır. Bu çalışma sonuçlarına göre psikolojik danışma oturumlarında Mindfulness teknikleri; stres bozukluğu, panik atakları, depresyon, öfke, baş ağrısı, uykusuzluk ve yorgunluk gibi sorunlar yaşayan danışanların stres düzeylerini azaltmayı amaçlamaktadır. Bu tekniklerin, bireylerin yaşam kalitesi, duygu düzenlemesi, stresle başa çıkması, öz-şefkati, öfke kontrolü, iyi oluşu ve memnuniyet düzeyinin artırılmasında da oldukça fayda sağladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mindfulness, Bilinçli Farkındalık, Bilişsel-Davranışçı Terapi.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında bireylerin psikolojik sağlığını tehdit eden birçok etken bulunmaktadır. Modern yaşamın getirdiği hızla değişen yaşam koşulları, artan stres düzeyleri bireylerin psikolojik sağlığını olumsuz etkilemekte ve bu durum profesyonel destek arayışını artırmaktadır. Bu bağlamda, psikolojik danışma alanında yeni ve etkili yaklaşımlara olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Mindfulness, yani bilinçli farkındalık, son yıllarda bu ihtiyaçları karşılamak için öne çıkan yöntemlerden biridir. Kökenleri Doğu meditasyonunda bulunan Mindfulness, bir bireyin yargılayıcı olmayan tutumla “şimdi ve burada” anına odaklanmasıdır (Eroğlu, 2024). Bu durum; duygu, düşünce ve davranışları fark etme şeklinde tanımlanmaktadır.

Spesifik bir uygulama olarak Mindfulness teknikleri ilk defa 1979’da Massachusetts Üniversitesi’nde profesör ve sinir bilimi uzmanı Jon Kabat-Zinn tarafından tanımlanmıştır. Zen Budizmi geleneğinde meditasyon uygulayan bilim adamı, Batı bilimini ve Doğu uygulamalarının deneyimini birleştirerek Budist meditasyonu, dini bileşeni hariç tutarak bir şifa yöntemine entegre etmiştir (Gaidukova, 2021). İnsanların meditasyonu gizemli veya yalnızca seçilmiş birkaç kişi için erişilir bir şey olarak gördüğü zamanlar geride kalmıştır. Günümüzde giderek daha fazla insan, hayattaki zorluklarla ve stresle başa çıkmanın bir yolunu bulmak için Mindfulness tekniklerine yönelmektedir (Prikashchikova, 2023).

Psikolojik danışma sürecinde, bireylerin kendilerini daha iyi anlamalarına, stresle başa çıkmalarına ve duygu-düzenleme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla Mindfulness teknikleri kullanılmaktadır. Uygulama; zihinsel imgeleme, pozitif imgeleme, hedef-prova imgeleme, derin nefes alma, aşamalı kas gevşetme, şefkat-temelli meditasyonu gibi teknikleri bir yaşam-biçimi olarak da yapılabilen günlük rutinleri içermektedir. Her danışma oturumunda bu tekniklerinin hızlı, kolay ve ekonomik uygulanabilir olması, geniş yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Aktepe ve Tolan, 2020). Bu çalışmanın amacı, psikolojik danışma oturumlarında Mindfulness tekniklerinin kullanımı ve yararlarının belirlenmesidir.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemleri başlığı altında yer alan sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi araştırılması ele alınan konular hakkında bilgi sunan yazılı belgelerin sistematik bir şekilde

analiz edilmesidir. Bu yöntem, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir (Sak et al., 2021).

Bu çalışmada, psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerin kullanımı ile ilişkili konulu çalışmalar incelenmiştir. Yayımlanan 23 araştırma (11 makale, 10 yüksek lisans tezi ve 2 kongre bildirisi) önceden belirlenen amaçlar kapsamında değerlendirilmiştir. Son olarak elde edilen bilgiler, alan yazın kapsamında yorumlanmıştır. İncelenen çalışmalarla ilgili elde edilen bulgular aşağıda sıralanmaktadır.

BULGULAR

Bu bölümde psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerinin kullanımı belirlemek amacıyla yapılan araştırmadan elde edilen bulgular sunulmuştur.

Tablo 1: Psikolojik Danışmada Mindfulness Tekniklerin Kullanımı ile Bağlı Elde Edilen Çalışmalar

Araştırma Kodu/İsmi	Yazar(lar) ve Yılı
A1/Genç yetişkinlerde benlik saygısı ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişkinin incelenmesi	Eroğlu (2024)
A2/Bilinçli farkındalık ve duygu düzenleme becerileri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiler	Koçak (2023)
A3/Depresyon, anksiyete ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkinin incelenmesi	Kuşluvan (2022)
A4/Bilinçli Farkındalık ve iyi oluş arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracı rol etkisinin incelenmesi	Muradı (2020)
A5/Anksiyete duyarlılığı ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişki	Odabaş (2023)
A6/Yaygın anksiyete semptomlarının yordanmasında üstbilgi, bilinçli farkındalık ve psikolojik esnekliğin rolü	Önen (2021)
A7/Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) Programı'nın bilişsel ve duygusal süreçlere etkisi: Bilinçli farkındalık, uygulanım ve algılanan stres değişimi	Özdemir (2020)
A8/Bilinçli farkındalık, öz-anlayış ve anksiyete arasındaki ilişkilerin incelenmesi	Yıldırım (2020)
A9/Bilinçli farkındalık ve temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması ilişkisinde stresle başa çıkma biçimlerinin aracı rolü	Yılmaz (2020)
A10/Bilinçli farkındalık düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma	Şimşek ve Yüksekbilgili (2020)
A11/Yaşam doyumuyla bilinçli farkındalık arasındaki ilişki: yetişkinler üzerine bir araştırma	Parmaksız (2020)
A12/Öz yeterliğin bilinçli farkındalık ve benlik saygısına etkisi	Yıldırım ve Atilla (2020)
A13/Yetişkin bireylerde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi	Güler ve Usluca (2021)
A14/A Randomized controlled trial of mindfulness-based cognitive therapy vs stress management training for obsessive-compulsive disorder	Mathur, Sharma, Balachander, Kandavel ve Reddy (2021).
A15/Effects of mindfulness-based stress reduction on anxiety symptoms in young people: A systematic review and meta-analysis	Zhou, Guo, Lu, Chen, Xie, Liu, ve Zhang (2020)

A16/ Effectiveness of mindfulness-based cognitive therapy against suicidal ideation in patients with depression: A systematic review and meta-analysis	Zhang, Fu, Guo, Chen, Jiang, Li ve He (2022)
A17/Mindfulness practices as a predictor of psychosomatic health of the individual (review of foreign experience)	Sidyacheva ve Zotova (2020)
A18/Mindfulness-based programs as a modern way of deviant behaviour in the US penitentiary system	Gaidukova (2021)
A19/Meditation as a means of prevention psychological and physical stress	Prikashchikova (2023)
A20/Anxiety sensitivity, mindfulness, and metacognitive beliefs: the mediation of emotion regulation	Güngör (2024)
A21/Psychotherapeutic possibilities of the state of Mindfulness	Machnev (2021)
A22/Bilinçli farkındalık: Güncel bir gözden geçirme	Aktepe ve Tolan (2020)
A23/Effectiveness of mindfulness-based interventions on psychotherapy processes: A systematic review	Garrote, Bellosta, Albiol ve Cebolla (2021)

Tablo 2. Çalışmaların Yurt içi/Yurt dışı Alan Yazın Dağılımı

	n*
Yurt içi alan yazın	15
Yurt dışı alan yazın	8

*Araştırma sayısı

Tablo 2’de psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerin kullanımı çalışmalarına ilişkin araştırmaların yurt içi ve yurt dışı alan yazına göre dağılımları yer almaktadır. Buna göre araştırmaların 15’i yurt içi alan yazın, 8’i yurt dışı alan yazın içerisinde yer almaktadır.

Tablo 3. Çalışma Türlerine Göre Dağılımı

Çalışma türü	n*
Makale	11
Tez	10
Bildiri	2

*Araştırma sayısı

Tablo 3’te psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerin kullanımı çalışmalarını değerlendiren araştırmaların türleri bulunmaktadır. Çalışmada yer alan 23 araştırmanın 11’i makale araştırması, 10’u tez, 2’si kongre bildirisidir.

Tablo 4. Çalışmaların Yılına Göre Dağılımı

Çalışmaların yapıldığı yıl	n*
2020	10
2021	6
2022	2
2023	3
2024	2

*Araştırma sayısı

Tablo 4’de psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerin kullanımı çalışmalarını değerlendiren araştırmaların yapıldığı yıllar yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında 2020-2024 yılları arasında yapılan çalışmalar değerlendirilmektedir. Tablo incelendiğinde psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerinin kullanımı konusunda çalışmaya dâhil edilen çalışmaların 2020 yılında daha çok sayıda olduğu, bu konuda son yıllarda daha az çalışma yapıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Çalışmaların İçeriklerinin Dağılımı

Çalışmaların içeriği	n*
Mevcut mindfulness tekniklerin incelendiği çalışmalar	8
Yeni bir mindfulness teknikleri incelendiği çalışmalar	15

*Araştırma sayısı

Tablo 5’te araştırmaların içeriğinin dağılımı bulunmaktadır. Tabloya göre çalışma içeriğinde, mevcut psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerin kullanımı incelendiği ve değerlendirildiği 8 derleme çalışma ile Mindfulness müdahalelerinin etkililiğinin incelendiği deneysel çalışmalar ve mindfulness ile ilişkili yapıların incelendiği ilişkisel çalışmaları içeren 15 ampirik çalışmaya yer verilmiştir.

TARTIŞMA

Mindfulness Tekniklerinin Psikolojik Danışma Alanında Kullanımına İlişkin Elde Edilen Bulguların Tartışılması

Bu çalışmanın amacı, mevcut psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerinin kullanımı üzerine yapılan araştırmaları incelemektir. Bu kapsamda, 23 çalışma ele alınmış; bunlardan 8’i mevcut uygulamaları değerlendirmiş, 15’i ise Mindfulness tekniklerinin kullanımını yorumlayarak yeni bulgular sunmuştur. Çalışmalar, metodolojik ve uygulamalı açılardan incelendiğinde, Mindfulness tekniklerinin psikolojik danışma sürecinde olumlu etkiler yarattığı bulunmuştur. Bu çalışmalarda incelenen ve değerlendirilen çalışmalara baktığımızda, çoğu çalışmaların 2020 yılında ortaya konulduğunu görülmüştür. A1 kodlu çalışma bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluşa katkısını araştırdıkları çalışmalarında bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluşla pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuştur. Ama bunun yanında benlik saygısı eğitimi ile kişinin kendi değerinin farkına varması sağlanabilir, yine bilinçli farkındalık eğitimiyle kişinin daha sağlıklı bir psikolojiye sahip olması, kendini kabul etme ve anın farkında olma becerileri geliştirilebilir olmasını vurgulanmıştır. Onun tersine A2 kodlu araştırma

bulgularına göre bilinçli farkındalık ve psikolojik iyi oluş arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. A2 araştırma bulgularına göre duygu düzenleme becerilerinin, farkındalık/dikkat, beden duyuları, netlik, anlama, kabul, tolerans, yüzleşmeye hazırlanma, öz-destek, değişimleme boyutları ve toplam duygu düzenleme becerileri puanı ile bilinçli farkındalık arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Başka bir deyişle, bireylerde bilinçli farkındalık düzeyi arttıkça duygu düzenleme becerileri de artmaktadır. Psikolojik iyi oluş ile Mindfulness arasındaki ilişkiyi inceleyen A4 kodlu diğer çalışma ise bilinçli farkındalık ile iyi oluş arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracı rol etkisi incelendiğinde, psikolojik sağlamlığın kısmi aracı rol etkisinin olduğu görülmektedir. A17 çalışması Mindfulness temelli tekniklerin ikiye ayrıldığını ve psikolojik danışma sürecinde oldukça katkı sağladığını söylüyor. Bunlar: resmî ve gayri resmî (formal and informal) olarak belirlenmiştir. Resmi teknikler psikolojik danışma sürecinde yer alan, gayri resmî ise danışanların günlük hayatında rutinine aktarabildikleri teknikleridir.

A7 kodlu çalışma özellikle olumsuz duygulanım devam ederken algılanan stresin düşmesinin faydalı bir sonuç olduğu görülmektedir. Mindfulness programı stres açısından risk barındıran tüm gruplar için (öğrenciler, eğitimciler, sağlık çalışanları, kronik hastalar vb.) kısa süreli, grup hâlinde uygulanabilen, kalıcı beceri kazandırmayı hedefleyen ekonomik bir uygulama olarak büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. A9 çalışmada stresle başa çıkma biçimlerinin aracı rolüne ilişkin bulgular, bilinçli farkındalık temelli müdahalelerde, yaklaşmacı başa çıkma biçimlerinin güçlendirilip kaçınmacı başa çıkma biçimlerinin zayıflatılması şeklinde stresle başa çıkma biçimlerinin eş zamanlı ele alınmasının gerekliliğini göstermektedir. A19 kodlu çalışmada Mindfulness tekniklerin stresin fiziksel ve psikolojik belirtilerinde olumlu etki yarattığını ortaya çıkarıyor. A18 çalışması ise Mindfulness programlarının ABD işahavlerinde düzeltici ve önleyici müdahaleler olarak kullanılmasında faydalar sağladığını vurgulamaktadır. A22 araştırma bilinçli farkındalığın kaygı ve madde bağımlılığında, kronik-tekrarlayan depresyonda, sınır kişilik bozukluğunda, yeme bozukluklarında ve şizofreninin tedavisinde önemli katkıları olduğunu ortaya koymaktadır.

A3, A5, A6, A8, A15, A16 ve A20 çalışmalarında depresyon ve yoğun anksiyete ile Mindfulness tekniklerin arasındaki ilişkiler incelemiştir. A3 araştırmasına göre üzerinde çalışıldığı grupların depresyon ve anksiyete

düzeylerinin arttığı, bilinçli farkındalık düzeyinin ise azaldığı söylenebilir. A5 çalışmanın sonuçları da bunu destekliyor. A6 çalışmada psikolojik esneklik üstbiliş ile negatif, bilinçli farkındalık ile pozitif ilişki içindeyken; yaygın anksiyete bozukluğunun üstbiliş ve bilinçli farkındalık ile ters yönde bir ilişkisi olduğu görülmektedir. A8 çalışmada kontrol grubunda Mindfulness teknikleri uygulanmıştır, bunun sonuçlarına göre anksiyete, depresyon ve insomnia belirtilerinde daha fazla azalma göstermiştir. A15 çalışma ise farkındalık temelli bilişsel terapi, depresyon hastalarında depresif semptomları ve intihar düşüncelerini azaltmada etkili bir müdahale olduğunu ortaya koymaktadır. A16 çalışma meta-analiz yoluyla bulguları inceleyip, bilişsel farkındalık temelli terapileri anksiyete yoğunluğunun azaltmada etkili olduğunu tespit ediyor. A20 çalışmada benzer şekilde bilişsel farkındalık ile duygu düzenleme ve kaygı duyarlılığı arasında da anlamlı pozitif ilişkiler gözlenmiştir. Ayrıca duygu düzenleme, kaygı duyarlılığı ile anlamlı pozitif ilişki göstermiştir. Çalışmada ayrıca Mindfulness ve kaygı duyarlılığı arasındaki ilişkilerde duygu düzenlemenin aracı rolünü araştırılmıştır. Bununla birlikte, A14 çalışma, farkındalık temelli bir terapinin Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB) tedavisinde etkili olduğuna dair önceki araştırmalardan elde edilen bulguları desteklemektedir.

A12 kodlu çalışma öz yeterliğin bilinçli farkındalık ve benlik saygısı üzerindeki etkisini saptamak için yapılan regresyon analizi sonucunda öz yeterliğin, benlik saygısı ve bilinçli farkındalık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. A10 çalışmanın sonucunda bilinçli farkındalık ile mutluluk arasında anlamlı ve pozitif yönde, düşük düzeyde bir ilişki ortaya konulmuştur. A11 araştırmada katılımcıların yaşam doyumu ile bilinçli farkındalıkları arasında pozitif doğrusal ilişki olduğu, buna karşın eğrisel bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır. A13 araştırma sonucunda yaşam doyumu ile bilinçli farkındalık arasında anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Bilinçli farkındalık ölçeği puanları, cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ölçek puanları erkeklerde kadınlara göre daha yüksek çıkmıştır. A21 çalışmada farkındalık meditasyonunun insanın fizyolojik ve psikolojik özellikleri üzerindeki psikoterapötik etkileri üzerine bir literatür taraması yapılmıştır. Bilimsel literatürün gözden geçirilmesi, farkındalık meditasyonunun ve ilgili psikotekniklerin kişinin fiziksel sağlığı, psikolojik özellikleri ve ruhsal durumu üzerinde terapötik bir etkiye sahip olabileceğini göstermiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, psikolojik danışma oturumlarında Mindfulness tekniklerinin yararları ve kullanımının belirlenmesidir. Ele alınan araştırmalar, mindfulness uygulamalarının bireylerin psikolojik iyi oluşunu artırmada, stres yönetiminde ve duygusal düzenlemede etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Genel olarak, bilinçli farkındalık, psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etkiler yaratabilir; ancak bu etki çeşitli faktörlere bağlıdır.

Literatüre incelendiğinde yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş gibi değişkenlerle ilgili yapılan çalışmalar çok sık olmasına rağmen pozitif psikolojik kavramlarla beraber daha az çalışıldığı görülmektedir. Bazı çalışmalar, bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş arasında olumlu bir ilişki bulurken, bazıları bu ilişkinin daha karmaşık olduğunu ve benlik saygısı gibi ara değişkenlerin rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, bilinçli farkındalık ile ilgili yapılan araştırmaların çoğunlukla bilinçli farkındalık temelli uygulamalar içerdiği görülmüştür. Bazı çalışmaları psikolojik sorunlar için bilinçli farkındalık temelli uygulamaların kullanılmasının özellikle depresyon, stres ve anksiyetede olumlu etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldırım, 2020). Mindfulness temelli programının stresi tetikleyecek olumsuz yaşantılar karşısında, bireylerin iyi oluşu koruyabilecek becerilerin kazanımında etkili bir uygulama olabileceği bilinmektedir (Özdemir, 2020).

Bu araştırma sonucuna göre Mindfulness; stres yönetiminde, duygu düzenlemede ve genel psikolojik iyilik hâlinin artırılmasında önemli bir araç olabilir; ancak bu alandaki etkilerin altında yatan mekanizmaların anlaşılması açısından daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Sonuç olarak, psikolojik danışmada Mindfulness tekniklerinin kullanımı, bireylerin psikolojik sağlıklarını desteklemek ve iyilik hallerini artırmak için etkili bir yöntemdir. Bu alandaki çalışmaların devam etmesi, Mindfulness'ın farklı terapötik yaklaşımlar içinde nasıl daha etkili bir şekilde kullanılabileceğine dair daha fazla bilgi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktepe, İ., ve Tolan, Ö. (2020). Bilinçli farkındalık: Güncel bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12(4). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1046771>
- Eroğlu, B. (2024). *Genç yetişkinlerde benlik saygısı ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Gaidukova, O. L. (2021). *Mindfulness-based programs as a modern way of deviant behaviour in the US penitentiary system* [Kongre bildirisi]. III International Scientific and Practical Conference, Moscow, Russia. <https://cyberleninka.ru/article/n/programmy-mindfulness-kak-sovremennyy-vid-psihokorreksionnyh-interventsiy-i-profilaktiki-deviantnogo-povedeniya-v-penitentsiarnoy-viewer>
- Garrote, E., Bellosta, M., Albiol, L., ve Cebolla, A. (2021). Effectiveness of mindfulness-based interventions on psychotherapy processes: A systematic review. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 29(3), 783–798. <https://doi.org/10.1002/cpp.2676>
- Güler, K., ve Usluca, M. (2021). Yetişkin bireylerde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 372–383. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.868875>
- Güngör, S. (2024). Anxiety sensitivity, mindfulness, and metacognitive beliefs: The mediation of emotion regulation. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 616–625. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3707965>
- Koçak, F. G. (2023). *Bilinçli farkındalık ve duygu düzenleme becerileri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiler*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kuşluyan, M. (2022). *Depresyon, anksiyete ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Machnev, E. G. (2021). *Psychotherapeutic possibilities of the state of mindfulness*. Tyumen: Tyumen University, Master's Thesis.
- Mathur, S., Sharma, P. M., Balachander, S., Kandavel, T., ve Reddy, J. (2021). A randomized controlled trial of mindfulness-based cognitive therapy vs stress management training for obsessive-compulsive disorder. *Journal of Affective Disorders*, 282(1), 58–68. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.12.082>
- Muradı, N. (2020). *Bilinçli farkındalık ve iyi oluş arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracı rol etkisinin incelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Odabaş, B. (2023). *Anksiyete duyarlılığı ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişki*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Önen, C. İ. (2021). *Yaygın anksiyete semptomlarının yordanmasında üstbiliş, bilinçli farkındalık ve psikolojik esnekliğin rolü*. İstanbul: İstanbul Kent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Özdemir, B. (2020). *Mindfulness temelli stres azaltma (MBSR) programının bilişsel ve duygusal süreçlere etkisi: Bilinçli farkındalık, duygulanım ve algılanan stres değişimi*. Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Parmaksız, İ. (2020). Yaşam doyumuyla bilinçli farkındalık arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 157–176. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1055400>
- Prikashchikova, I. V. (2023). Meditation as a means of prevention psychological and physical stress. *Current Issues of Sports Psychology and Pedagogy*, 3(4), 53–58. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/129363/1/avsp-4-2023-06.pdf>
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227–256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Sidyacheva, N. V., ve Zotova, L. E. (2020). Mindfulness practices as a predictor of psychosomatic health of the individual (review of foreign experience). *Obrazovanie Lichnosti*, 98–106. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44221625>
- Şimşek-Yüksekbilgili, N. (2020, Şubat 28–29). Bilinçli farkındalık düzeyi ile bireysel mutluluk düzeyi arasındaki ilişki üzerine bir araştırma [Kongre bildirisi]. III. İşletme ve Yönetim Bilimleri Uluslararası Kongresi, İstanbul, Türkiye. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/991828>
- Yıldırım, G., ve Atilla, G. (2020). Öz yeterliğin bilinçli farkındalık ve benlik saygısına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 59–84. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1196464>
- Yıldırım, M. (2020). *Bilinçli farkındalık, öz-anlayış ve anksiyete arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, F. (2020). *Bilinçli farkındalık ve temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması ilişkisinde stresle başa çıkma biçimlerinin aracı rolü*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Zhang, B., Fu, W., Guo, Y., Chen, Y., Jiang, C., Li, X., ve He, K. (2022). Effectiveness of mindfulness-based cognitive therapy against suicidal ideation in patients with depression: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 319, 655–662. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.09.091>
- Zhou, X., Guo, J., Lu, G., Chen, C., Xie, Z., Liu, J., ve Zhang, C. (2020). Effects of mindfulness-based stress reduction on anxiety symptoms in young people: A systematic review and meta-analysis. *Psychiatry Research*, 289(02), 113002. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113002>

ÖZBEKİSTAN'DA DİJİTAL AKTİVİZM: 7 EKİM 2023 GAZZE SAVAŞI VE İSRAİL BOYKOTU ÖRNEĞİ

Abror MASHARIPOV¹

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı,
gazeteci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7226-2064

Özet

Dünya genelinde dijital medyanın ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, geleneksel toplumsal ve politik eylemlerin dijital platformlara taşınmasına ve yeni bir boyut kazanmasına olanak tanımıştır. Özellikle sosyal medya, bireylerin veya grupların sadece yerel konularda değil küresel konularda da farkındalık yaratmasını, belli bir taleplerini iletmesini ve değişim başlatmasını mümkün kılmaktadır. Bu çalışma, Orta Asya'nın önemli ülkelerinden biri olan Özbekistan'da dijital aktivizmin öne çıkan bir örneği olarak, 7 Ekim 2023 Gazze Savaşı sonrası başlatılan İsrail ürünleri boykotunu ve dijital aktivizmin toplumsal dinamikler üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler, Telegramdan derlenmiş ve tematik analiz yöntemi ile incelenerek dijital aktivizmin Özbekistan'daki etkileri ve boyutları değerlendirilmiştir. Çalışmanın en önemli sınırlılıklarından biri, verilerin sadece dijital platformdan elde edilmiş olmasıdır. Bulgular, Özbekistan'da boykot çağrılarının Telegram gibi platformlarda belli bir ölçüde yankı uyandırdığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: İsrail boykotu, Özbekistan, Gazze savaşı 2023, Dijital aktivizm, Toplumsal hareketler

1. GİRİŞ

Dijital medyanın ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde evrildiği günümüzde, toplumsal ve politik eylemler dijital platformlara, sosyal medyaya taşınarak yeni bir boyut kazanmıştır. Sosyal medyanın etkileşim gücü ve yayılma hızı, bireyleri ve grupları küresel konularda da farkındalık yaratmaya, taleplerini iletmeye ve değişim başlatmaya teşvik etmektedir. Bu bağlamda, dijital aktivizmin etkilerini anlamak ve çeşitli coğrafyalardaki bu tür eylemleri incelemek, toplumsal dinamikleri değiştiren faktörleri ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Özbekistan'da dijital aktivizmin öne çıkan bir örneği olarak İsrail Boykotu'nu incelemektir. İsrail ile ilişkili bir boykot çağrısının dijital platformlardaki izlerini takip etmek, dijital aktivizmin Özbekistan'daki evrimini anlamak ve Özbek toplumunun küresel bir konuda duyarlılığın nasıl oluştuğunu kavramak açısından önem arz etmektedir. Çalışma, dijital aktivizmin gücünü ve etkilerini daha iyi anlamayı hedeflemiştir.

KURAMSAL/KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, belirli bir amaç için bir araya gelen bireylerin ya da grupların toplumsal değişim doğrultusunda örgütlü ve kitlesel eylemleridir. Bu hareketler, eski ve yeni toplumsal hareketler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ekonomik kaynaklı haksızlıklar, yoksulluk, toplumsal adalet, işsizlik için sanayileşme döneminde işçi sınıfı tarafından yapılan örgütlenmeler, eski toplumsal hareketler olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2021: 113). Genellikle hiyerarşik bir yapıya sahip olan eski toplumsal hareketler, belli bir liderler tarafından yönlendirilen, örgütlü ve disiplinli gruplardı. Bu hareketler medya ve iletişim olanaklarının sınırlı olduğu dönemlerde ortaya çıkmıştır ve genellikle belirli bir coğrafi bölge veya ülkenin içinde odaklanmıştı. Toplumsal hareketler XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı bir boyut kazanarak, geleneksel sınıf temelli hareketlerden ayrılmış ve “yeni toplumsal hareketler” olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Aslan, 2021: 1). Yeni toplumsal hareketler genel olarak kimlik, özgürlük, çevre, kadın hakları, bireysel özgürlük, demokrasi, barışın ve doğanın korunması gibi etik sorunları ele almıştır (Tuna ve Türkölmez, 2023: 212). Yeni toplumsal hareketlerin geleneksel toplumsal hareketlerden farkı, genellikle teknolojik gelişmeler ve kültürel değişimlerin etkisiyle ortaya çıkan dinamik topluluklar olmasıdır. Yeni toplumsal hareketler yatay bir yapıya sahiptir, bu hareketlerde

liderlik genellikle dağınık ve kolektif bir şekilde gerçekleşir. Bu hareketlerin genellikle küresel çapa sahip olduğunu söylemek mümkün; zira internetin ve sosyal medyanın sayesinde dünya genelinde ortak amaçlar etrafında bir araya gelme potansiyelleri yüksektir. Sosyal medya, çevrimiçi kampanyalar ve diğer dijital araçlar, hızlı iletişim ve bilgi paylaşımı sağlamaktadır. İnternet ve sosyal medya, hızlı bir şekilde büyük kitleleri anında mobilize etme olanağı sağlar. Bir olay veya konu hakkında hızlı bir şekilde kitlesel bir tepki oluşturulabilir. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketler küresel düzeyde etkili olma potansiyeline sahiptir. Tilly ve Wood (2020: 200) dijital iletişim teknolojileri uluslararası toplumsal hareket örgütçüleri tarafından aktif bir şekilde kullanıldığına dikkat çekmiş ve İnternet siteleri, çevrimiçi imza kampanyaları, sosyal medya gibi imkanların eylemleri koordine etmede iletişimi hızlandırdığını vurgulamıştır.

Dijital Aktivizm

Dijital aktivizm, bireylerin ve grupların çeşitli konularda değişim talep etmek için dijital araçları kullanarak seslerini duyurma yöntemidir ve günümüzde demokratik katılımı artırmanın, toplumsal sorunlara dikkat çekmenin etkili bir yolu olarak öne çıkmaktadır. Dijital aktivizm ile birlikte “internet aktivizmi”, “çevrimiçi aktivizm”, “sanal aktivizm” gibi farklı terimler de kullanılmaktadır. Kar ve Kesim’e (2015: 131) göre, dijital aktivizmin en basit tanımı, *“Belli bir amacın savunusu için, bu amaç etrafında veya belirli bir eylemi gerçekleştirmek amacıyla örgütlenme, amaca yönelik mesajların bir iletişim kampanyası çerçevesinde kitlelere iletilmesidir.”* Günümüzde İnternet ve iletişim teknolojileri toplumsal hareketler üzerinde öyle etkiye sahip ki, bu teknolojiler kullanmadan gerçekleştirilen toplumsal hareketler artık daha az aktif ve etkili olmaktadır (Yıldız ve Durmuş, 2023: 224).

Yeni teknolojilerin sağladığı imkanlar sayesinde dijital aktivizm, acil durum ve toplumsal olaylara anında tepki verme yeteneği ile ön plana çıkmaktadır. Sosyal medya, insanları hızla bilgilendirerek ve örgütleyerek toplu eylemleri tetikleyebilmektedir. Sosyal medyanın kamuoyuna etkisi ve belli bir konuda farkındalık oluşturmadaki önemi ve gücü oldukça büyüktür. Örneğin, olaylar sosyal medyada hızla paylaşılarak büyük kitlelere ulaşır ve bu da halkın hızla haberdar olmasını sağlar. Arap Baharında, İspanya’da İndignados ve ABD’de Occupy Wall Street Hareketlerinde sosyal medyanın kritik rolü kanıtlanmıştır. Bu eylemlerde insanlar iletişim kurmak, örgütlenmek ve eylemlerin koordinasyonunu sağlamak için sosyal

medya platformlarından aktif bir şekilde yararlanmışlardır. Sosyal ağlar, bu eylemlerin ana kaynağı olmasa da eylemciler arasında iletişim kurulmasında, uluslararası alanda bilgi paylaşımı ve destek sağlamada, aynı zamanda kitleleri harekete geçirmede önemli bir rol üstlenmiştir (Aslan, 2021: 11). Dijital aktivizm, bireylerin düşüncelerini özgürce ifade etmelerini sağlar ve otoriter rejimlere karşı sesini yükseltmek isteyenler için önemli bir araçtır. Başka bir özelliği ise coğrafi sınırları aşarak benzer amaçlara sahip insanları bir araya getirmesidir. Bu durum, dünya genelindeki sorunlara karşı küresel dayanışma ve çözüm arayışlarının güçlenmesine katkı sağlar. Ayrıca, dijital aktivist hareketler, net bir organizasyon yapısı olmadan da hayatta kalabilirler; farklı hesaplar, bloglar ve hacker grupları liderlik misyonunu üstlenebilir veya paylaşabilirler (Turhan, 2017: 28). Aynı zamanda dijital platformlarda yanlış bilgilerin hızla yayılma riski bulunduğunu unutmamak gerekiyor. Manipüle edilmiş içerikler, toplumsal hareketlerin itibarını zedeleyebilir. Bunun dışında, Arap Baharında olduğu gibi bazı ülkelerde hükümetler, dijital aktivizmi kontrol etmek amacıyla sansür uygulayabilir veya sosyal medya platformlarına erişimi engelleyebilir.

Dijital Aktivizmin Türleri

Ürkmez (2020: 114-115); hacktivism, slacktivism/slacktivism ve clicktivism/kliktivism olmak üzere dijital aktivizmin üç türünden bahsetmektedir.

Hacker aktivizmi yani hacktivism, bilgisayar korsanlığı yöntemlerini kullanarak, belirli bir amaç için siber saldırılar düzenlemektir. Bu, sansürü aşma, bilgi sızdırma veya belirli bir politika değişikliği talep etme amacını taşıyabilir. Hacktivismde amaç, sosyal değişim sağlamaktır ve bu amaç hacktivismi siber suçlardan farklı kılar (Ürkmez, 2020: 114).

Slacktivism/slacktivism, internet veya sosyal medya üzerinden minimal çaba harcayarak katılım gösteren bireylerin, gerçek dünya etkileşimlerine kıyasla daha düşük etkili oldukları bir tür dijital aktivizmi ifade eder. Slacktivism, sosyal medya paylaşımları, online imza kampanyalarına katılım, hashtag kullanımı gibi görece düşük çaba gerektiren eylemleri içerir. Bu tür dijital aktivizm, bireylerin sosyal sorunlarla ilgili farkındalık yaratmalarına katkıda bulunabilir, ancak genellikle daha somut, pratik eylemlere geçmeksizin sadece çevrimiçi platformlarda paylaşımlar yapma eğilimindedir.

Clicktivizm/klktivizm, bireylerin sosyal medya veya internet üzerinden bir konu hakkında destek göstermek veya farkındalık yaratmak amacıyla sadece bir tıklama veya paylaşım sınırlı kalan düşük çaba içeren eylemleri ifade eder.

Bunların dışında dijital aktivizme örnek olarak çevrimiçi kampanyalar ve imza toplama girişimleri de söylenebilir. Dijital aktivistler, çeşitli konularda online kampanyalar düzenler ve imza toplarlar. Bu, belirli bir konuda kamuoyu oluşturmayı, dikkat çekmeyi ve destek toplamayı amaçlar.

Dijital aktivizm, çeşitli dijital sanat formları aracılığıyla duygu ve düşünceleri ifade etmek için de kullanılabilir. Dijital sanat eserleri, toplumsal konularda farkındalık yaratmak için bir araç olarak hizmet edebilir.

Dijital aktivizm, çeşitli sosyal medya platformları aracılığıyla manipülasyon ve propaganda amacıyla kullanılabileceğini unutmamak gerekiyor. Yanıltıcı bilgilerin yayılması, gerçeklerin çarpıtılması ve algı yönetimi, dijital aktivizmin güvenilirliğini zedeleyebilmektedir.

Dijital Aktivizm ve 7 Ekim 2023 Gazze Savaşı

7 Ekim 2023 tarihinde Hamas ve İsrail arasında yeni çatışmaların başlaması, İsrail – Filistin sorununu yeni bir boyuta taşımakla birlikte dünya genelinde protestoları ve yeni bir dijital aktivizm dalgasını tetiklemiştir. İsrail – Filistin sorunu, uzun bir tarihe dayanan ve karmaşık bir çatışmadır. Bu çatışma, İsrail Devletinin 1948’de kurulmasının ardından başlamış ve günümüze kadar devam etmektedir. İsrail ve Filistin arasında toprak anlaşmazlığı bulunmaktadır ve bu durum, Batı Şeria ve Gazze Şeridi gibi stratejik toprakları içermektedir. İsrail, 1967’de Filistin topraklarının %80’ini işgal etmiştir (T. C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, s. 26) ve işgal günümüze kadar bitmiş değil. İsrail’in bir dini devlet olması ve Tevrat’a göre Vadedilmiş Toprakları ele geçirmek için çaba sarf etmesi (Cankut, 2024: 18) durumu daha da zorlaştırmaktadır. İsrail’in kendi güvenliğini sağlamak adına 2007 yılından beri Gazze Şeridini abluka altında tutması ve Filistinlilere karşı aşırı güç kullanması, bölgede derin insani krize yol açmıştır. Gazze yönetimini elinde bulunduran Hamas’ın askeri birlikleri tarafından 7 Ekim 2023 tarihinde İsrail’e karşı başlatılan saldırılara cevaben İsrail bölgede geniş çaplı bir askeri operasyon başlattı. Ancak bu operasyon sivillerin ölümüne neden oldu. Cankut, İsrail’in Gazze’de yürüttüğü operasyon tam manada soykırıma dönüştüğünü belirtmiştir (Cankut, 2024: 19). Bu çalışmanın tamamlandığı 21 Ocak 2024 itibarıyla İsrail’in 7 Ekim 2023’ten beri Gazze’ye

saldırılarında ölen Filistinlilerin sayısı 25 bini geçmiştir. Bu bilgi, Anadolu Ajansı tarafından Gazze'deki Sağlık Bakanlığı verilerine dayanarak verilmiştir. Gazze'de yeni bir savaş başladıktan sonra dijital platformlarda İsrail'e ve İsrail'e destek veren küresel markalara karşı boykot çağrıları daha sık duyulmaya başlamıştır. Örneğin, The Witness² ve BDS³ gibi platformlar boykot edilmesi gereken İsrail ürünleri ve İsrail'i destekleyen markalar hakkında bilgi vermektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmanın temel amacı, 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan Gazze Savaşına bağlı olarak Özbekistan'da ortaya çıkan dijital aktivizm örneklerini incelemek ve bu süreçte Telegram üzerinden gerçekleştirilen İsrail boykotunu analiz etmektir. İlk aşamada, dijital aktivizm, İsrail boykotu ve benzeri konularda literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taramasında, Özbekistan'da dijital aktivizmin henüz yeterince araştırılmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, bölgesel bağlamda dijital aktivizmin öne çıkan unsurlarını belirlemeye ve küresel bir konu olan İsrail boykotu çerçevesindeki dijital aktivizmi daha iyi anlamaya yönelik bir çaba içermektedir.

Dijital aktivizmin hızla değişen bir alan olduğu dikkate alınarak, çalışma kapsamında yalnızca Telegram'da gerçekleşen olayları kapsayan bir gözlem yapılmıştır. Özellikle, İsrail boykotuna yönelik dijital aktivizmin nasıl örgütlendiği, paylaşımların içeriği ve toplumsal etkileri üzerine odaklanılmıştır. Telegram üzerindeki gruplar, kanallar ve kullanıcı etkileşimlerini anlamak için sosyal medya analizi yapılmıştır. Analiz, yalnızca Telegram üzerinde gerçekleştirilen içerik paylaşımlarının, duygusal tepkilerin ve boykot çağrılarının nasıl evrildiği üzerine odaklanmıştır. Toplanan veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz, belirlenen temaları, eğilimleri ve çelişkileri belirleme amacını taşımıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Özbekistan'da Dijital Aktivizm

Datareportal (Datareportal, 2024) raporuna göre Ocak 2024 itibarıyla Özbekistan'da toplam nüfusun %83,3'ü yani 29,52 milyonu internet kullanmaktadır. Ülkede 2,15 milyon Facebook kullanıcısı, 8,70 milyon Instagram kullanıcısı, 3,12 milyon TikTok kullanıcısı ve 165,4 bin X (Twitter)

² <https://boycott.thewitness.news>

³ <https://bdsmovement.net>

kullanıcısı bulunmaktadır. Telegram kurucularından Georgiy Lobişkin (2023) Özbekistanda 7,4 milyon kişinin Telegram kullandığını belirtmiştir. Ayrıca Datareportal raporuna göre Özbekistan'da 33,81 mobil abone bulunmaktadır. Bu rakam, ülke nüfusunun %95,5'ine denk gelmektedir. Instagram'ın görsel ve kısa video odaklı olması ve dolayısıyla veri tüketiminin görece düşük olması, günlük hayattan anlık paylaşımlar yapmak veya farklı konularda bilgi almak isteyen Özbekistanlı kullanıcılar için de bu platformu cazip hale getirmektedir. Telegram, anlık mesajlaşma servisi ve Özbekistan'da 7,4 milyon kişinin bu servisi kullanıyor olması, Telegram'ın bu ülkede iletişim için en çok tercih edilen platformlardan biri olduğu göstermektedir. Ayrıca Telegram'da farklı konularda içeriklerin yanı sıra kamuoyuna yönelik bilgilendirmeler de sunulmaktadır; Özbekistan'ın birçok resmi kuruluşları ve medya kuruluşlarının Telegram kanalı bulunmaktadır ve bu durum, kullanıcıları platformda tutmayı sağlayan faktörlerden biridir. Özbekistan Anayasasının 33.Maddesinde devletin internet kullanımı için koşullar oluşturacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu maddede vatandaşların düşünce, konuşma ve inanç özgürlüklerine; bilgi arama, alma ve iletme haklarına sahip oldukları ifade edilmiştir. Freedom House kuruluşu ise 2023 raporunda Özbekistan'ı otoriter bir rejime sahip ülke olarak nitelendirmiş ve ülkede gerçekleştirilen bazı reformlara rağmen internet kullanımının özgür olmadığını vurgulamıştır. Rapora göre, 3 Kasım 2021 tarihinde ülkede Facebook, Instagram, LinkedIn, Odnoklassniki, Telegram ve YouTube'e erişim engellenmiş ve aynı gün engel kaldırılmıştır, bu ise hükümetin internet üzerinde ne kadar güçlü kontrole sahip olduğunu göstermektedir.

Özbekistanlı siyaset bilimci Kamoliddin Rabbimov (2024), Sınır Tanımayan Gazeteciler örgütünün 2024 sıralamasında Özbekistan'ın 11 sıra gerileyerek 148.sırada yer aldığına dikkat çekerek, bu durumun ilk nedenini Kompromat.uz davası ve bazı bloggerların hapis cezası almasıyla açıklamıştır. Kompromat.uz, bazı resmi kurumlar hakkında ifşa edici bilgiler/ haberler sunan bir Telegram kanalı olarak bilinmektedir. Gazeta.uz haberine göre Kompromat.uz yöneticileri hakkında açılan dava kapsamında Human.uz haber sitesi genel yayın yönetmeni Hurşid Daliyev yargılanmış ve vergi kaçakçılığı ve suç gelirlerinin aklanmasında suçlu bulunarak 2023 yılının eylül ayında 7 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Rabbimov'a göre Özbekistan'da bloggerlar ve gazeteciler farkında olmadan yasal çerçevenin dışına çıkmış, hata yapmış ve suç işlemiş olabilirler. Ancak aynı zamanda ülkede medya ve blog yazarlarına yönelik sürekli uyarı sistemi bulunmamaktadır. Ayrıca siyaset bilimci Rabbimov, Özbekistan'da iktidar ve medya arasında atalet

durumu bulunduğunu vurgulayarak, ülkenin ifade özgürlüğü konusunda neredeyse hiçbir deneyimi olmadığını, ülke yönetimi 2016 yılına yani iktidar değişimine kadar ifade ve fikir özgürlüğünü istikrara yönelik en büyük tehdit olarak gördüğünü, güvenlik ve istikrarın güç ve baskıyla sağlanması norm haline geldiğini ve bu nedenle sorunlarından bahsetmek, gazeteciler için hâlâ psikolojik strese neden olduğunu belirtmiştir. Böyle stresli bir ortama rağmen Özbekistanlı dijital aktivistler özellikle insan hakları, çevre ve toplumsal adalet gibi konularda sosyal medya aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmaktadırlar. Örneğin, 2023 yılında Fergana bölgesinde çalışan gazeteci Olimjon Haydarov'un tutuklanması veya Harezm bölgesinde Adalet Bakanlığı çalışanlarının yetiştirme yurdunun yetişkin olmayan kızlarıyla cinsel ilişkide bulunması gibi olaylar sosyal medyada büyük bir yankı uyandırmış, bu olaylar sonucunda hashtaglar ile dijital kampanyalar başlatılmıştır.

7 Ekim 2023 Gazze Savaşı Sonrası Özbekistan'da Dijital Aktivizm

Özbekistan'da dijital aktivizm, ulusal sınırların ötesindeki olaylara da duyarlılık göstermektedir. Özellikle bölgesel veya küresel çapta önemli olaylar, dijital aktivistlerin dikkatini çekmekte ve bu bağlamda çeşitli kampanyalara neden olmaktadır. 7 Ekim 2023 tarihinde Filistin'in Gazze Şeridinde başlayan savaşa tepkiler buna bir örnektir. Bu savaşın ardından Özbekistan'da dijital aktivizmin belirgin bir şekilde yükseldiği görülmektedir. İnsanlar, duyarlılık ve tepki gösterme amacıyla dijital ortamda bir araya gelmiş ve İsrail politikalarına karşı seslerini yükseltmişlerdir. Dijital aktivistler Filistin'i desteklemek amacıyla İsrail ürünlerine ve savaşta İsrail'i destekleyen uluslararası markaları boykot etme çağrısında bulunmuşlardır. Boykot çağrılarını düzenli bir şekilde devam ettirmek ve bu çağrıları eyleme dökmek amacıyla web siteleri kurmuşlar ve sosyal medyada sayfalar oluşturmuşlardır.

Bu araştırmada Telegram mesajlaşma servisinde kurulan boykot kanalları araştırılmıştır. Araştırma için Telegram'ın seçilmesinin nedeni, bu platformun Özbekistan'da çok popüler olmasıyla ve 7,4 milyon kişi tarafından kullanılmasıyla (Lobuşkin, 2023) açıklanmaktadır. BoykotQildim⁴, boykot edilmesi gereken İsrail ürünleri hakkında bilgi sunmak amacıyla oluşturulmuş bir web-sitesidir. Bu web sitesinde boykot kampanyasının amacı Filistin'e yapılan haksızlıklara tepki göstermek ve İsrail'i boykot ederek yerel

⁴ <https://www.boykotqildim.com>

üreticileri desteklemek olarak açıklanmıştır. Web sitesinde İsrail ürünleri ve İsrail'i destekleyen markalar hakkında bilgiler verilmektedir. Kullanıcılar böyle ürünler ve markalar hakkında bu web sitesine bilgi gönderebilirler. Bu web sitesinin Telegramda kanalı bulunmaktadır.

Telegram kanalı⁵ 7 Kasım 2023 tarihinde kurulmuştur ve 20 Ocak 2024 tarihi itibarıyla 6237 takipçisi bulunmaktadır. Kanalda 21 Ocak 2024 tarihine kadar 119 paylaşım yapılmıştır.

İsroilBoycot kanalı⁶ 5 Kasım 2023 tarihinde kurulmuştur ve 20 Ocak 2024 tarihi itibarıyla 7 413 takipçisi bulunmaktadır. Kanalda 21 Ocak 2024 tarihine kadar 181 paylaşım yapılmıştır.

Bu kanalın Rusça versiyonu⁷ da bulunmaktadır ve Rusça kanalında 20 Ocak 2024 tarihi itibarıyla 30 230 takipçi bulunmaktadır. Bu kanalda 21 Ocak 2027 tarihine kadar 329 paylaşım yapılmıştır.

İsroilBoycot kampanyasının Rusça telegram kanalında takipçilerin daha fazla olması, kampanyanın sadece Özbekistan hudutlarıyla ile sınırlı kalmadığıyla ve Rusçanın Özbekçeden daha yaygın bir dil olmasıyla açıklanabilir.

BoycotQildim kanalında yapılan 119 paylaşım konulara göre kategorilere ayrıldığında 93 paylaşımın İsrail ürünleri ve İsrail'e destekleyen global şirketlerin ürünleriyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. 19 paylaşımın konusunu İsrail'i kınama ve Filistin'e destek mesajları oluşturmaktadır.

Tablo 1. BoycotQildim Kanalında Yapılan Paylaşımların Konuları

İsrail'i kınama ve Filistin'e destek mesajları	Gazze'ye saldırı haberi	Boycot ürünleri hakkında bilgi	Diğer
19	1	93	6

Kanalda boykot ürünleri hakkında bilgi verilirken, ürünün neden boykot listesine alındığı açıklanmıştır.

12 Aralık 2023 tarihli paylaşımında Özbekistan'ın büyük zincir marketi Korzinka.uz'da bazı boykot ürünlerin indirimde girdiği bilgisi paylaşılmış ve bu indirim, boykot çağrılarının bir somut sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca 14 Aralık 2023 tarihinde yapılan paylaşımında boykot ürünlerinin bulunmasını kolaylaştıracak mobil uygulama geliştirildiği ve yakın tarihte kullanıma sunulacağı bildirilmiştir. BoycotQildim kanalında paylaşımlar kullanıcıların yorumuna kapatılmıştır ve bu durum kullanıcılarla etkileşimi engellemektedir. Kullanıcılar paylaşımlara sadece beğeni bırakabiliyorlar.

⁵ https://t.me/boycot_qildim

⁶ https://t.me/boycot_qildim

⁷ https://t.me/+_IT--fXHPhiZTUy

İsroilBoycot kanalında 5 Kasım 2023 tarihinden beri yapılan 181 paylaşımın 173'ü boykot ürünleriyle ilgili olup, diğer 8 paylaşımın konusu kanalla ve boykotla ilgili bilgilendirici materyallerden oluşmaktadır.

Tablo 2. İsroilBoycot Kanalında Yapılan Paylaşımların Konuları

Boykot ürünleri hakkında bilgi	Diğer
173	8

Bu kanalda ürünlerin neden boykot listesine alındığı kısaca açıklanmış ve bu açıklamayı doğrulayan linkler paylaşılmıştır. Bu kanalda da paylaşımlar kullanıcıların yorumlarına kapatılmıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere BoykotQildim ve İsroilBoycot kanallarının ana teması, Filistin'e yapılan haksızlıklara tepki göstermek, İsrail'i kınamak ve boykot çağrılarını yapmaktır. Boykot ürünleri hakkında bilgi verme kategorisi, her iki kanalda da önemli bir yer tutmaktadır. İsrail'i destekleyen markaların ve ürünlerin boykot edilmesi, dijital aktivistlerin ana hedeflerinden biridir. İki kanalın da içerikleri kullanıcı yorumlarına kapalıdır, bu da etkileşimin sınırlandırılmasına neden olabilir. İki kanal da kullanıcılarına, boykot listesine alınan ürünlerin nedenlerini açıklayan bağlantılar sunmaktadır. Bu kanalların kısa bir süre zarfında 6-7 bin takipçiye ulaşması, boykot kampanyasının belli bir kitleye ulaştığını göstermektedir. Bu kanallarda boykot kampanyasıyla ilgili daha fazla bilgi sağlamak, insanların neden boykot yapmaları gerektiğini anlamalarına yardımcı olabilir. İsrail politikaları ve Filistin'e yapılan haksızlıklarla ilgili detaylı bilgiler sunarak, destekçilerin kampanyaya daha bilinçli bir şekilde katılmalarını sağlaması açısından önemlidir. Yalnızca Telegram'da değil, diğer sosyal medya platformları, örneğin Özbekistanlıların aktif bir şekilde kullandığı Instagram'da da paylaşımlar yapmak, kampanyanın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayabilir. İnsanlara farklı kanallardan ulaşarak daha geniş bir destek ağı oluşturulabilir. Kampanya ile ilgili düzenli güncellemeler ve bilgiler paylaşmak, takipçilerin ilgisini canlı tutmayı sağlar. Bu açıdan BoykotQildim kanalı aksamaktadır, İsroilBoycot kanalında ise paylaşımlar kesintisiz yapılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen veriler, Özbekistanlı dijital aktivistlerin Gazze olaylarına karşı duyarlılık gösterdiğinin bir kanıtıdır, aynı zamanda dijital aktivizmin olaylara duyarlı bir şekilde yanıt verme yeteneğinin bulunduğunu ve konu odaklı aktivizmin önemini göstermektedir. Dijital aktivistler ulusal sınırların ötesindeki olaylara duyarlılık göstererek, Filistin sorununa yönelik kampanyaları desteklemişlerdir. Bu durum, dijital aktivizmin sınırları aşma ve küresel olaylara etkili bir şekilde müdahale etme potansiyelini yansıtmaktadır. Dijital aktivizmin Telegram gibi popüler mesajlaşma servislerini kullanması, bu platformların Özbekistan'da ne

kadar etkili olduğunu göstermektedir. Mesajlaşma uygulamaları, bilgi paylaşımı ve kampanya organizasyonu için önemli bir araç olmuştur. İsrail politikalarına karşı tepki olarak ortaya çıkan boykot kampanyaları, dijital aktivistlerin eyleme geçme ve duyarlılık oluşturma konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır. Bu kampanyalar, sivil toplumun dijital platformlarda güçlü bir şekilde sesini duyurmasına olanak tanımaktadır. Boykot kampanyalarının yanı sıra, web siteleri aracılığıyla bilgi paylaşımı ve İsrail ürünleri ile ilgili detaylı bilgilendirme çabaları, dijital aktivistlerin destekçilere daha fazla içerik ve nedenler hakkında bilgi sağlama konusundaki çabalarını göstermektedir. Paylaşımların yorumlara kapatılması, dijital aktivistlerin kampanyalarını yönetme ve içerikleri kontrol etme amacındaki stratejilerini yansıtabilir. Ancak bu durum kullanıcılarla etkileşimi sınırlayabilir.

Özetle, Özbekistan'da dijital aktivizm, bölgesel veya küresel olaylara duyarlı bir şekilde tepki veren, çeşitli platformları etkili bir şekilde kullanan ve konu odaklı kampanyalarla halkı bilinçlendirmeye çalışan bir gelişim göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, 7 Ekim 2023 Gazze Savaşı bağlamında dijital aktivizmin Özbekistan sınırları içindeki gelişimini inceleyerek, küresel meselelerde çevrimiçi hareketlerin yükselişine ışık tutmuştur. Bulgular, dijital aktivizmin, özellikle İsrail-Filistin çatışması gibi uluslararası konularda dayanışma ifadesi olarak nasıl kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Özbekistan'daki dijital aktivizmin analizi, yerel aktivistlerin uluslararası olaylara karşı artan duyarlılıklarını ortaya koymakta ve Telegram gibi platformların, toplumsal tepkiler oluşturma ve örgütlenme konusundaki etkili kullanımını sergilemektedir. Özellikle, İsrail ürünlerine ve bu ürünleri destekleyen uluslararası markalara yönelik başlatılan boykot girişimleri, Özbek dijital aktivistlerin küresel sahnede seslerini duyurma konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır.

Aynı zamanda, bu çalışma, Özbekistan'daki dijital aktivistlerin karşılaştıkları zorlukları ve kısıtlamaları vurgulamaktadır. İnternet özgürlüğünün sınırlı olduğu bir ortamda bile, bireylerin dijital aktivizme aktif katılım gösterdiği dikkate değerdir. Bu bağlamda, BoykotQildim ve İsrailBoykot gibi Telegram kanallarının analizi, bu kampanyaların odaklı doğasını ve katılımcılar arasında bir topluluk duygusu oluşturma amacını açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı. (2024). İsrail'in Gazze'ye saldırılarında ölen Filistinlilerin sayısı 25 bini

- geçti. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/37695> (Erişim tarihi: 21.01.2024)
- Aslan, C. (2021). İnternet ve sosyal medyanın toplumsal hareketlere etkisi: Yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizm. *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 3(6), 1–14.
- Cankut, A. (2024). İsrail-Filistin meselesi ve son Gazze çatışmalarının değerlendirilmesi. *Yerli Düşünce Dergisi*, 107, 16–21.
- Datareportal Raporu. (2024). *Digital 2024: Uzbekistan*. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-uzbekistan> (Erişim tarihi: 31.10.2024)
- Erdoğan, H. N. (2021). Yeni toplumsal hareketler bağlamında kadın hareketleri: Dijital aktivizm. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 112–119.
- Freedom House. (2023). *Freedom on the Net 2023: Uzbekistan*. <https://freedomhouse.org/country/uzbekistan/freedom-net/2023> (Erişim tarihi: 20.01.2024)
- Gazeta.uz. (2023). Фигурантам дела о Компроматузб вынесли приговор. Хуршид Далиев получил 7 лет колонии. *Gazeta.uz*. <https://www.gazeta.uz/ru/2023/09/26/verdict/> (Erişim tarihi: 31.10.2024)
- Kar, A., ve Kesim, S. (2015). Dijital aktivizm: Gerçek bir aktivizm ruhu mu yoksa bir vicdan temizleme ayini mi? Dijital aktivizmin sosyo-psikolojik arka planı. In Y. İnceoğlu ve S. Çoban (Eds.), *İnternet ve Sokak* (ss. 130–162). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rabbimov, K. (2024). Soʻz erkinligi: vazminlik va professionallik zarurati. *Kun.uz*. <https://kun.uz/kr/news/2024/05/12/soz-erkinligi-vazminlik-va-professionallik-zarurati> (Erişim tarihi: 31.10.2024)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). *Yüzyılım İşgali: Tek taraflı planların gölgesinde Filistin*. İstanbul: İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Tilly, C., Castaneda, E., ve Wood, L. J. (2021). *Toplumsal hareketler: 1768–2018* (Çev. O. Düzü). İstanbul: Alfa Araştırma Yayınları.
- Tuna, P. C., ve Türkölmez, Ö. (2023). Yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizm. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(2), 211–240.
- Turhan, G. D. (2017). Dijital aktivizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 26–44.
- Ürkmez, D. (2020). Dijital aktivizm olarak sosyal medyada boykot çağrıları: Watsons krizi örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 106–125.
- Yıldız, Ö., ve Durmuş, B. S. (2023). Dijital aktivizm bağlamında #disneyplusboykot hareketinin değerlendirilmesi: “Atatürk” dizisi örneği. *Yeni Yüzyılda İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(8), 221–236.
- Özbekistan Anayasası. (t.y.). <https://constitution.uz/uz/clause/index> (Erişim tarihi: 31.10.2024)
- Özbekistan’da Telegram kullanıcıları sayısı. (2023). <https://t.me/lobushkin/545> (Erişim tarihi: 27.12.2023)